

VERBIKANTAISISTA SUBSTANTIIVEISTA
1800-LUVUN KIRJASUOMESSA

Pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Suomen kielen laitos
Helmikuu 2002

Anna Tahvanainen

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistinen	Laitos Suomen kieli
Tekijä Tahvanainen Anna	
Työn nimi Verbikantaisista substantiiveista 1800-luvun kirjasuomessa	
Oppiaine Suomen kieli	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Helmikuu 2002	Sivumäärä 84 sivua liitteineen
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastellaan 1800-luvun verbikantaisia substantiivijohdoksia. Perustavana lähtökohtana on, että johtimia on varhaisnykysuomen kaudella käytetty hyvin epäjohdonmukaisesti, mikä johtuu sanaston ja koko kirjakielen vakiintumattomuudesta. Johdoksia lähestytään niin morfologisesta, semanttisesta, leksikografisesta kuin syntaktis-tyylillisestäkin näkökulmasta. Morfologinen analyysi painottuu produktiivisuuden käsitteeseen: mitkä johtimet näyttäisivät olleen erityisen suosittuja varhaisnykysuomessa. Semantiikassa puolestaan keskitytään nykymerkityksistä poikkeaviin johdoksiin. Sanastoon liittyy olennaisena osana ensiesiintymien määrittely: milloin sana on tullut kirjakieleen ja kuka sitä on ensimmäisenä käyttänyt. Lopuksi vielä johdoksia käsitellään laajemmin koko lauserakenteen näkökulmasta. Luonteeltaan tutkielma on ennen kaikkea kuvaileva ja kvalitatiivinen. Lisäksi sitä voisi luonnehtia myös jonkinlaiseksi tapaustutkimukseksi. Tästä huolimatta sen voidaan katsoa paljastavan jotakin olennaista 1800-luvun tietoisesta kielenkehittelystä</p> <p>Tutkimusaineisto on kerätty kolmelta kirjoittajalta 1850-luvun Suomi-sarjasta. Artikkelien tekijät ovat olleet kaikki aikansa vaikuttavia kielimiehiä: Eero Salmelainen, August Ahlqvist ja Jaako Länkelä. Aineiston laajuus on 323 sanaa, joista valtaosa on erikantaisia. Mukana on myös joitakin tulkinnanvaraisia verbien nominaalimuotoja, jotka kuitenkin kontekstin perusteella hahmottuvat funktioiltaan selvästi substantiivisiksi.</p> <p>Tutkielma osoittaa ja vahvistaa jo ennestään oletettua käsitystä siitä, että varhaisnykysuomen kausi on ollut suomen kielen voimakkainta kehitysaikaa. Erityisesti voidaan puhua kirjasuomen murroksesta. Johdoksilla, kuten ei muillakaan sanoilla, ole ollut tarkkoja ja vakiintuneita merkityksiä, vaan kirjoittajat ovat käyttäneet sanoja hyvin luovasti ja assosiatiivisesti, tilanteen ja käyttöyhteyden mukaan. Aineistosta on havaittavissa myös kirjoittajien pyrkimys tuoda tietyytyyppeisiä johdoksia ja kansankielisiä sanoja kirjakieleen. Aina tässä pyrkimyksessä ei ole onnistuttu, vaan monet ilmaisut ovat jääneet pois käytöstä nykysuomeen tultaessa.</p>	
Asiasanat deverbaalisubstantiivi, 1800-luvun kirjasuomi	
Säilytyspaikka Suomen kielen laitos	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	1
1.1. Johto-opin teoriaa.....	1
1.1.1. Johto-opin peruskäsitteitä.....	1
1.1.2. Verbin nominaalistamisesta.....	3
1.1.3. Produktiivisuuden ja leksikaalisuuden määrittelyä.....	4
1.2. Kielen kehityslinjoja.....	6
1.2.1. Sanaston kasvusta yleensä.....	6
1.2.2. 1800-luvun kirjakielestä ja sen kehittelyä.....	7
1.3. Tutkimusaineisto.....	9
1.4. Tutkimusasetelma.....	12
2. JOHDINTEN MORFOLOGIAA.....	14
2.1. Johdinten synnystä, alkuperästä ja merkityksistä.....	14
2.2. Produktiivisuuden rajoituksia ja ilmentymiä.....	20
2.2.1. (<i>U</i>) <i>s</i> -johdokset.....	22
2.2.2. <i>minen-</i> ja <i>ja</i> -johdokset.....	24
2.2.3. <i>O-</i> ja <i>U</i> -johdokset.....	26
2.2.4. <i>mA-</i> , <i>e^x-</i> ja <i>ntO</i> -johdokset.....	28
2.2.5. Muut ei-leksikaalistuneet johdokset.....	32
2.2.6. Leksikaalistumat.....	35
3. JOHDOSTEN MERKITYSTEN TARKASTELUA.....	38
3.1. Substantiivijohdosten semanttinen luokittelu.....	38
3.2. Nykymerkityksistä poikkeavat johdokset.....	41
4. SANASTOON LIITTYVIÄ HAVAINTOJA.....	61
4.1. Johdosten ensiesiintymät.....	61
4.1.1. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymät.....	62
4.1.2. 1800-luvun uudisjohdokset.....	63
4.2. Synonymiaa.....	66
5. JOHDOKSET OSANA SYNTAKTIS-TYYLILLISIÄ RAKENTEITA.....	67
5.1. Syntaktis-tyyllillisen analyysin lähtökohtia.....	67
5.2. Subjektiivinen ja objektiivinen genetiivi teonnimijohdoksen määritteenä.....	68
5.3. Lauseenjäsenten semanttisista rooleista.....	70
5.4. Johdoksen epäodotuksenmukainen muoto.....	72
5.5. Muita syntaktisia huomioita.....	74
6. PÄÄTÄNTÖ.....	76
LÄHTEET.....	80
LIITE.....	83

1. JOHDANTO

1.1. Johto-opin teoriaa

1.1.1. Johto-opin peruskäsitteitä

Johtaminen on suomen kielessä yleinen sananmuodostuskeino sanojen yhdistämisen rinnalla. **Johtaminen** eli **derivaatio** tarkoittaa sitä, että jo olemassa olevasta sanasta muodostetaan johtimen avulla uusi sana. **Johdin** on suffiksi, jonka avulla sanavartalosta muodostetaan uusi sanavartalo, ja sanavartaloa, johon johdin liitetään, kutsutaan **kantasanaksi**. Johtamisen tuloksena syntyy uusi sana, jota nimitetään johdokseksi. Kantasanan ja johdoksen välillä vallitsee **johtosuhte**, joka liittää johdoksen kantasanaan yleensä myös semanttisesti. (Kangasmaa-Minn 1994: 37; Laaksonen & Lieko 1998: 103.)¹

Kantasanan ja johdoksen välinen suhdetta ei kuitenkaan voi aina selittää yksinomaan **säännönmukaisena morfologisena prosessina**. Toisin sanoen johtaminen ei aina tapahdu kaavamaisesti liittämällä johdin kantasanaan. Säännönmukaisen johtamisen lisäksi uusia johdoksia voi syntyä kielen korrelaatio-suhteiden ja mallisanajohdon, takaperoisen derivaatioprosessin tai semanttisen johtamisen kautta (Räisänen 1978: 120—134).

Korrelaatio-suhteet perustuvat kielenpuhujan kykyyn tajuta johdosketjujen välisiä korrelaatioita. Koska kielessämme on sanaketju:

aukoa : *aukaista* : *aueta* : *auki* : *aukea*

voidaan mallin mukaan johtaa vastaavanlaisia sanaketjuja:

halkoa : *halkaista* : *haljeta* : *halki* :
puhkoa : *puhkaista* : *puhjeta* : *puhki* :
: *häpäistä* : *hävetä* : : *häpeä*

Uusia sanavartaloita muodostetaan siis konkreettisen mallisanan mukaan. **Mallisanajohto** ja korrelaatio-suhteisiin perustuva johtaminen ovatkin toisistaan erottamattomia. Edellisen esimerkin kaltaisille sanaketjuille on tyypillistä, että aina ei ole mahdollista osoittaa, mikä on sanojen välinen johtosuunta. Lisäksi malliketjuissa voi olla aukkoja, sillä jotkin muodot

¹ Derivaatioprosessi on tässä esitetty hyvin suppeasti vain suffiksaationa, vaikka johto-opin kenttä voidaan kokonaisuutena hahmottaa huomattavasti laajemmaksi. Häkkisen (1990: 101) mukaan johtamiseen voidaan sisällyttää mm. affiksaatio, affiksin poisto, tyypistäminen, reduplikaatio sekä erilaiset äänteelliset modifikaatiot. Näin monipuolinen jaottelu ei kuitenkaan ole oman tutkielmani päämäärien kannalta välttämätöntä tai edes tarpeellista.

ovat vain teoreettisia, eivät todellisessa kielenkäytössä reaalistuvia. (Räisänen 1978: 120—121, 131—132.)

Takaperoisessa eli retrogradisessa johtamisessa jo olemassa olevan johdoksen pohjalta luodaan uusi kantasana. Koska on olemassa johtoketju *riita* > *riitaantua*, on vastaavasti voitu johtaa takaperoisesti verbistä *riehaantua* substantiivi *rieha*. **Semanttisella johtamisella** puolestaan tarkoitetaan, että johdos on assosioitavissa ensisijaisesti jonkin toisen samakantaisen sanan yhteyteen kuuluvaksi. Räisänen mukaan esimerkiksi verbijohdot *herkentyä*, *pehmentyä* assosioituvat kielenpuhujan mielessä nominikantaisiksi, vaikka morfologis-fonologisesti ottaen näiden kantasana on verbi. (Räisänen 1978: 121—124.)

Johtimet voivat vaikuttaa syntaktisesti kahdella tavalla. **Muuntajajohtimet** muodostavat sanoja, joiden sanaluokka on sama kuin kantasanan; **muuttajajohdinten** avulla tuotetaan sanoja, joiden sanaluokka on eri kuin kantasanan. Tämän perusteella voidaan erotella neljänlaisia johdoksia: nomineista johdetut (eli denominaaliset) nominit, deverbaaliset nominit, denominaaliset verbit sekä deverbaaliset verbit. (Kangasmaa-Minn 1994: 37; Laaksonen & Lieko: 1998: 104—105.) Oma tutkimukseni keskittyy tarkastelemaan deverbaalisia nominijohdoksia, nomineista vielä tarkemmin substantiiveja.

Kantasanan ja johdoksen keskinäinen suhde ei aina ole läheskään niin ongelmaton kuin voisi olettaa. Sananloppuiset vartalovokaalit saattavat usein kadota johtimen liittyessä sanaan, tai johtimen alkuvokaali voi sulautua vartalovokaaliin. Osa johtimista on yksinkertaisia, osa puolestaan on syntynyt **sekreetion** kautta, eli kantasanan vartalon osa on muuttunut johtimeen kuuluvaksi (ns. yhdysperäiset tai sekundaarit johtimet). Suomen kielessä esiintyy kaikkiaan noin 140 eri nomininjohdinta, noin 60 verbinjohdinta sekä noin 20 partikkelinjohdinta. (Laaksonen & Lieko 1998: 104.) Näistä verbikantaisia nomininjohdinta on 11 yksinkertaista ja 35 sekundaaria johdinta (tosin deverbaaliset johtimet ovat usein vastaavia denominaalisten johtimien kanssa). Yksinomaan deverbaalisubstantiiveja voidaan johtaa 33 johtimen avulla. (Hakulinen 1979: 188—226.) Omassa aineistossani substantiiveja on tuotettu 30 eri johtimen avulla. Nämä johtimet ovat *e^x*, *i*, *in*, *iO*, *jA*, *jAinen*, *kAs*, *kkA*, *ke^x*, *kki*, *mA*, *minen*, *mUs*, *nA*, *nki*, *nne^x*, *nnOs*, *ntA*, *nti*, *ntO*, *nUt*, *O*, *Os*, *(U)ri*, *ttU*, *U*, *(U)s*, *UU* sekä *vA*.

Johtimilla on yleensä omat itsenäiset merkityksensä, joita ne ilmaisevat, esimerkiksi *jA*-johtimen avulla muodostetaan yksinomaan tekijännimiä, *minen*-johtimella taas teonni-

miä. Kuitenkin on huomattava, että johdoksen merkitys ei läheskään aina ole sidoksissa johtimen oletettuun ominaismerkitykseen, sillä suomenkin kielessä esiintyy lukuisia samankantaisia johdoksia, jotka ovat toistensa synonyymeja, esimerkiksi *haama = haamu, toimi = toimen, puola = puolukka = puolama* (Hakulinen 1979: 307; ks. myös Kangasmaa-Minn 1994: 38, 41). Johtimet voivatkin esiintyä osin rinnatusten tai täydennysjakaumassa erilaisista vartalotyypeistä riippuen.

Sanan johtamisella ja taivuttamisella on se perusero, että kun taivuttamalla muodostetaan erilaisia sanamuotoja ennen kaikkea syntaktisiin tarpeisiin, johtamalla tuotetaan kokonaan uusia sanoja kielen leksikkoon. Taivuttaminen säilyttää sanan sanaluokan entisellään, kun taas johtimien avulla voidaan kantavartalon sanaluokkaa muuttaa (ks. edellä). Taivutus on lisäksi produktiivisempaa ja säännönmukaisempaa kuin johtaminen, joka saattaa tuottaa kieleen myös leksikaalistumia. (Karlsson 1983: 225—231; Kytömäki 1992: 4—5; Kangasmaa-Minn 1994: 37; Laaksonen & Lieko 1998: 119.)

Vaikka ero johtamisen ja taivuttamisen välillä on periaatteessa selvä, on olemassa sanamuotoja, jotka eivät asetu itsestään selvästi jompaankumpaan kategoriaan. Tällaisia ovat pääasiassa infinitiivi- ja partisiippi-tunnusten avulla johdetut verbikantaiset sanat kuten *tehtävä, tekeminen*. Vasta sanan syntaktinen käyttö paljastaa, onko kyseessä verbin nominaalimuoto vai johdos. (Kytömäki 1992: 3.)

1.1.2. Verbin nominaalistamisesta

Nominaalistettaessa verbiä lopputulos voi vaihdella abstraktista konkreettiin. Tällä jatkumolla voidaan verbit ryhmitellä viiteen luokkaan. Ensinnäkin kaikista verbeistä, vajaaparadigmaisistakin, voidaan muodostaa **vartalon nominiabstraktio**, esimerkiksi *viehättäminen*. Toiseksi voidaan muodostaa **prosessinimiä**, jotka ovat kantaverbin semantiikasta riippuen teon ja toiminnan (*uiminen, ammunta*) tai tilan (*rappio*) nimiä. Kolmantena ryhmänä ovat **prosessin seurausta** ilmaisevat johdokset, joihin kuuluvat teon tuloksen (*neule, kaivos*) ja kohteen (*laulu*) nimet. Neljännen ryhmän muodostavat jo selvästi konkreettiseen viittaavat **prosessin osallistujan nimet**, jotka ilmaisevat tekijän (*auttaja, juopunut*), koki-
jan (*pelkuri*), teon välineen (*peite, avain*) tai ylipäänsä olion (*hoidokki, köntys*) nimeä. Näiden ryhmien sanat ovat merkitykseltään johdettavissa suoraan kantaverbien perusmerkityksistä. Viidenneksi voidaan vielä tuottaa **marginaalimerkityksisiä** johdoksia, jotka tavallisimmin viittaavat prosessin paikkaan (*leipomo*). (Kangasmaa-Minn 1983: 27—38.)

Johtimet voivat semanttisesti esiintyä useammassa funktiossa, poikkeuksena tästä on oikeastaan vain tekijännimeä ilmaiseva *ja* sekä teonnimijohdin *minen*. Kaikki muut johtimet voivat ilmaista useampaa kuin yhtä merkitystä. Toisaalta kaikista verbeistä ei voida muodostaa kaikkia mahdollisia johdostyyppisiä, esimerkiksi prosessin seurauksen tai välillisen nimiä. (Kangasmaa-Minn 1983: 27, 33.) Johdinten liittymistä kantavartaloon säätelevät erilaiset rajoitukset, joita esittelen tarkemmin luvussa 2.2.

Verbejä voidaan nominaalistaa semanttisesti samamerkityksisiksi eri johtimien avulla. Samalla verbivartalolla voi siis olla useita abstraktioasteeltaan vaihtelevia johdoksia, jotka merkitsevät samaa. Esimerkiksi prosessinimiä pääasiallisesti muodostavan *minen*-johtimen rinnalla esiintyy usein ainakin yksi erijohtiminen muodoste, joka niin ikään ilmaisee prosessin nimeä: *laulaminen ~ laulanta ~ laulu*². Pääsääntö lienee kuitenkin, että mitä pidempi verbivartalo, sitä vähemmän on mahdollisuuksia eri johdoksille (Kangasmaa-Minn 1983: 28, 36).

1.1.3. Produktiivisuuden ja leksikaalisuuden määrittelyä

Produktiivisuus on johto-opin yksi mahdollinen näkökulma. Se on käsitteenä merkittävä, mutta samalla vaikeasti määriteltävä, eivätkä kaikki tutkijatkaan ole saavuttaneet yksimielisyyttä sen käytöstä. Asiaa monimutkaistaa lisäksi se, että produktiivisuutta ei ole tutkittu riittävästi. Aiemmin produktiivisuuden on ajateltu tarkoittavan samaa kuin suuri määrä johdoksia (ks. esim. Penttilä 1963: 274). Kuitenkaan yksinomaan se, että kielessämme on runsaasti tietyn johtimen sisältämiä sanoja, ei vielä todista johtimen olevan produktiivinen (Länsimäki 1987: 275; Suihkonen 1994: 23).

Nykyisin yleisimmin hyväksytyn määritelmän mukaan **produktiivisuudella** tarkoitetaan mahdollisuutta tuottaa uusia johdoksia. Laaksosen ja Liekon (1998: 118) mukaan johdin on sitä produktiivisempi, mitä useammin ja vaivattomammin se liittyy määrätynlaisiin kantavartaloihin. Lisäksi johdin voi olla produktiivinen, jos kielenpuhuja voi tuottaa tarpeensa mukaan sellaisiakin johdoksia, joita hän ei ole aiemmin kuullut (Rintala 1983: 98; Suihkonen 1994: 23).

Suurin ongelma produktiivisuuden määrittelyssä on sen ajallinen perspektiivi: toisaalta on **diakronista** eli jo päättynyttä, toisaalta taas **synkronista** eli yhä jatkuvaa produktiivisuutta (Rintala 1983: 97). Edellinen tarkoittaa sitä, että johtimen avulla on historian

² Ks. Kangasmaa-Minn (1983: 28), joka esittää hyvin havainnollistavan esimerkin samamerkityksisten prosessinimien käytöstä eri konteksteissa.

jossakin vaiheessa muodostettu runsaasti johdoksia, mutta ei enää nykyisin. Jälkimmäinen puolestaan kuvaa johtimen elinvoimaisuutta nykykielessä. Vaikka tässä esitetty jako vaikuttaa dikotomiselta, voi olla vaikea erottaa näitä kahta toisistaan, sillä oikeastaan diakroninen produktiivisuus on vain synkronisen produktiivisuuden projisoimista menneeseen. (Länsimäki 1987: xxviii.) Tämä tarkoittaa sitä, että synkronisen produktiivisuuden tiettyinä ajankohtana tuottamat johdot vakiintuvat kielen sanastoon, jolloin johtimen produktiivisuus lakkaa ja tulevaisuuden näkökulmasta produktiivisuus on näin ollen päättynyttä.

Synkronisen produktiivisuuden tuotokset voivat siis vakiintua kielen sanastoon. Tällöin niiden merkitys eriytyy, eikä johdos ole enää yksinomaan kantasanaan ja johtimen summa, vaan jotakin enemmän — kyse on **leksikaalistumisprosessista**. Produktiivisuus ja leksikaalistuminen ovatkin saman jatkumon ääripäitä: ei ole vain puhtaasti produktiivisia ja epäproduktiivisia (leksikaalistuneita) johtimia, vaan on eriasteista produktiivisuutta näkökulmasta riippuen. (ks. Vesikansa 1978: 11; Länsimäki 1987: 276; Suihkonen 1994: 24.)

Produktiivisuutta voidaan tarkastella historiallisen näkökulman lisäksi myös derivaatioprosessin lopputuloksen näkökulmasta: produktiivisuus voi olla syntaktista (automaattista, säännönmukaista) tai leksikaalista. **Syntaktisessa johtamisessa** uusia sanoja tuotetaan spontaanisti, ja tuloksena on sana, jossa yhdistyvät sekä kantasanan että johtimen merkitykset. **Leksikaalinen johtaminen** on puolestaan uusien sanojen tuottamista kielen sanastoon eli leksikkoon. Itse johtamisprosessi on molemmissa samankaltaista, mutta tuotokset poikkeavat toisistaan. Edellinen tuottaa hetkellisiä muotoja ja lähestyy näin sanan taivutusta, kun taas jälkimmäisen kautta syntyy muotoja (leksikaalistumia), jotka ovat usein semanttisesti eriytyneitä, eli ne poikkeavat merkitykseltään säännönmukaisen derivaatioprosessin tuotoksista. Johtamisprosessin näkökulmasta leksikaalistumat ovat siis morfologisesti säännönmukaisia, mutta semanttisesti erikoistuneita. (Länsimäki 1987: xxviii—xxix.) Leksikaalistuminen ei välttämättä kuitenkaan tarkoita samaa kuin epäproduktiivisuus, sillä kieleen on mahdollista tuottaa sepitteitä, jotka noudattavat syntaktisen johdon periaatteita mutta jotka ovat merkitykseltään jo valmiiksi eriytyneitä (eli niitä ei tuoteta taivutuksenomaisesti) (Suihkonen 1994: 26). Ilmeisesti 1800-luvulla uudissanoina on synnytetty runsaasti juuri tällä tavalla.

On myös huomattava, että kieli ei läheskään aina käytä hyväkseen kaikkia johtopillisiä mahdollisuuksiaan. Produktiivisuus voi siis olla myös **potentiaalista** eli periaatteessa mahdollista, mutta käytännössä kaikki nämä mahdollisuudet eivät reaalistu. Yksi syy

tähän on homonymien välttäminen, toinen se, että potentiaalisen johdoksen ilmaisemalla tarkoitteella on jo vakiintunut ilmaisin (Hakulinen 1979: 303—304; Rintala 1983: 110; Länsimäki 1987: 296—297).

1.2. Kielen kehityslinjoja

1.2.1. Sanaston kasvusta yleensä

Kielen sanasto laajenee pääasiallisesti kahta tietä: toisaalta kieli kehittyy tahattomasti, spontaanisti, toisaalta taas kehitystä voidaan tietoisesti ohjailla ja muokata. Spontaani sanaston kasvu tapahtuu useimmiten morfologis-semanttisesti yhdistymällä (esimerkiksi ikivanha omaperäinen sana *maailma*) tai johtimen avulla (*kanta ~ kanto*). Mahdollista tahaton kasvu voi olla myös yksinomaan semanttista tietä, jolloin sanan muoto pysyy entisellään, mutta merkitys muuttuu. Yleensä uusi merkitys on kuvaannollisempi ja abstraktimpi, esimerkiksi adjektiivi *jalo* on alunperin merkinnyt ‘suurikokoista, isoa’. (Hakulinen 1979: 383—412.)

Tutkielmani kannalta tärkeämpää kuin kielen vapaa kehitys on kuitenkin kielen tietoinen kehittäminen, uudistaminen ja sanaston tarkoituksellinen laajentaminen. Sanastoa luodaan tietoisesti monin eri tavoin. Uusi lekseemi voidaan lainata vieraista, usein indoeurooppalaisista kielistä. Ongelmana saattaa tällöin olla vieraan kielen äänneistön sovittaminen suomeen, joka poikkeaa suuresti sekä fonologiselta että morfologiselta systeemiltään indoeurooppalaisista kielistä. Toisinaan fonotaksia, esimerkiksi sananalkuisia konsonanttiyhdistelmiä, yksinkertaistetaan, mutta aina sekään ei ole mahdollista. (Hakulinen 1979: 426—428; Häkkinen 2000: 256.)

Mikäli vieraan kielen äännejärjestelmän sopeuttaminen suomen kieleen ei onnistu, on vaihtoehtona kehittää uusi lekseemi varta vasten — toisin sanoen sana sepitetään tyhjästä. Jos kielenkehittelijän kekseliäisyys ei tähän riitä, voidaan avuksi ottaa jo olemassa oleva lekseemi, josta yhdistämällä, johtamalla tai semanttisen muutoksen kautta saadaan uusi sana. Sana voidaan lainata myös murteista ja siirtää se uuteen merkitystehtävään. (Hakulinen 1979: 428; Häkkinen 2000: 256.) Ilmeisesti vanhan kirjasuomen ja varhaisnyksuomen aikana oman kielen variantteja on sanaston kasvattamisessa hyödynnetty runsaasti.

Joskus mahdollisia omakielisiä vaihtoehtoja saattaa olla hyvinkin runsaasti, mikä it-sessään voi olla suurempi ongelma kuin aukko leksikossa: koska kieli on luonteeltaan myös sosiaalista, uuden lekseemin on saavutettava kieliyhteisön hyväksyntä. Tämä puolestaan ei tapahdu hetkessä vaan vaatii aikaa. Erityisen ongelmallista lekseemin vakiintuminen voi olla silloin, kun uudelle nimettävälle käsitteelle on puhekielessä eri variaatioita, kun uusi lekseemi edustaa murteissa jotakin aivan muuta, kun sananmuodostusvaiheessa on vaihtoehtona lukuisia synonyymeja, tai kun uudismuodoste ei ole semanttiselta tai morfologiselta motivaatioiltaan yksiselitteinen. 1800-luvulla mm. johdoksia sepitettiin usein yli aktuaalisen tarpeen, ja murre sanojen siirtäminen yleiskieliseen käyttöön aiheutti runsaasti ymmärtämisvaikeuksia. (Häkkinen 1994b: 159, 2000: 256—257.)

1.2.2. 1800-luvun kirjakielestä ja sen kehittelystä

Varhaisnykysuomen kautta voidaan pitää suomen kielen kehityksen voimakkaimpana aikana. Agricolan ajoista noin vuoteen 1810 saakka katsotaan jatkuneen vanhan kirjasuomen aika, joka päättyi valtiolliseen murrokseen vuonna 1809: Suomen sodan seurauksena Suomi erotettiin Ruotsista ja siirrettiin Venäjän valtakunnan alaisuuteen. Suomesta tehtiin autonominen suuriruhtinaskunta, minkä seurauksena alettiin vaatia oman kielen ja kulttuurin kehittämistä. Lisäksi Euroopassa vaikutti 1800-luvun alussa voimakas kansallisromanttinen ideologia, joka osaltaan korosti kansan oman kielen ja kulttuurin vaalimista. (Pulkkinen 1972: 9; Häkkinen 1994: 47; Lehikoinen & Kiuru 1998: 5—6.)

Suomessa kansallisromantiikka alkoi fennomaanisena liikkeenä eli ns. Turun romantiikkana. Vaikuttajia olivat mm. Adolf Iwar Arwidsson, Antti Juhana Sjögren, Abraham Poppius sekä Kaarle Aksel Gottlund. Turun romantikkojen vaikutuksesta suomen kielen käyttöala alkoi laajeta ratkaisevasti. Vanha kirjasuomi oli rakentunut läntisten murteiden varaan ja kehittynyt lähinnä hengellisen elämän tarpeisiin. Uusien kirjallisesti käsiteltävien aihepiirien määrän kasvaessa havaittiin, että vanha kirjasuomi oli riittämätön sivistyskieleksi. Lisäksi seurattessaan vieraiden kielten esikuvia kirjakieli oli etäännyntä kauaksi puhekielestä. Ensimmäisiä uudistuskohteita olivatkin oikeinkirjoitusseikat, suomen kieliopin luominen sekä kirjakielen puhdistaminen vieraista aineksista. (Pulkkinen 1972: 9—11; Hakulinen 1979: 440—441; Lehikoinen & Kiuru 1998: 5—6.)

1820-luvun alussa puhkesi Reinhold von Beckerin (1788—1858) johdolla ns. murteiden taistelu, jossa kiisteltiin kiivaasti siitä, mistä murteista otettaisiin aineksia uuteen

kirjakieleen. Turun viikkosanomissa Becker kirjoitti itämurteiden puolesta kirjakielen kehittelyssä, sillä hänen mukaansa itämurteet edustivat täyteläisempää ja säännönmukaisempaa kielimuotoa. Toisaalta hänellä esiintyi myös pyrkimys yhdistää eri murteet ja muodostaa niistä yhteinen kirjakieli. Beckeriä vastaan hyökkäsi kiivaimmin Matthias Gottlund, joka vastusti kaikenlaista poikkeamista vanhan kirjasuomen käytännöistä. Myös hänen poikansa Kaarle Aksel Gottlund (1796—1875) osallistui taisteluun järkyttämällä kielenviljelijöitä ajatuksellaan, että suomen kieltä tulisi jokaisen kirjoittaa siten kuin sitä puhuu. (Pulkkinen 1972: 13—17.)

Murteiden taistelu kävi kiivaimmillaan 1820-luvulla, mutta se laantui 1830-luvulta tultaessa, kun huomattiin, että vanhaa kirjasuomea ei voida kokonaan korvata vakiintumattomalla kielimuodolla. Tähän vaikutti voimakkaasti Kustaa Renvall (1781—1841), joka korosti länsisuomalaisen rungon tärkeyttä, mutta toisaalta katsoi myös huomattavia parannuksia tarvittavan. Renvallin osuus kirjakielen kehityksessä näkyy mm. hänen laatimassaan kielioppikirjassa *Finsk Språklära*, joka ilmestyi vuonna 1840. (Pulkkinen 1972: 19—20.)

Murteiden taistelun lomassa yliopisto siirtyi vuonna 1827 Turun palon vuoksi Helsinkiin, josta muotoutui Suomen sivistyselämän keskus. Kansallisromanttista ideologiaa jatkoi Lauantaiseura, josta kehittyi vuonna 1831 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Seuran tarkoituksena oli luoda ja vaalia suomenkielistä kirjallisuutta sekä parantaa suomen kielen asemaa. Ensimmäinen merkittävä aikaansaannos oli Elias Lönnrotin (1802—84) kokoaman Kalevalan julkaiseminen 1835. Kansanrunokokoelmalla oli suuri merkitys itäsuomalaisen kielenkäytön esiintuojana ja tätä kautta kirjakielen rikastuttajana. (Pulkkinen 1972: 24; Lehikoinen & Kiuru 1998: 6.) Lönnrotin ohella merkittäviä kielen kehittäjiä 1800-luvulla oli August Ahlqvist (1826—89), jonka vaikutusta kirjakieleen käsittelen tarkemmin luvussa 1.3.

1800-luvun loppua lähestyttäessä suomen kielen asema ja käyttö alkoivat olla vakiintuneet. Varhaisnykysuomen kausi päättyykin noin 1870—80-luvulla, ja nykysuomen kausi alkaa. Näihin vuosiin saakka kirjasuomen kehitys oli ennen kaikkea tietoisien ohjailun tulosta. Suomen kielen voidaan katsoa kehittyneen varhaisnykysuomen kaudella pääasiassa kolmella tavalla: Suomen kielen asema parani, kun suomi kohotettiin vuoden 1863 kieliasetuksen mukaan samanarvoiseksi ja viralliseksi kieleksi ruotsin rinnalle. Suomen kielellä käsiteltävät aihepiirit laajenivat, minkä seurauksena kirjakielen sanasto lisääntyi huomattavasti ja suomesta tuli vihdoinkin sivistyskieli. Lisäksi murteiden taistelun seurauksena itämur-

teiset vaikutukset alkoivat ulottua myös kirjakieleen. (Pulkinen 1972: 48; Lehikoinen & Kiuru 1998: 7; Häkkinen 2000: 255.)

1.3. Tutkimusaineisto

Tutkielmani aineistona käytän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuodesta 1841 alkaen julkaisemaa Suomi-sarjaa, jonka artikkelit käsittelevät ”isänmaallisia aineita” (Tidskrift i överländiska ämnen), kuten kieltä ja kielitiedettä, historiaa, kulttuuria sekä sukukansoja ja niiden kieltä. Ensimmäiset Suomi-sarjan tekstit on kirjoitettu pääasiallisesti ruotsin kielellä, mutta alkuaikojen kirjoituksissa on mukana myös joitakin suomenkielisiä. Näitä ensimmäisiä suomenkielisiä ja nimenomaan suorasanaista kerrontaa edustavia tekstejä tarkastelen tutkimuksessani.

Aineistoni koostuu kolmen eri kirjoittajan teksteistä, ja ne kaikki ovat 1850-luvulta. Olen valinnut eri kirjoittajat, jotta saisin monipuolisemman kuvan kirjakielemme sivistyksen alkutaipaleesta ja luonteesta. Koska kieli vielä tuohon aikaan oli vakiintumatonta, eri kirjoittajien välillä esiintyy selviä eroja.

Vanhin teksti on Eero Salmelaisen (1830—67) kirjoittama Vähänen kertoelma Muinois-Suomalaisten pyhistä menoista vuodelta 1852 (16 sivua). Artikkelin nimen mukaisesti hän esittelee kirjoituksessaan vanhoja suomalaisia uskontoon liittyviä rituaaleja ja juhlia. Iisalmelaisyyntyinen Salmelainen (oikealta nimeltään Erik Rudbeck) opiskeli Snellmanin oppilaana Kuopiossa ja Helsingissä. Kuopiossa hän toimi myös lukion opettajana. Salmelainen tunnetaan ennen kaikkea suorasanaisten kansanperinteen kerääjänä sekä kansansatujen tutkijana ja kokoajana. Tunnetuin hänen julkaisuistaan lienee satukirja Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita (1852—66). Satujen lisäksi hän kirjoitti pääasiassa lapsille ja nuorille suunnattuja lukemistoja, kuten Lukemista Nuorisolle (1856), Lasten Suometar (1857) sekä Pääskyisen Pakinat (1857). Salmelainen on tuonut sanastoomme joitakin uudissanoja (*huvinäytelmä, kaukoputki, lennätin*), mutta hyvin vähäisessä määrin. (Rapola 1960: 107; Häkkinen 1994a: 532.)

Toisen artikkelin kirjoittaja on August Ahlqvist (1826—89), jolta olen valinnut Kolmannen matkakertomuksen vuodelta 1857 (14 sivua). Hänen kolmas matkansa suuntautuu mordvalaisten keskuuteen, ja tästä matkastaan hän kirjoittaa esitellen mordvan kieltä, elintapoja ja kulttuuria.

Ahlqvist oli aikansa tunnetuimpia ja ehkäpä jyrkimpänäkin pidettyjä kielenviljelijöitä, joka osallistui tarmokkaasti 1800-luvun suomen kielen kehittämiseen sivistyskieleksi. Murteiden taistelussa hän asettui murteiden yhdistämisen kannalle, vaikka katsoikin, ettei vanha kirjasuomi rakentunut yksinomaan läntisten murteiden varaan. Vuosisatoja vanha pipliasuomi oli asetettava uuden kirjakielen pohjaksi, johon voitiin tarvittaessa saada täydennystä itämurteista. Ahlqvist ei kuitenkaan hyväksynyt murteellisuuksia kirjoitettuun kieleen, mikäli olemassa oli jo vastaava yleiskielinen ilmaus, sillä murre sanat haittasivat ymmärtämistä ja estivät kirjakielen kehittymistä. Mielenkiintoista on myös se, että Ahlqvist ei hyväksynyt synonyymeja, sillä niiden runsaus suomen kielessä erotti suomen eurooppalaisista sivistyskielistä. Ehkäpä hän tästä syystä myös vierasti uudissanvoja, vaikka loikin niitä myös itse (esimerkiksi *keskustelu*, *koriste*, *kosketin*, *lähettiläs*, *puolue*, *säännös*, *urheilu*). (Kohtamäki 1956: 62—65; Pulkkinen 1972: 43.)

Ahlqvistin katsotaan edustaneen ns. kieliopillista oikeakielisyyskantaa³, jonka mukaan kielioppi on kielen kehittämisen kulmakivi. Kielioppia ei voitu muodostaa ennen kuin murteiden ja sukukielten tutkimus antoi siihen riittävästi eväitä. Kielentutkimuksella oli käytännöllinen päämäärä: tärkeää ei ollut niinkään kielihistoriallisten seikkojen selvittäminen, vaan tarkoituksena oli selvittää kielen lait, joiden perusteella voitaisiin luoda normit kielen viljelylle. Ahlqvistin ylimpänä tavoitteena oli oikeakielisyys, jota hän esittelee mm. keskeneräiseksi jääneessä kieliopissaan *Suomen kielen rakennus* (1877). (Kohtamäki 1956: 60, 93; Pulkkinen 1972: 43.)

Ahlqvist vetosi usein arvosteluissaan kielen lakeihin, kieliopin normeihin sekä oikeisiin johtomuotoihin. Kieliopillisuuskantaan kuului Ahlqvistin mukaan myös ajatus siitä, että kieli itse saattoi olla väärässä: ellei jokin kielen piirre asettunut kauniisti kielentutkijan muodostamiin kielioppikategorioihin, oli kielessä virhe. Lisäksi Ahlqvist korosti muutoinkin kielentutkijoiden auktoriteettiasemaa kielenkehityksessä, mikä Kohtamäen mukaan johti usein minäkeskeiseen ajatteluun. (Kohtamäki 1956: 96—98.)

Kolmas kirjoitus on Jaako Länkelän (1833—1916) *Matkakertomus* vuoden 1858 Suomi-kirjasta (28 sivua). Länkelä suuntaa matkansa Inkerinmaalle, jossa hän on pyrkinyt keräämään ennen kaikkea lauluja ja muuta kulttuuriaineistoa.

³ Varhaisnykysuomen kielenkehittelyssä erotetaan tavallisesti neljä erilaista kielenohjailun periaatetta: kieliopillisuusperiaate, kansankielisyysperiaate, puhtaan kielen periaate sekä tarkoituksenmukaisuusperiaate. Näistä tarkemmin ks. esimerkiksi Paunonen 1993: 82—84.

Länkelä kirjoitti ylioppilaaksi Kuopion ruotsinkielisestä lukiosta 1855. Hän suoritti Kuopion tuomiokapitulissa ala-alkeiskoulun opettajantutkinnon 1858 sekä filosofian kandidaatin tutkinnon 1860. Toimittuaan muutaman vuoden Helsingin ensimmäisen kansakoulun opettajana hän siirtyi lehtoriksi Jyväskylän seminaariin, jossa loi mittavan uran suomen kielen opettajana 1863—1894. Lisäksi hän vaikutti lukuisilla muilla aloilla ja toimi mm. Jyväskylän kaupunginvaltuutettuna sekä pankin konttorinjohtajana. Länkelän julkaisuja ovat Asioimiskirjain tekemisen johdatus 1865, Ensimmäinen lukukirja eli aapinen 1866, Toinen lukukirja 1866, Suomen kielen kielioppi 1867 ja Kolmas lukukirja 1875. Lisäksi hän perusti lehdet *Koti ja koulu*, *sanomia lasten kasvattajille* (julkaistiin vuosina 1864—1866) sekä *Suomalainen* (1889). (Mikkola ym. 1937: 172—173.)

Näiden kolmen kielimiehen artikkeleista olen poiminut kaikki verbikantaiset substantiivijohdokset, joita on kaikkiaan 323 kappaletta. Valtaosa johdoksista on erikantaisia. Sama sana saattaa toistua samassakin tekstissä useita kertoja, mutta koska tarkoituksenani ei ole tehdä tilastollista tutkimusta, en ole laskenut näitä toistumia aineistooni mukaan.

Erityisen moniulotteinen ja tätä kautta ongelmallinenkin ryhmä ovat verbien nominaalimuodot. Nominaalimuotojen tunnuksia on toisinaan vaikea erottaa deverbaalinominin vastaavasta johtimesta, mikä vaikeuttaa tulkintaa. Nominaalimuodoista olen rajannut mukaan vain selkeästi substantiivisessa⁴ funktiossa käytetyt sanat (esimerkiksi henkilöön viittaava sana *oppinut*), jotka ovat usein jo pitkälle leksikaalistuneita.

Tutkimusaineistoni artikkeleissa esiintyy jonkin verran sanoja (mm. *leikki*, *tanssi*, *hyöty*), joiden johtosuhdetta on vaikeaa tai lähes mahdotonta määritellä: onko verbistä johdettu nomini vai nominista verbi. Uralilaisessa kantakielessämme ei todennäköisesti ole tehty selkeää eroa nominien ja verbien välillä. Ilmiö on siis ikivanha, mutta nykysuomessa on yhä säilynyt joitakin viittauksia aikaan, jolloin sanaluokkien väliset rajat ovat olleet häilyvämpiä. Esimerkkeinä tämänkaltaisesta eriytymättömyydestä on pidetty mm. joitakin johtamattomia verbejä, joiden vartalo on sama kuin vastaavan nominin: *sulaa* ~ *sula*, *kai-kuu* ~ *kaiku*, *tukee* ~ *tuki* (molempien vartalo *tuke-* : *tue-*), jne. Vastaavankaltaisia esimerkkejä on tavattu myös muissa suomalaisugrilaisissa kielissä, runsaasti esimerkiksi unkarissa. (Vesikansa 1978: 7; Hakulinen 1979: 60.) Tutkimusaineistostani olen kuitenkin tämänkaltaiset häilyvyydet jättänyt pois, mikäli johtosuhdetta ei ole selvästi kyetty osoittamaan.

⁴ So. onko johdos korvattavissa jollakin semanttisesti samankaltaisella substantiivilla.

1.4. Tutkimusasetelma

Tutkielmani perusajatuksena on lähtökohta, että johtimia on käytetty 1800-luvulla hyvin eri tavoin kuin nykyisessä kielessämme. Suuri osa suomen kielen sanoista on muodostunut varhaisnykysuomen kaudella, jolloin uusia sanoja muodostettiin ennen kaikkea omakielisiä aineksista, siis mm. johtamalla. Johtimien merkitykset eivät olleet tuolloin vielä vaikiintuneet, minkä vuoksi samojakin johtimia on käytetty hyvin epäjohdonmukaisesti.

Kangasmaa-Minnin (1994: 38) mukaan johtimia voidaan lähestyä fonologismorfologisten, morfologis-syntaktisten, syntaktis-semanttisten ja semanttis-pragmaattisten kriteerien kautta. Tutkielmani tarkoituksena ei ole kuvata suomen kielen johto-oppia, vaan näkökulma pyrkii olemaan morfologisista lähtökohdistaan huolimatta semanttis-sanastollinen. Kaiken keskiössä on 1800-luvun uudissanasto, jota tarkastelen morfologisesta, semanttisesta, leksikografisesta sekä syntaktis-tyylillisestä näkökulmasta. Pääpaino on johdosten merkitysten ja niiden muutosten tarkastelussa.

Tutkielmani päämääränä on olla ensisijaisesti kvalitatiivinen. En pyri tekemään tilastollista tutkimusta, vaikka joitakin lukuja tutkielmassani tuonkin esiin. Produktiivisuuden tarkastelussa lukumäärät ovat välttämättömiä, jotta voitaisiin saada edes jonkinlaista kuvaa siitä, mikä johdin on aineistossani kaikkein eniten osallistunut johdosten tuottamiseen. Pääasiallinen tavoite on kuitenkin kvalitatiivinen analyysi ja tulkinta.

Johdosten morfologinen tarkastelu keskittyy produktiivisuuden käsitteen ympärille. Yritän selvittää, millaisista morfologisista aineksista uusia sanoja on kieleemme tuotettu ja millä keinoin tämä tuottaminen on tapahtunut. Lisäksi käsittelen myös sitä, millaisia rajoituksia johtimen liittymisessä kantavartaloon esiintyy, miten johtimet ovat liittyneet kantavartaloihin ja onko derivaatioprosessissa tapahtunut jotakin epätavallista vai onko johtaminen ollut morfologisesti säännönmukaista. Tutkielmani päämääriä silmällä pitäen en ole juurikaan kiinnostunut sellaisista johdoksista, jotka ovat leksikaalistuneita tai jotka esiintyvät nykykielessä samassa asussa ja merkityksessä kuin aineistossani. Toisin sanoen vanhas-ta kirjasuomesta periytyvät vahvasti leksikaalistuneet johdokset olen jättänyt lähes yksin-omaan maininnan varaan.

Semantiikan yhteydessä tarkastelen yleisellä tasolla sitä, millaisia merkityskategorioita verbikantaiset substantiivit aineistossani saavat. Varsinainen semanttinen analyysi perustuu merkityseroihin varhaisnykysuomen ja nyky-suomen välillä: Millaisia erityismerkityksiä

nykysuomessa tunnetut sanat ovat saaneet 1800-luvulla? Miten näiden sanojen merkitys on muuttunut nykysuomeen tultaessa? Millaista merkitysten muutos on? Semanttiset tulkinnat perustuvat omiin vaikutelmiini siitä, mitä sanat mahdollisesti voisivat merkitä. Näkökulma on näin ollen jossain määrin subjektiivinen. Taustatukena olen käyttänyt eri aikakausien sanastoja sekä etymologista sanakirjaa Suomen sanojen alkuperä. Suurin tulkintaan liittyvä ongelma on se, että läheskään aina emme voi olla täysin varmoja kirjoittajan intentioista. Olenkin pyrkinyt esittämään vaihtoehtoisia näkökulmia useiden sanojen semantiikkaan ja jättänyt merkityksiä osittain avoimiksi.

Tutkielmassani tuon myös esille sanaston kasvua koskevia seikkoja. Otan huomioon sanojen ensiesiintymät: milloin johdos on tullut kirjoitettuun kieleemme ja kuka sitä on ensi kerran käyttänyt. Minua kiinnostaa myös, millaisia synonyymeja varhaisnykysuomen johdoksilla mahdollisesti on ja miksi kirjoittajat eivät ole käyttäneet ennestään tuttuja synonyymisia sanoja, vaan turvautuvat uudismuodosteisiin. Mielenkiintoista olisi vielä tarkastella, mitä mahdollisia merkityksiä kullakin aineistoni johdoksella on kirjasuomen eri vaiheissa ollut. Valitettavasti tutkielmani rajallisen sivumäärän vuoksi joudun rajaamaan aiheen käsittelyni ulkopuolelle.

Yksi mahdollinen ja tärkeä näkökulma johdoksiin on syntaksi. Joidenkin johdosten merkitystä on hyvin vaikea ymmärtää ilman laajempaa kontekstia. Kaikkia varhaisnykysuomessa käytettyjä johdoksia ei enää nykykielessämme voi korvata vastaavalla yhdellä sanalla, vaan koko lauserakennetta on muokattava virkkeen merkityssisällön paljastamiseksi. Pelkkä morfologisen tason tutkimus ei siis yksinään riitä selvittämään kaikkien de-verbaalisten substantiivijohdosten käyttöä. Tämän vuoksi kiinnitän huomiota myös siihen, millainen rooli johdoksilla on osana koko syntaktista rakennetta ja millaisissa funktioissa johdoksia on käytetty virkkeessä? Miten nämä virkkeet poikkeavat nykysuomalaisista?

Tutkielmani suurimpana rajoitteena näen kaksi seikkaa. Ensiksikin aineistoni sijoittuu ajallisesti hyvin suppealle jaksolle, 1850-luvulle. Tästä suppeudesta huolimatta uskoisin, että ajanjakso kykenee kertomaan jotakin olennaista ja periaatteellista varhaisnykysuomen kielestä ja sen kehityslinjoista; mm. Kiurun (2000: 121) mukaan kielen kehitys oli erityisen voimakasta 1800-luvun puolivälin paikkeilla.

Toiseksi tutkielmaani luonnehtii väistämättä tapaustutkimuksellinen ote: osa sanoista palautuu kirjoittajan henkilöhistoriaan sekä maantieteelliseen taustaan. Kaikki johdokset eivät ole olleet yleisessä käytössä, vaan aineistossani on jonkin verran kirjoittajakohtaisia

eroja. Tästä seuraa, että kaikkia tutkimustuloksia ei voitane yleistää koskemaan koko 1800-luvun uudissanastoa. Uskon kuitenkin vahvasti, että tutkielmani paljastaa jotakin olennaista kielenuudistamispyrkimyksistä varhaisnykysuomen kaudella.

2. JOHDINTEN MORFOLOGIAA

2.1. Johdinten synnystä, alkuperästä sekä merkityksistä

Suomen kielen vanhat omaperäiset, suomalais-ugrilaisesta kantakielestä peräisin olevat sanat ovat olleet johtamattomina kaksitavuisia, *a-*, *ä-* ja *e-*loppuisia (ks. mm. Hakulinen 1979; Rintala 1983). Kaikkia muita nykysuomen sanarakennetyyppejä voidaan pitää jonkinasteisina johdoksina. Tosin suuri osa johdoksista on menettänyt läpinäkyvyytensä eikä niitä tunnisteta enää johdetuiksi sanoiksi. Häkkisen (1994: 419) mukaan Nykysuomen sanakirjan aineistosta jakamattomia perussanoja on 8,6%, johdosten osuus on sanastosta reilu neljännes eli 26,6%. Sen sijaan Lönnrotin sanakirjassa (1974—80) johdosten osuus on peräti 72%.

Suomen kielen suffiksit ovat yleisen käsityksen mukaan alun perin olleet itsenäisiä sanoja, jotka lausepainottomina ovat kiinnittyneet edellisen sanan loppuun. Tässä asemassa sanat ovat kadottaneet sekä alkuperäisen merkityksensä että äänteellisen autonomisuutensa. Tavallista on myös, että sanat ovat lyhentyneet ja muuttuneet muutoinkin. (Hakulinen 1979: 85.) Verbikantaisia nominijohtimia, kuten muitakin, on sekä yksinkertaisia että sekreetion kautta syntyneitä eli sekundaariksi luokiteltavia. Esittelen seuraavaksi lyhyesti yksinkertaiset nomininjohtimet sekundaareine edelleenjohdoksineen ja merkityksineen.

Nykyinen e^x -johdin on muodostunut *ek-* tai harvemmin *eh-*yhdistelmästä, jossa *e* ei alun perin ole kuulunut itse johtimeen, vaan alkuperäinen johdin ollut sama kuin suomalais-ugrilaisen kantakielen preesensin tunnus *k*. *e* on todennäköisesti lohjennut *e-*loppuisten kantasanojen vartalosta ja liittynyt alkuperäiseen johtimeen. Sananloppuisen *k:n* tai *h:n* kadon myötä jäljelle on lopulta jäänyt yksinomainen e^x . (Hakulinen 1979: 191; ks. myös Rapola 1925: 138—; Virtaranta 1958: 27—.)

Alkuperäinen johdin *k* on merkinnyt tekijännimeä. Tästä on myöhemmin kehittynyt tekimennimi, teonnimi ja edelleen teon tulosta tai kohdetta ilmaiseva nimi. Nykyisin e^x -

johtimen avulla muodostetaan pelkkiä substantiiveja, jotka voivat olla ensisijaisesti prosessinimiä (*koe, liike, puhe*) tai prosessin seurauksen nimiä (*jäte, näyte*), mutta marginaalisemmin myös olotilan nimiä (usein paradigmaltaan vaillinaisia, esimerkiksi *valve : valveil-la*) tai prosessiin osallistujien nimiä (mm. eräänlaisia persoonattomia tekijöitä kuten *kaste, lähde* sekä tekimen nimiä, esimerkiksi *kude, peite, sytyte*). (Hakulinen 1979: 188—191.)

i-johtimen alkuperää ei ole selvitetty. Arvelujen mukaan kyseessä saattaa olla sama *i* kuin imperfektin tunnuksessakin, jolloin *i* olisi jo varhaisessa vaiheessa korvannut *oi:n* (*kasti* pro **kastoi*) (Ravila 1957: 178). Koska johtimen tarkkaa alkuperää ei tiedetä, on mahdotonta tietää myös sen alkuperäistä merkitystä. Nykyään *i*-johtimella muodostetaan niin teonnimiä (*oppi*), teon tuloksen ja kohteen nimiä (*anti*) kuin tekokyvyn (*muisti*), tekimen (*pelätti*) ja tekijänkin nimiä (*kaakatti* murt. 'kuikka'). Jälkimmäiset kolme prosessiin osallistujia ilmaisevat nimet ovat marginaalisia ja usein murteellisia. (Hakulinen 1979: 192—193.)

tti-vartaloisten verbien *i*-johdoksista on lohkeamalla syntynyt sekundaari johdin *tti*, jolla muodostetaan prosessiin osallistujaa ilmaisevia substantiiveja (*pelätti, suojatti*) (Hakulinen 1979: 220).

in-johtimen lapin- ja mordvankielisistä vastineista päätellen sen varhaiskantasuomalainen asu on ollut *mA*. *i*-aines on mahdollisesti peräisin sananloppuisesta muutoksesta **A > i*. On esitetty, että tämän loppuvokaalin muutoksen jälkeen on tapahtunut *i:n* epenteesi labiaalinasalin yhteydessä, ja sana on mukautunut konsonantivartaloiseen tyyppiin⁵. (Hakulinen 1979: 42—43; vrt. myös Länsimäki 1987: 103—108.) *in*-johtimen edelleenjohdoksia ovat *jAin*-johdokset, joissa yhdistyvät sekä tekijännimijohdin *jA* että *in*-johdin.

Alkujaan *mA*, josta siis *in*-johdin on kehittynyt, on ikivanha tekimennimijohdin, jolle löytyy vastineita myös etäsukukielistä. Nykyisinkin *in*-johdin ilmaisee pääasiallisesti erilaisia tekovälineen nimiä, esimerkiksi *avain, elin*. Muita mahdollisia merkityksiä ovat murteelliset tekijännimeä ilmaisevat johdokset (*kerjään* 'kerjäläinen') sekä prosessin tai prosessin seurausten nimiä ilmaisevat sanat (*soidin*), pääosin yhdyssanan määräiteosana esiintyvät teonnimet (*leivinuuni*) sekä harvinaiset ja lähes aina murteelliset tekopaikan nimet (*laskin* 'laskuavanto'). (Hakulinen 1979: 193—194; Länsimäki 1987: 193—230.) *jAin*-johdokset ilmaisevat puolestaan lähes kaikki tekijännimiä (*juoksija(i)n* 'kulkuri') (Hakulinen 1979: 204).

⁵ Vanhastaan *e*-vartaloisilla sanoilla on ollut paradigmassaan myös konsonantivartalo, jolloin *mA*-johdoksista olisi näiden analogian mukaan muotoutunut *me*-vartaloisia (ks. tarkemmin Hakulinen 1979: 194).

jA-johdin on aikoinaan liittynyt *e*-vartaloisten verbien konsonanttivartaloon. Tällöin *e*-vartaloihin perustuvien *jA*-johdosten asu on alkujaan ollut konsonanttivartaloineen, esimerkiksi *kuolija* < **koolja*. Nykyisen vartalonjälkeisen *i*:n katsotaan olevan *j*:n vokaaliutunut jatkaja, kun taas johtimen osaksi nykyisin laskettavalla *j*:llä on yksinomaan ortografinen funktio: *j* on otettu käyttöön uudemmassa kirjakielessä yhdennäköisyyden saavuttamiseksi muiden tekijännimien kanssa. (Rapola 1966: 406; Hakulinen 1979: 195—196.) *jA*-johtimen edelleenjohdoksia ovat jo edellä mainitun *jAin*-johdosten lisäksi *iAs*- sekä *jAinen*-johdokset. Näissä johdoksissa *jA*-ainekseen yhdistyvät denominaalinen *s* tai *inen* (Hakulinen 1979: 203, 207)..

jA-johtimen merkitystehtävä on yksinkertainen: sen avulla muodostetaan yksinomaan tekijännimiä. Tämä merkitys on ikivanha, kenties jo kantauralista periytyvä, ja vastineista on tavattu etäsukukielistä aina samojediä myöten. Edelleenjohdokset sen sijaan merkitsevät myös muuta: *iAs*-johtimella tuotetaan vain adjektiiveja (*sovelias*, *unelias*); *jAin*-johdosten merkityksiä on selvitetty edellä; *jAinen*-johtimella taas voidaan muodostaa sekä olennon (*ampiainen*; myös sukunimet mm. *Kääriäinen*) että juhlien (*laskiainen*, *alkajaiset*) nimiä ilmaisevia substantiiveja sekä joitakin adjektiiveja (*kuuliainen*, *puheliainen*). (Hakulinen 1979: 196, 202, 205—206.)

Deverbaalisella johtimella *kkA* näyttäisi olevan etymologinen yhteys denominaaliseen vastaavaan johtimeen, jonka alkuperästä ei ole tarkkaa tietoa. Alkuperäinen merkitys viittaa deminutiivis-possessiiviseen suuntaan, vastineita tästä on tavoitettu etäsukukielistä saakka. Tavallisempia kuin *kkA*-johdokset ovat edelleenjohdokset *kAs*, *ke^x*, *kki* sekä *kkO*. *kkA*-ainekseen yhdistyvät *kAs*-johtimessa *s* (deverbaalinen *kAs* on analogiaa vastaavista nominikantaisista johdoksista), *ke^x*-johtimessa *e^x*, *kki*-johtimessa *i* sekä *kkO*-johtimessa sekundaari labiaalivokaali *o*, *ö*. (Hakulinen 1979: 157, 197, 207—209.)

Merkitykseltään *kkA*-johdokset voivat olla prosessinimiä (*jupakka*, *rähäkkä*) tai muita murteellisia substantiiveja (*leimakka* 'iso liekki, leimu') sekä adjektiiveja (*ärhäkkä*). Edelleenjohdoksista *kAs*-johtimella voidaan muodostaa vain harvoja substantiiveja, kuten *asukas*. *ke^x*-johtimella muodostetaan substantiivisia teon välineen nimiä (*viihdyke*, *virike*), *kki*-johtimella niin ikään substantiiveja mutta ennen kaikkea prosessin tai prosessin seurauksen nimiä (enimmäkseen murteellisia, esimerkiksi *etsikki* 'se mitä etsitään') sekä olennon nimiä (*asukki*, *holhokki*). *kkO*-johtimella tuotetaan teon nimiä (*rynnäkkö*), teon tuloksen nimiä (*jäätikkö*) sekä olennon nimiä (*elikko* 'eläin, elukka'). (Hakulinen 1979: 207—209.)

l-johdin on deverbaalisena hyvin harvinainen, ja vain muutamia esimerkkejä on löydettävissä suomen kielestä: *nivel*, *taival*. Verbikantainen *l* on ilmeisesti analogiaa denominaalisesta vastaavasta johtimesta, joka voi esiintyä myös loppuvokaalisena muotona *lA*. Denominaalisten *lA* ~ *l*-johdosten edelleenjohdoksiin kuuluvat *lAs* (*lA* + *s*), *le^x* (*l* + *e^x*) sekä *lis* (?*l* + (*i*)*s*). Nämä edelleenjohdokset ovat yksinomaan substantiiveja (*kokelas*, *repale*, *saalis*). *lAs*-johdokset muodostavat sikäli omanlaisensa ryhmän, että usein on vaikea ratkaista, pohjautuvatko ne nomini- vai verbikantaan. (Hakulinen 1979: 129—130, 162, 197, 209.)

mA-suffiksi on tyypillisesti verbien III infinitiivin tunnus, mutta tämän funktion sa ohella sitä voidaan käyttää johtimena muodostettaessa deverbaalinomineja, pääasiassa substantiiveja. Johtimella on etymologinen yhteys *in*-johdoksiin (ks. edellä). *mA*-johtimen edelleenjohdoksia ovat *mO*- ja *mUs*-johtimiset nominit (ainekset *mA* + *i*, johtimen *O*-aines on ilmeisesti myöhempää analogista perua, sekä *m* + (*U*)*s*). Lisäksi edelleenjohdoksia voivat olla *mAinen* (ainekset *mA* + *inen*), *mAtOn* (*mA* + *tOn*) sekä *minen* (**me* + *inen*). (Hakulinen 1979: 198—199, 209—212.)

mA-johdokset ovat teonnimiä (*rupeama*) tai teon tuloksen ja kohteen nimiä (*kovettuma*, *murtuma*). Lisäksi *mA*-johtimen avulla muodostetaan transitiiiverbien agenttipartisiippeja, jolloin johdokset ovat merkitykseltään adjektiivisia (*tuulen kaatama puu*). Edelleenjohdokset ilmaisevat teon nimiä (*hakeminen*, *katumus*, *uupumus*), teon kohteen nimiä (*antaminen* 'se, mitä annetaan'), tekopaikkaa (*kutomo*, *leipomo*), teon välineen nimiä (murt. *uimus* 'evä'), olennon nimiä (murt. *menimys* 'ihminen, joka on kova menemään) tai adjektiivieja (*jakamaton*). Poikkeava käyttötapa on johtimella *mAinen*, joka verbikantaisena esiintyy pääasiallisesti monikon adessiivissa, aina possessiivisuffiksillisena propinkatiivina (ns. viides infinitiivi) ja joka ilmaisee juuri alkamassa olevaa tekemistä (*laulamaisillani*, *kaatumaisillaan*). (Hakulinen 1979: 197—199, 209—212.)

nA-johtimen etymologia on osittain hämärän peitossa: vastineita on etsitty sukukielistä, ja todennäköistä onkin, että johdin polveutuu jo suomalais-ugrilaisesta kantakielestä. Myös yhteys nominikantaan liittyvään deminutiiviseen *nA*-johtimeen on mahdollinen. Selvittämättä kuitenkin on, miksi johdin suomen kielessä liittyy yksinomaan deskriptiivisiin verbeihin. Johtimella muodostetaan teonnimiä kuten *kapina*, *rähinä*. (Hakulinen 1979: 199.)

nA-johtimen yhteyteen on liitetty myös nykyisin aktiivin toisen partiipin tunnukseksi vakiintunut *nUt* (ainekset *n(A) + Ut*); tosin tämä selitys kaippaa varmennusta (ks. mm. Itkonen 1945). Ainakin johtimella on vastineensa kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä (Hakulinen 1979: 215).

Verbikantaan liittyvä johdin *ntA* lienee samaa perua kuin vastaava denominaalinen johdin. Suhteellisen alkuperäisenä voidaan pitää sen deminutiivista merkitystä. Johtimen avulla muodostetaan yksinomaan teonnimiä, esimerkiksi *ammunta*, *valvonta*. (Hakulinen 1979: 199—200.)

ntA-johtimen edelleenjohdoksia ovat *nne^x*-johdokset (ainekset *ntA + e*), *ntAinen*-johdokset (*ntA + inen*), *nti*-johdokset (*ntA + i*) sekä *ntO*-johdokset (*nt*-aines sama kuin edellisissä). *ntO*-johtimesta voidaan johtaa edelleen vielä *nnOs*, (*ntO + s*). Näiden edelleenjohdosten mahdollisia merkityksiä ovat pääosin teon nimet (murt. *juonnos* 'juopottelu', *pyynti*, *täytäntö*) sekä teon tuloksen tai kohteen nimet (*jäännne*, *aikaansaannos*, *leivonnainen*, *sovinto*). *ntAinen*-johtimella muodostetaan myös adjektiiveja (*luontainen*, *näennäinen*). (Hakulinen 1979: 172—173, 213—215.)

O-johtimella ei ilmeisesti ole yhteyttä vastaavaan denominaaliseen johtimeen, vaan *o* on syntynyt varhaiskantasuomalaisesta **v*-johtimesta, joka on sulautunut sanavartalon loppuvokaaliin. Etuvokaalinen variantti *ö* on muotoutunut vasta myöhemmin vokaalisoinnun seurauksena. Vastaavanlainen äännekehitys on tapahtunut *U*-johtimen kohdalla. Nykyinen rinnakkaisuus *O*- ja *U*-johdinten välillä perustuu analogisiin tasoittumisiin. (Hakulinen 1979: 217, 224.)

O-johtimesta on johtunut edelleen *UU*, jossa supistumaverbin vartalon muinaiseen *aδ*-ainekseen on liittynyt johdin *O*. Äänteellisen kehityksen kautta (**aδo > *ao > murt. oo > murt. uo > uu*) on syntynyt nykyisin tuntemamme muoto *uu*. Etuvokaalinen *yy* on sen sijaan kehittynyt suhteellisen myöhään takavokaalisen *asun* mallin mukaan. Kirjakieleen *UU*-johdin on tullut itämurteista. Johtimella muodostetaan yksinomaan supistumaverbeistä prosessin nimiä (*hakkuu*, *leikkuu*). (Hakulinen 1979: 225—226.)

s-johdin on mitä ilmeisimmin jo suomalais-ugrilaisesta kantakielestä periytyvä deminutiivisuutta ilmaiseva johdin. Yhteys deverbaalin ja denominaalin johtimen välillä näyttää todennäköiseltä. Johtimen alkuperäinen asu on ollut *ks*, mikä näkyy nykyisinkin johdosta taivutettaessa (*menestys* : *menestyksen*). Edelleen voidaan johtaa *Os*-johdoksia (ainekset *O*

+ s^6) sekä *Us*-johdoksia ($U + s$). Kaikilla näillä johtimilla voidaan ilmaista teon tai tilan nimiä (*närkästys, petos, rukous*) sekä teon tuloksen tai kohteen nimiä (*ilmestys, käännös, maalaus*). Lisäksi *s*-johtimella muodostetaan teon välineen nimiä (*ammus, lahjus*) ja *Us*-johtimella olennon nimiä (*kummitus, köntys*). (Hakulinen 1979: 140, 201—202, 218—219, 224—225.)

ttU-suffiksille on löydetty vastineita kaikista itämerensuomalaisista kielistä, mutta etäsukukielten esiintymät vaativat lisäselvitystä. Johtimen *t*-aines⁷ on varhaiskantasuomesta periytyvää passiivin tunnusta. Loppu-*U*:n alkuperä on selvittämättä, mutta on esitetty, että kyseessä saattaisi olla verbikantaisten teonimien *U*. Varmaa lienee kuitenkin se, että johdin on samaa alkuperää kuin muutkin passiivin taivutusmuodot. *ttU*-johtimesta on johdettavissa edelleen *tUinen* (*ttU + inen*). *ttU*- ja *tUinen*-suffikseja käytetään verbifunktion ohella tuottamaan lähes yksinomaan adjektiiveja (*luotu, hillitty, omituinen*). (Hakulinen 1979: 220—221, 243.)

vA-johdin on vanha, kantaauralilaista perua, ja sen alkuperä on sama kuin denominaalisen, alunperin mitä ilmeisimmin possessiivisuutta ilmaisevan *vA*-johtimen. Äännekehitys preesensin yksikön ja monikon kolmannen persoonan päätteeksi on tapahtunut myöhemmin. Johtimen äännelaillinen vahva-asteinen asu *pA* on säilynyt vain joissakin johdoksissa (*kaikkivoipa, syöpä*), mutta ei enää partisiippimuodoissa, joissa sen on syrjäyttänyt kokonaan heikkoasteinen muoto *vA*. Funktioltaan *vA*-suffiksi on kahtalainen: toisaalta se on verbien I partisiipin tunnus, toisaalta taas verbikantainen nominijohdin. Johtimella muodostetaan niin adjektiiveja (*käypä, mojova*) kuin substantiivejakin (*etsivä, käytävä, tuttava*). Joissakin tapauksissa johdoksen sanaluokan voi päätellä vasta pragmaattisin perustein (*elävä* 'elollinen; eläin'). (Hakulinen 1979: 200—201.)

vA-johtimesta voidaan johtaa edelleen nykyisin vanhahtava johdin *vAinen*, jossa yhdistyvät deverbaali *vA* sekä denominaali sekundaari johdin *inen*. Johtimen avulla muodostetaan enimmäkseen adjektiiveja (*eläväinen, säästäväinen*), mutta sekundaaristi myös substantiiveja (*imeväinen, sukunimiä mm. Tietäväinen*). *vAinen*-johdokset ovat pääosin peräisin vanhasta kirjasuomesta, minkä vuoksi ne kantavat usein arkaistista leimaa mukanaan. (Hakulinen 1979: 226—227.)

⁶ On myös mahdollista, että kyseessä ovatkin verbikantaisten *O*-johdosten nominikantaiset *s*-johdokset. Tämä vaihtoehtoisuus on kuitenkin vain näennäistä, mikäli deverbaali ja denominaali *s*-johdin ovat samaa alkuperää. (Hakulinen 1979: 218—219.)

⁷ Passiivin klusiilinaiksen ($t \sim tt$) vaihtelusta ks. tarkemmin Hakulinen 1979: 239—243.

Edellä lueteltujen johtimien lisäksi on joitakin sekundaareja verbikantaisia nomininjohtimia, jotka ovat muodostuneet analogisesti vastaavista nominikantaisista nominijohtimista. Tällaisia ovat johtimet *nki* (ainekset oletettavasti sgr. **nkA* + *i*), *nkO* (*nkA*, jossa loppuvokaali korvautunut sekundaarilla labiaalivokaalilla), *ri* (analogiaa denominaalijohtimesta) ja *Ue^x* (analogiaa denominaalijohtimesta). *nki*-johtimella muodostetaan teon tai teon tuloksen nimiä (*hämminki*, *syöminki*), *nkO*-johtimella yksinomaan murteellisia substantiiveja (*etsinko* 'etsintä'), *ri*-johtimella erilaisia prosessiin osallistujien nimiä (*pelkuri*, *petturi*, *vesuri*) sekä maastotermejä (*hyppyri*) ja *Ue^x*-johtimella merkitykseltään kollektiivisia substantiiveja (*kulkue*, *saattue*). (Hakulinen 1979: 212—213, 219—220, 224.)

2.2. Produktiivisuuden rajoituksia ja ilmentymiä

Derivaatioprosessiin kuuluvat olennaisena osana erilaiset säännöt, jotka määrittelevät johtimen liittymistä kantasanaan. Tästä seuraa, että mikään johdin ei voi olla rajattomasti produktiivinen, vaan johtimen liittyminen kantavartaloon sisältää aina joitakin rajoituksia. Nämä rajoitukset voivat olla (syntaktis-)semanttisia, morfologisia, tyylillisiä, leksikaalisia tai johto-opillisia. Johto-opilliset rajoitukset voidaan nähdä morfologisten rajoitusten erikoistapauksena. (Rintala 1983: 99, 110.)

Morfologiset rajoitukset määrittelevät, millaisiin kantavartaloihin johtimen on mahdollista liittyä (ks. mm. Räisänen 1988: 13). Esimerkiksi *e^x*-johdoksen kantavartalona on useimmiten kaksitavuinen *A*-vartaloinen verbi (*haastaa* > *haaste*). **Syntaktis-semanttiset rajoitukset** säätelevät kantasanan semantiikkaa sekä lauseenmuodostukseen liittyvää derivaatiota: esimerkiksi *mA*-johdokset edellyttävät kantasanakseen passiivista, intransitiivista verbiä (*elää* > *elämä*), minkä lisäksi johdin liittyy transitiiviverbiin vain agenttipartisiipin funktiossa (*poliisin pidättämä henkilö*). (ks. Kangasmaa-Minn 1983: 27, 29, 34; Räisänen 1988: 14, 16). **Tyylilliset rajoitukset** liittyvät lähinnä suffiksin itsensä merkityksiin: jos johtimeen sisältyy jo jokin oma merkitys, esimerkiksi alatyylinen, sitä ei voida tällöin liittää ylätyylin kantasanoihin (Lehtinen 1974: 306). Lopuksi vielä **leksikaaliset rajoitukset** viittaavat kielen pyrkimykseen välttää homonyymeja sekä uudissanvoja, joilla on jo vastineensa kielessä (vaikka muodostetaan *humisee* > *humu*, ei kuitenkaan *surisee* > **suru*). (Lehtinen 1974: 306—307; Hakulinen 1979: 304; Länsimäki 1987: 296—

297). Rintalan (1983: 110) mukaan tärkeimmät näistä rajoitteista ovat semanttiset ja morfologiset, joihin myös omassa tutkielmassani enimmäkseen keskityn.

Johdinten käyttö ja suosio vaihtelevat eri aikoina. Häkkisen (1994a: 423—430) mukaan Agricolan suosimia nominijohtimia ovat olleet mm. *(i)kkO*, *inen*, *(i)nki*, *jA*, *jAinen*, *lAinen*, *llinen*, *mA*, *minen*, *mUs*, *ntO*, *ttUUs*, *(U)ri*, *(U)Us*. 1800-luvulle tyypillisiä nominijohtimia ovat puolestaan *e^x*, *i*, *(i)kkO*, *in*, *iO*, *jA*, *jAinen*, *kAs*, *ke^x*, *lA*, *lAs*, *llinen*, *lO*, *mA*, *mO*, *mUs*, *ntA*, *nti*, *ntO*, *stO*, *tAr*, *Ue*, *(U)ri* sekä *(U)Us*, joista osa on yksinomaan verbikantaan, osa nominikantaan ja osa molempiin liittyviä johtimia.

Länkelä (1867: 80) mainitsee omassa kieliopissaan nimisanoja johdettavan teko-sanoista päätteillä *e* (*ehe*), *in*, *iO*, *jA*, *mA*, *minen*, *mUs*, *nA*, *ntA*, *nti*, *ntO*, *O*, *Os*, *U*, *Uri* ja *Us*. Ahlqvist (1877: 6—59) esittelee hieman laajemman luettelon, jonka mukaan verbikantaisia substantiiveja voidaan johtaa päätteillä *e*, *i*, *in*, *iO*, *jA*, *jAin*, *kAs*, *ke*, *kkA*, *kki*, *kkO*, *lis*, *mA*, *minen*, *mO*, *mUs*, *nA*, *nki*, *nkO*, *ntA*, *nti*, *ntO*, *O*, *Os*, *s*, *U*, *Us*, *(U)ri*, *UU* ja *vA*. Tosin Ahlqvist ei tee selvää eroa, mitkä johtimista liittyvät verbikantaan, mitkä nominikantaan, mitkä mahdollisesti molempiin, mutta antamiensa esimerkkien perusteella tämän jaon voi päätellä melko helposti.

Teoksissaan nämä 1800-luvun kieliopintekijät eivät juurikaan puutu produktiivisuuden käsitteeseen. Ahlqvist kyllä esittelee laajasti erilaisia kantavartalotyyppejä, joihin johtimet voivat liittyä, mutta varsinaiseen produktiivisuuskysymykseen hänkään ei ota mainitavasti kantaa. Oikeastaan vain kaikkein harvinaisimmista johtimista hän mainitsee, että niiden avulla ei enää tuoteta uusia sanoja. Tällaisia johtimia hänen mukaansa ovat *lis*, *kki*, *kkO*, *nki* ja *nkO* (Ahlqvist 1877: 32—33). Omassa aineistossani verbikantaisia substantiiveja on tuotettu 30 eri johtimen avulla. Nämä johtimet ovat *e^x*, *i*, *in*, *iO*, *jA*, *jAinen*, *kAs*, *kkA*, *ke^x*, *kki*, *lis*, *mA*, *minen*, *mUs*, *nA*, *nki*, *nne^x*, *nnOs*, *ntA*, *nti*, *ntO*, *nUt*, *O*, *Os*, *(U)ri*, *ttU*, *U*, *(U)s*, *UU* sekä *vA*.

Aineistossani selvästi kaikkein produktiivisin johdin on *(U)s* (61/323). Seuraavaksi useimmin esiintyviä ovat *minen* (44), *O* (41) sekä *jA* (41), joita kaikkia esiintyy reilut 40 kappaletta. Jonkin verran johdoksia on muodostettu johtimien *U* (19), *mA* (18), *e^x* (16) sekä *ntO* (13) avulla. Kaikki loput aineistoni johtimet jäävät esiintymissään alle kymmenen. Kokonaan puuttuvia deverbaalisubstantiivien johtimia on kahdeksan (8) kappaletta: johti-

mista *JA(i)n*, *kkO*, *lAs*, *le*, *mO*, *nkO*, *tUinen* ja *Ue*⁸ ei aineistossani esiinny yhtään muodostetta. Johtimien tarkat frekvenssit on esitetty alla:

<u>Johdin</u>	<u>f</u>	<u>Johdin</u>	<u>f</u>	<u>Johdin</u>	<u>f</u>
<i>(U)s</i>	61	<i>mUs</i>	6	<i>nti</i>	3
<i>minen</i>	44	<i>vA</i>	6	<i>(U)ri</i>	2
<i>jA</i>	41	<i>nA</i>	5	<i>kAs</i>	1
<i>O</i>	41	<i>nUt</i>	5	<i>ke^x</i>	1
<i>U</i>	19	<i>i</i>	4	<i>kki</i>	1
<i>jA</i>	18	<i>jAinen</i>	4	<i>lis</i>	1
<i>e^x</i>	16	<i>kkA</i>	4	<i>nki</i>	1
<i>ntO</i>	13	<i>UU</i>	4	<i>nne^x</i>	1
<i>in</i>	7	<i>iO</i>	3	<i>nnOs</i>	1
<i>Os</i>	7	<i>ntA</i>	3	<i>ttU</i>	1

Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen yllä mainittujen johdinten produktiivisuutta aineistossani sekä esittelen tarkemmin johdinten produktiivisuuteen vaikuttavia rajoituksia. Johdosten merkityksiin en tässä yhteydessä puutu kuin tarvittaessa, sillä niitä tarkastelen tarkemmin luvussa 3.2. Kaikkia johdoksia ei ole mahdollisuutta käsitellä niiden suuren määrän vuoksi, joten nostan esiin vain mielenkiintoisimmat poikkeamat sekä lisäksi joitakin tyyppiesimerkkejä.

2.2.1. *(U)s*-johdokset

(U)s-johtimiset sanat koostuvat verbivartalosta sekä *s*- tai *Us*-johdinaineksesta. Vaikka Hakulinen (1979) ja monet muutkin johto-opin tutkijat erottavat *s*- ja *Us*-johtimet toisistaan, olen käsitellyt niitä yhtenä ryhmänä sen vuoksi, että joistakin sanoista on lähestulkoon mahdotonta erottaa, kumpi johdin on kysymyksessä: onko esimerkiksi *huvitus* johdettu verbistä *huvittaa* vai *huvittua*? (Ks. tästä erityisesti Kangasmaa-Minn 1983: 30—31.) Selvästi enemmän on kuitenkin *Us*-johdoksia kuin pelkän *s*-johtimen sisältämiä sanoja.

(U)s-johdin on siis aineistossani ylivoimaisesti useimmin esiintyvä. Tämä selittynee sillä, että johtimen produktiivisuudelle voidaan asettaa vain joitakin morfologisia rajoituksia. *Us* on nykykielessä produktiivinen tiettyjen vartalotyyppien rajoissa: johdin liittyy pääasiallisesti kolmi- tai useampitavuisiin *A*-vartaloihin (*järjestää* > *järjestys*, *matkustaa* > *matkustus*) sekä *AA*-vartaloisiin supistumaverbeihin (*kaivata* > *kaipaus*, *siunata* > *siunaus*).

⁸ Mainitut johtimet perustuvat Hakulisen (1979) esittämiin yksinkertaisiin ja sekundaarisiin verbikantaisiin nominijohtimiin. Yksinomaan adjektiiveja muodostavat johtimet olen jättänyt kokonaan mainitsematta, koska tutkielmassani tarkastelen vain substantiiveja.

Jälkimmäisten yhteydessä sitä voidaan pitää erittäin produktiivisena. (Rintala 1983: 101—102.)

s-johdin taas liittyy monitavuisiin *U*-vartaloisiin johdettuihin verbeihin, joiden viimeiseen verbisuffiksiin sisältyy jokin *t*-aines: *tA*, *ttA*, *htA*, *stA*⁹. Johtimen käytössä ei ole funktionaalisia tai semanttisia rajoituksia, mutta vain harvoin *UtU*- tai *stU*-aineuksen sisältämistä refleksiiviverbeistä muodostetaan *s*-johdoksia, koska ne sekoittuvat herkästi rinnakkaisen transitiiiverbin prosessinimiin; esimerkiksi *palautus* on johdos verbistä *palautua*, ei *palauttaa*. (Kangasmaa-Minn 1983: 30—31.)

Johtimilla *s* ja *Us* on siis erittäin suuri määrä potentiaalisia verbivartaloita, joihin ne voivat liittyä. Aineistossani suurin osa (*U*)*s*-johdoksista onkin muodostunut edellä mainittujen kantavartaloiden pohjalta, esimerkiksi *ajatus*, *huvitus*, *ihastus*, *keräys*, *kirjoitus*, *kuulutus* (tai *kuuloitus*), *käsitys*, *lisäys*, *menestys*, (mon.) *ohjokset*, *odotus*, *rikos*, *selitys*, *toivottus*, *vaikutus*, *yritys*.

Joitakin poikkeuksia kantavartaloiden suhteen aineistossani kuitenkin esiintyy. Semanttisesti tarkasteltuna jo edellä mainitun *ajatus*-sanon kantasana onkin *ele*-vartaloineen *ajatella*. Derivaatioprosessissa johdos on eriytynyt semanttisesti eli leksikaalistunut ja kadottanut alkuperäisen yhteyden kantasanoihinsa. Sen sijaan todellisista *ele*-vartaloista johdettuja sanoja ovat *palvelus* ja *turmelus*. *Palvelus*-sanon kantaverbi morfologinen epäkieliopillisuus selittynee leksikaalistumisella: *palvella*-sanon yksi merkitys on 'pitää jumalallisen kunnioituksensa tai palvontansa kohteena, pitää jumalanaan' (NS s.v. *palvella*), mikä selittää myös johdoksen merkitystä. Aineistossani sana on useimmiten yhdyssanan jälki-osana: *jumalanpalvelus*. *Turmelus* puolestaan on sävyiltään vanhahtava, vaikka onkin periaatteessa täysin kelvollinen ja tarkoituksenmukainen johdos.

Myös sanat *rangaistus*, *rukous* ja *räpäys* ovat poikkeuksellisia kantaverbiensä vartalon suhteen. *Rangaistus*-sanon kantaverbi *rangaista* kuuluu *Aise*-vartaloihin, mutta itse verbin etymologia on epäselvä, ts. ei tiedetä tarkkaan, mistä sanasta se on johdettu.¹⁰ *Rukous* taas on semanttisesti johdos verbistä *rukoilla*, vaikka sen kantasana onkin tuntematon

⁹ Yleensä nämä johdokset ovat kausatiiviverbejä (*kuljettaa* > *kuljetus*), mutta mahdollisesti myös epätoiminnallisia transitiiiviverbejä (*hengittää* > *hengitys*), intransitiivisia tai refleksiivisiä vartaloita (*tiimeltää* > *tiimellys*, *vaeltaa* > *vaellus*), *AhtA*-johdoksia momentaaniverbejä (*jyrähtää* > *jyrähdys*) tai transitiiivisten supistumaverbien prosessinimijohdoksia (*kerätä* > *keräys*) (Kangasmaa-Minn 1983: 31).

¹⁰ *Aise*-johdin voi liittyä vain verbikantaan ja sillä on selvä momentaanisuuden merkitys (ks. Karlsson 1983: 259—260), mutta tällaista verbikantaa ei *rangaista*-sanalle ole kyetty osoittamaan. Mahdollinen etymologinen yhteys olisi osoitettavissa *rangaista*-verbin sekä *ranka*- ja *rankka*-sanojen ja -sanapesyiden välille (SSA s.v. *rangaista*).

(Hakulinen 1979: 225). Säännönmukaisesti kantavartaloon liittyneenä johdoksen tulisi olla *rukoilus.

Vastaavankaltainen morfologinen rakenne on johdoksella *räpäys*, joka on mitä oletettavammin johdos verbistä *räpähtää*. Säännönmukainen muodoste olisi *räpähdys*, mutta erityisesti yhdyssanan osana *silmänräpäys* johdos on vakiintunut lyhyempään muotoon. *Räpäys* kuuluu osaltaan laajaan onomatopoeettis-deskriptiiviseen sanapesyeeseen, joka muodostuu fonologisesti ja semanttisesti toisiaan hyvin lähellä olevista sanoista kuten *räpeltää*, *räpiköidä*, *räpsyttää*, *räpylä*, *räpyttää*, *räpättää*, *rävähtää* yms. Tällaisille deskriptiivisille sanapesyeille on ominaista korrelaatioisuhteisiin perustuva johtaminen, jolloin ei voida olla täysin varmoja siitä, mikä kantasana kullakin sanapesyeen johdoksella on.

Erikoinen tuotos on *uskoa*-verbistä johdettu *uskous* 'usko, uskonto'; nykyisin kaksitavuisista vartaloista ei enää johdeta (*U*)s-johtimen avulla uusia sanoja. Murteellisia ja niin ikään nykyisestä käytöstä pois jääneitä johdoksia ovat (*U*)s-johtimen avulla muodostetut *hairaus* 'hairahdus, erehdys' ja *havaus* 'havainto'. 1800-luvulla on ollut tavallista, että kansankielestä on siirretty kirjasuomen käyttöön sanoja, jotka eivät ole vakiintuneet ja säilyneet nykysuomeen saakka.

Kantavartaloiden moninaisuudesta ja poikkeamista ilmenee, että morfologiset rajoitukset eivät ole ehdottomia. Toisaalta poikkeukset osoittanevat myös sen, että johdostyyppi on ollut vielä 1800-luvun puolivälissä vakiintumaton eikä sen produktiivisuudelle ole asetettu sellaisia rajoituksia kuin nykykielessämme ilmenee. Tarvittaessa on voitu muodostaa sanoja, jotka eivät enää nykyään ole käytössä tai joilla on selvästi arkaistinen sävy. Aineistoni perusteella (*U*)s-johtimen voidaan katsoa olleen jonkin verran produktiivisempi varhaisnykysuomen kaudella kuin nykyisin, koska produktiivisuuden rajoitukset eivät tuolloin ole olleet tarkasti eriytyneet.

2.2.2. *minen*- ja *JA*-johdokset

Suomen kielen teonnimeä ilmaisevista johtimista yksinomaan *minen* voi liittyä vartalotyyppiltään millaiseen tahansa verbiin. Johdin on siis täysin riippumaton morfologisista rajoituksista. Sen sijaan syntaktis-semanttisena rajoituksena on, että *minen*-johdoksia ei voi tuottaa ns. yksipersonaisista¹¹ verbeistä. (Rintala 1983: 101.) Karlssonin (1983: 252) mu-

¹¹ Varsinaisia yksipersonaisia verbejä ovat modaali- ja implikaatiiverbit, jotka saavat subjektikseen infinitiivirakenteen; predikaattia ei voi taivuttaa kuin yksikön kolmannessa persoonassa (esimerkiksi *täytyy*, *pitäisi*). Toisaalta yksipersonaisiksi verbeiksi voidaan katsoa edellisten lisäksi myös fysiologis-psykkiset

kaan johdin on nykysuomessa täysin produktiivi. Produktiivisuutensa vuoksi johtimella ei ole myöskään säännönmukaisia leksikaalistumia (Kangasmaa-Minn 1983: 28).

minen-johdin on ollut produktiivinen vanhan kirjasuomen kaudesta lähtien. Tästä huolimatta näyttää siltä, että varhaisnykysuomessa johtimen käyttö on huomattavasti runsaampaa kuin nykysuomessa; *minen* on nimittäin nykykielessä saanut rinnalleen muita, teonnimiä ilmaisevia mutta huomattavasti lyhyempiä ja yksinkertaisempia johtimia (*esitteleminen* ~ *esittely*, *hankkiminen* ~ *hankinta*). Tämä johtuu siitä, että *minen* on itsessään jo melko pitkä morfeemi, ja jos kantavartalokin on useampitavuinen, voi lopputuloksena olla pitkä ja kömpelö johdos. 1800-luvun johdokset kuulostavatkin usein kankeilta, kuten *edesasettaminen*¹², *menestyminen*, *viivyttelyminen*, *virkaileminen*, *ylpeileminen*. Johdinta on tuolloin kuitenkin pidetty eräänlaisena ”yleisjohtimena”, jota on voinut käyttää missä tahansa yhteydessä:

Luonnollista on siis rukoiltavan mielen lahjoilla *viehättäminen* (Länkelä 1859: 275).

Hengen lähtiessä ei sielu erkanekaan ruumiista. Sen todistaa ruumista *vartioitsemisensa*, ”jotta ei paha mies pääsisi ottamaan sielua”. (Länkelä 1859: 274.)

Esimerkkilauseiden rakenne on raskas, ja pitkät johdokset lisäävät raskautta entisestään. Lauseet ovat kuitenkin erittäin leimallisesti 1800-luvun kieltä; teonnimijohdos on yleinen verbien nominaalistaja, ja muutoinkin varhaisnykysuomen syntaksi poikkeaa suuresti nykysuomen syntaksista raskaine attribuutteineen ja muine määritteineen, mm. objektin sija toisessa esimerkissä on nykysuomelle vieras. *minen*-johtimen sekalainen käyttötapa osoittaa, että eri johtimien merkitykset ja tehtävät eivät aiemmin ole olleet täysin selkeitä. Siksi on tyydytty käyttämään johdinta, joka produktiivisuudessaan on lähes rajoittamaton ja siksi helppokäyttöinen.

Silva Kiurun (1988: 139) mukaan *minen* on usein korvannut vanhassa kirjasuomessa suosittu teonnimijohtimen *mUs*. Tämä suuntaus näkyy myös omassa aineistossani, jossa kaikki *mUs*-johdokset ovat peräisin Agricolaalta. Lisäksi *mUs*-johdoksia on aineistossani erittäin vähän verrattuna *minen*-johdoksiin, joka näyttää siis lisänneen suosiotaan varhaisnykysuomen kaudella.

kausatiivit (*etoo*, *itkettää*) ja sääverbit (*sataa*, *tuulee*). Ks. tarkemmin Hakulinen 1979: 558; Hakulinen & Karlsson 1979: 252—253; Itkonen 2000: 61.

¹² *Edesasettaminen* on erityisesti vanhalla kirjasuomella tyypillinen yhdysverbi, jollaisia ei nykysuomessa enää suositella käytettäväksi.

Produktiivisuudeltaan *minen*-johtimen kaltainen on tekijännimeä ilmaiseva *jA*, joka voi liittyä melkein mihin tahansa verbivartaloon: *antaja, auttaja, haltija, kertoja, puhuja, rikkoja, tutkija, vastustaja*. Rintalan (1983: 99) mukaan johtimeen liittyy oikeastaan vain yksi rajoitus: syntaktis-semanttisesti tekijännimijohdoksia voidaan muodostaa vain niistä verbeistä, jotka vaativat elollisen subjektin olemassaoloa. Kangasmaa-Minnin (1983: 37) mukaan vain useampitavuiset, merkitykseltään passiiviset kantaverbit hylkivät *jA*-johdinta, koska passiivinen verbi ei edellytä elollista subjektia: *kumahtaa*-verbistä muodostettu tekijännimi *kumahtaja* ei kuulosta enää kovin luonnolliselta.

jA-johdin on ollut runsaassa käytössä jo 1800-luvulla, ja aineistoni perusteella sitä on käytetty hyvin vakiintuneesti. Tämä selittynee sillä, että johdin on merkitykseltään tarkasti rajattu: sen avulla tuotetaan yksinomaan tekijännimiä. Lisäksi produktiivisuudelle on vain vähän rajoituksia. Kaikki aineistoni *jA*-johdokset onkin muodostettu rajoitusten mukaan, ellei oteta huomioon *vaivaaja*-sanon jonkinasteista semanttista erikoislaatuisuutta¹³.

Erotuksena nykysuomeen 1800-luvun kirjasuomessa esiintyy myös tekijännimijohtimen *j:tön* vastine *A: irvisteliä, itkiä, keräiliä, leikitsiä, palvelia, vietteliä*. Johtimen *j* on ortografisista syistä otettu käyttöön vasta uudemmassa kirjakielessä (ks. tarkemmin Hakulinen 1979: 195—196), ja siksi *j:n* käyttö tekijännimissä on 1800-luvulla horjuvaa ja kirjoittajakohtaista. Länkelä käyttää systemaattisesti *j:ttömiä* johdosvariantteja, jos se vain on mahdollista. Ahlqvistin ja Salmelaisen teksteissä puolestaan kaikki tekijännimet ovat *j:llisiä*.

2.2.3. *O-* ja *U-*johdokset

O- ja *U-*johdokset ovat nykykielessämme miltei täydennysjakaumassa (Kangasmaa-Minn 1983: 30; Rintala 1983: 106). Alunperin ne ovatkin mitä ilmeisimmin olleet yksi ja sama johdin, josta on eri kehitysvaiheiden kautta muodostunut kaksi eri varianttia (Hakulinen 1979: 218).

O- ja *U-*johtimilla on pääasiassa morfologisia rajoituksia: *O* liittyy kaksitavuisiin vartaloihin, joiden vartalovokaalina on *A* (*huutaa* > *huuto*, *kostaa* > *kosto*), *e* (*luulla*: *luule* > *luulo*, *lähteä* > *lähtö*) tai *i* (*tukkia* > *tukko*). Lisäksi on joitakin supistumaverbikantoja (*levätä* > *lepo*, *pelätä* > *pelko*) sekä yksittäisiä useampitavuisia vartaloita (*luetella* > *luette-*

¹³ *Vaivaaja*-johdoksen semantiikkaa on selvitetty tarkemmin luvussa 3.2.

lo). *U*-johdin puolestaan voi liittyä kaksitavuisiin *e*-vartaloihin¹⁴ (*itkeä* > *itku*, *pukea* > *pu-ku*), *ele*- tai *ile*-johtimisiin verbeihin (*kävellä* > *kävely*, *palvella* > *palvelu*), *Aise*-johdoksiin (*kehaista* > *kehaisu*), onomatopoeettisiin tai deskriptiivisiin *ise*-vartaloihin (*hälistä* > *häly*) sekä supistumaverbeihin (*karata* > *karku*). (Rintala 1983: 106—107.)

O-johdin ei ole enää nykysuomessa produktiivinen, sillä kaikki mahdolliset, eri kantavartalotyypeistä muodostetut johdokset ovat jo leksikaalistuneet kielemme. Näitä sanoja ei siis enää tuoteta vaan ne muistetaan. Sen sijaan *U*-johdoksista osa on leksikaalistuneita, mutta tiettyyn vartalotyyppiin liittyessään johdin on yhä produktiivinen. Uusia muodosteita on mahdollista tuottaa yhä *ele*-, *ile*- sekä *Aise*-verbeistä. (Rintala 1983: 106—107.)

Selvä enemmistö aineistoni *O*-johdoksista on kantasanaltaan kaksitavuisia *A*-vartalaisia verbejä, esimerkiksi *anto*, *elo*, *haasto*, *kaivo*, *keitto*, (*avio*)*liitto*, (*seka*)*sorto*, *tieto*, *voitto*. Myös kaksitavuisia *e*-vartaloita esiintyy kantasanoina suhteellisen runsaasti, kuten johdoksissa *meno(t)*, (*ulko*)*näkö*, *pako*, *piilo*, *teko*, *tunto*. *i*-vartaloista muodostettuja *O*-johdoksia ei aineistossani esiinny lainkaan.

Supistumaverbikantaisia *O*-johtimisia substantiiveja on aineistossani neljä: *halko* (< *haljeta*), *kato*, *lepo* ja *pelko*. *Kato* on säännönmukaisesti muodostettu, kun taas *halko*, *lepo* ja *pelko* ovat etymologisesti tarkasteltuna epäsäännönmukaisia, mikäli niiden kantasanana todella katsotaan olevan supistumaverbi. Lisäksi *halko*-sanan etymologia viittaa mahdollisuuteen, että kantasanana olisikin *o*-vartaloinen johdos *a*-vartaloisesta verbistä, siis *halkaa* > *halkoa* > *halko*. (Hakulinen 1979: 217—218.)

ele-verbeistä johdettuja sanoja on kolme: *ihmettelö*, *kilvoittelo*, *luettelo*. Kaksi ensimmäistä ovat vieraampia muodosteita, sillä nykykielessä *ele*-vartaloista ei muodosteta *O*:n avulla johdoksia, vaan sijaan on vakiintunut *U*. Muodot selittyvät siten, että varhaisnykysuomessa johdinten eriytyminen ei ollut edennyt kovin pitkälle, minkä vuoksi eroa mm. *O*- ja *U*-johtimen välille ei ollut muodostunut. On myös mahdollista ja jossakin määrin todennäköistäkin, että vakiintumattomuus johdosten välillä on kirjoittajakohtaista ja murretaustan vaikutusta, sillä yksinomaan Länkelä käyttää näitä *O*:llisiä muotoja. Vastaava esimerkki on aineistossani esiintyvä *pääsö*, joka nykysuomessa esiintyy muodossa *pääsy*. *Luettelo* on sen sijaan kieliopillinen ja osin leksikaalistunutkin johdos.

O-johdoksia ovat myös sanat *rikko*, *toivo* ja *usko*. Nämä ovat sikäli mielenkiintoisia tapauksia, että kantaverbien vartalo on täsmälleen sama kuin johdoksenkin vartalo (*rikko*- :

¹⁴ Kangasmaa-Minnin (1983: 30) mukaan *U*-johdin voi liittyä kaksitavuisen vartaloon vartalovokaalista riippumatta.

riko-, *toivo-*, *usko-*). Tämänkaltaisia tapauksia pidetään osoituksena siitä, että uralilaisessa kantakielessä ei ole tehty selvää eroa nominien ja verbien välille (Hakulinen 1979: 69—70). SSA:n mukaan johtosuunta on kuitenkin nimenomaan verbistä nominiin eikä toisin päin. Kantaverbi on kaksitavuinen ja *O*-vartaloinen. Nykysuomessa ei tällaisista kantavartaloista enää muodosteta uusia sanoja, mutta aineistoni perusteella varhaisnykysuomessa kylläkin.

U-johdokset muodostavat aineistossani hyvin kiinteän ja morfologisesti tarkasteltuna yhtenäisen ryhmän, jossa kantasanapoikkeamia ei juuri esiinny. Aineistossani *U*-johdoksia on muodostettu pääosin *A*- ja *e*-vartaloista (*alku*, *laulu*, *maksu*, *nauru*, *juoksu*, *kulku*, *näky*), mutta muutamia myös *ele*-vartaloista (*kohtelu*, *kävely*, *palvelu*, *tappelu*), kaksi *i*-vartalosta (*loihtia* > *loihtu* 'taika, loitsu', *ryömiä* > *ryömy*) sekä yksi *U*-vartalosta (*synty*).

Aineistoni osoittaa, että *O*- ja *U*-johdinten käyttö on muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta ollut 1800-luvulla nykysuomen kaltaista. Johdinten välisessä täydennysjakauksessa näyttää tapahtuneen tarkentumista, ja nykyisin molemmilla johtimilla on oma funktionsa ja merkitystehtävänsäkin. Aineistossani voi myös huomata sen, että *O*-johdokset ovat melko leksikaalistuneita, kuten Rintalakin huomauttaa, *U*-johdoksilla on enemmän liikkumavaraa ja elinvoimaa.

2.2.4. *mA*-, *e^x*- ja *ntO*-johdokset

mA-johtimen kantavartaloille ei ole moniakaan rajoituksia. Yksi vartalotyyppi, johon johdin voi liittyä, on todellisten tai oletettavien *ele*-johtimisten frekventatiiviverbien konsonanttivartalo (*esittele-* > *esitelmä*), muita morfologisia rajoitteita ei esiinny (Hakulinen 1979: 198). Sen sijaan jonkinlaisena syntaktis-semanttisena rajoituksena voitaneen nykyisin pitää sitä, että *mA*-tyypin yhteyteen kuuluu syntaktisesti vain genetiivimuotoinen tekijä, jonka toiminta kohdistuu johdokseen ja jollaiseksi sopii yksinomaan elollistarkoitteinen sana (*kyyn purema*, *puheenjohtajan lausuma*) (Kangasmaa-Minn 1983: 34).

Rintalan (1983: 108) mukaan *mA* ei enää nykykielessä ole produktiivi ainakaan muodostettaessa spontaanisti teonnimiä. Karlsson (1983: 252) pitää johdinta epäproduktiivisena, paitsi nominaalistettaessa verbi yhdyssanan määriteosaksi. Myös Rintala (1983: 111, alaviite) tekee vastaavan huomautuksen; lisäksi samassa funktiossa esiintyy *in*-johdin. Aineistossani tällainen sana on *asuma* yhdyssanassa *asuma-paikka*. Kangasmaa-Minn (1983: 34) puolestaan katsoo johtimen tuottavan jonkin verran uusia sanoja mutta valikoivasti.

Aineistoni perusteella *mA* näyttäisi olleen johtimena hyvin monikäyttöinen 1800-luvun kirjoittajille. Vain kaksi johdosta on tuotettu *ele*-vartaloiden pohjalta: *kertoelma* ja *väitelmä* 'väitös(kirja)'. Kaikki muut johdokset ovat periaatteessa nykyisessäkin kielenkäytössä hyväksyttäviä ja mahdollisia, mutta nykyisin niiden sijaan on vakiintunut jokin toinen johdos. Erityisesti agenttipartisiipin käyttö on aineistossani epäjohdonmukaista, eikä kontekstinkaan perusteella voi aina päätellä, onko *mA*-johdosta käytetty itsenäisenä substantiivina vai adjektiivisena agenttipartisiippina:

– – puhtaita Mordvankielisiä paikkain nimiä tavataan aina mainittua jokea myöten tienoissa, tätä nykyä ja jo kauan takaperin Wenäläisten *asumissa* (Ahlqvist 1857: 1)

Wenäenuskolaiset taas eivät olleet hetaita [halukkaita] laulamaan, sillä luulivat saatavansa sielunsa liian syväälle helvettiin, miten sanoivat, jos rupeaisivat reki- eli maavirsiään vetelemään semmoiselle Pahan *lähettämälle* eli Tontulle (Länkelä 1859: 266).

Ei siis kumma, jos uskoivatki papin pahaisen sanoja, tyhmyyden *tuottamia* (Länkelä 1859: 269).

Asuma-sanalla on lauseessa tulkinnasta riippuen kahtalainen funktio, sillä toisaalta se voi määrittää sanaa *tienoot*, jolloin siis koko agenttipartisiippi-ilmaus olisi *Wenäläisten asumat tienoot*; toisaalta taas *asuma* voi viitata itsenäisenä paikkaan, jolloin sillä olisi substantiivinen lokatiivinen merkitys. Vastaavanlainen on viimeinen esimerkki: mikäli kysymyksessä on agenttirakenne *tyhmyyden tuottamat sanat*, agenttipartisiippi sijaitsee pääsanaansa nähden irrallisena vasta virkkeen lopussa. Toisaalta kysymys voi olla *tyhmyyden tuotoksista*, jolloin *mA*-johdos hahmottuu selvemmin substantiiviksi. Keskimmaisessä esimerkissä taas *Pahan lähettämä* olisi nykyisin substantiivisesti ilmaistuna paremminkin *Pahan lähetti(läs)*. Toisaalta esimerkin voisi tulkita myös niin, että Paha on lähettänyt Tontun. Tässä jälkimmäisessä tapauksessa *lähettämä* toimisi lauseessa agenttipartisiipin funktiossa. Nähdäkseni molemmat tulkinnat ovat kaikissa näissä esimerkkitapauksissa mahdollisia.

Osa *mA*-johdoksista kuulostaa oudolta myös itsenäisen substantiivin asemassa, ts. nykyisen kielitajumme mukaan johdosta käytettäisiin vain adjektiivisena agenttipartisiippina tai verbinä:

Merkillinen on elantonsa. Kaiken hoidon sekä hengellisissä että maallisissa (tässä sanoin liaksi; kyllä näillääki on nimismies ja lakimme) asioissa voipi sanoa omassa huostassaan olevan. Molemmat saaret kuuluvat Koiviston seurakuntaan, jonka papit

ovat näiden hengellisinä hoitajina ainoastaan nimeksi ja saalisten *kantamalla*. (Länkelä 1859: 287).

Vaan paitse näitä omituisuuksia tämän kielen lausukassa, jotka tästä esimerkistä nähdään, on Mordvalaisella kielellä vielä se merkillinen tapa, joita en tiedä missään muussa kielessä löytyvän, että vaikuttavat lausukat, kuin niillä on *kohtaama*-sanana alainsiainen nimukka, kutoutuvat sen kanssa yhteen ja näin syntyy kuusi uutta lausukan muotoa (Ahlqvist 1857: 7–8).

Ensimmäisessä esimerkissä *kantama*-sanaa on käytetty hyvin poikkeuksellisella tavalla. Toisessa esimerkissä puolestaan *kohtaama* on nykykielessä korvautunut *objekti*-sanalla, kun kieliopillinen terminologia on vakiintunut. Vastaavanlaista *mA*-johdoksen erikoislaatuista käyttöä edustavat seuraavat esimerkit:

Historiallisesta sisällyksestä ei minun *kokoamissani* ole kuin yksi laulu (Ahlqvist 1857: 9).

– – ne tiedän omasta *käymästani* heidän kylissään – – (Ahlqvist 1857: 2).

Lähdettämänsä 3 laulua liitän sinään *keräilemiini* (Länkelä 1859: 272).

Mikä kaikkein viehättävintä on mannermaalaisten mielestä, ovat nuo eriskummalliset ”ilosat” nuotit, joilla *tekemiänsä* laulaa helistävät (Länkelä 1859: 270). (Alleviivaus merkitsee alkuperäistä kursivointia.)

Yhteistä kaikkien näiden esimerkkien *mA*-johdoksille on se, että ne nykysuomessa korvataisiin kokonaan toisella erijohtimisella tai jopa erikantaisella sanalla: *kokoama* > *kokoelma*, *käymä* > *käynti*, *keräilemä* > *keräelmä*, *kokoelma*, *tekemä* > *tuotos*.

Edellisten esimerkkien sijaan ymmärrettävää ja nykykielistä käyttöä vastaavia ovat seuraavat *mA*-johdokset:

Anomasi saat kohta, jos vaan on talossa, jospa kylässäkään. – – *Näkemäsi* todistaa siisteyden ja puhtauden paljo yleisemmän täällä olevan kuin useimmassa paikassa Suomen mantereella. (Länkelä 1859: 286.)

Esimerkin kaltaisessa yhteydessä *mA*-suffiksia voisi nykyisinkin hyvin käyttää. Jos *mA*-johdokset haluttaisiin poistaa virkkeistä, tilalle voisi sijoittaa monisanaisen ilmaisun *se mitä pyydät*, *se mitä näet*.

Kaikkia johdoksia eivät kirjoittajat itsekään ole käyttäneet systemaattisesti, ja tämä näkyy erityisesti *mA*-johtimisten sanojen kohdalla. Johdos saattaa olla vain yksittäinen ja

satunnainen; toisessa virkkeessä käytetään jo toista erijohtimista, vaikkakin samamerkityksistä sanaa:

Paitse kielioppiin ja sanakirjaan kuuluvia aineita on minulla lakkaamatta ollut tarkoituksena laulujen ja muiden senkaltaisten kansan oman hengen *tuottamien* kerääminen. Tämmöisiä *tuotteita* – – (Ahlqvist 1857: 8).

Tuote on Ahlqvistin itsensä sepittämä sana, jonka ensiesiintymä on vuodelta 1847. Joko on niin, että 'tuotetta' merkitsevä sana on ollut vakiintumaton 1800-luvulla, ja siksi Ahlqvist käyttää erijohtimisia muodosteita rinnakkain, tai sitten kirjoittaja on halunnut tuoda esiin sepittämänsä uudissanana ja käyttää sitä tutumman *mA*-johdoksen rinnalle. Ahlqvistin aseman kielenviljelyssä huomioon ottaen jälkimmäinen tulkinta lienee oikeampi.

Aineistoni *mA*-johdokset muodostavat kokonaisuudessaan erittäin mielenkiintoisen ryhmän. Johdostyyppi osoittaa, että sanaluokkaraja toisaalta verbien ja nominien välillä sekä toisaalta substantiivien ja adjektiivien välillä ei nykysuomessakaan aina ole itsestään selvä. Lisäksi *mA*-johdoksissa näkyy 1800-luvun sanastonmuodostukselle ominainen pyrkimys tuottaa uusia sanoja kieleemme: johtimen vanhasta kirjasuomesta periytyvää elinvoimaisuutta on yritetty pitää yllä, mutta sen produktiivisuus ei ole kyennyt säilymään enää nykysuomeen saakka. Vaikka johtimen nykyisestä produktiivisuudesta ollaankin montaa mieltä, on se ollut vanhassa kirjasuomessa ja varhaisnykysuomen kaudella huomattavan elinvoimainen (Häkkinen 1994: 423–424). Myös oma aineistoni tukee tätä käsitystä.

e^x -johtimelle sopivia kantavartaloita ovat *tA*- ja *ttA*-loppuiset vartalot (*estää* > *este*, *jättää* > *jäte*), kaksitavuiset *O*- ja *U*-vartalot (*katsoa* > *katse*, *liikkua* > *liike*) sekä harvemmin *i*-vartalot (*moittia* > *moite*) (Kangasmaa-Minn 1983: 35). Erityisen produktiivinen johdin on nykyisin useampi- kuin kaksitavuisilla verbeillä (Karlsson 1983: 251). Myös Vesikansa (1978: 11) pitää e^x -johdinta yhä erittäin produktiivisena.

Aineistoni e^x -johdokset ovat pääosin säännönmukaisia muodosteita tavallisimmista kantavartalotyypeistä. Suurimmassa osassa johdin on liittynyt nimenomaan *tA*-, *ttA*-vartaloihin, esimerkiksi *murre*, *näyte*, *oso(i)te*, *sade*, *tuote*. Lisäksi on kolme *U*-vartaloista johdosta (*liike*, *puhe*, *puute*), yksi *O*-vartaloinen (*katse*) sekä yksi *i*-vartaloinen (*miete*). Kieliopillista poikkeusta edustaa leksikaalistuma *lähde* (alk. 'lähtijävesi', ks. Hakulinen 1979: 190). *Nuhde* puolestaan liittyy verbiin *nuhdella*, vaikka ei olekaan suora johdos siitä; sana on muiden e^x -loppuisten substantiivien tavoin abstrahoitunut verbistä. Verbin kan-

naksi olisi oletettava verbi **nuhtaa*, mutta tällaista sanaa ei suomen kielestä ole osoitettavissa. (Keipi 1958: 339.)

Morfologisesti poikkeavalla tavalla muodostettuihin e^x -johdoksiin kuuluu myös *tärke*. Johdoksen kantasana jää epäselväksi, mutta semanttisesti sana yhtyy *tarkoittaa*-verbiin, joka kuuluu *ttA*-vartaloihin. e^x -johdos olisikin morfologisesti säännönmukainen, mikäli se olisi muodossa *tarkoite*, mutta näin ei ole. Lisäksi *tarkoite* on nykyisin merkitykseltään jotakin muuta kuin *tarkoitus*, mitä sana kontekstin perusteella nähtävästi merkitsee. Sanaa täytynee pitää kirjoittajan omana sepitteenä, joka on vain kerrallinen, sillä muissa yhteyksissä sama kirjoittaja käyttää luontevasti *tarkoitus*-sanaa.

Lukuisuudestaan huolimatta e^x -johdokset ovat aineistossani melko säännönmukaisesti muodostettuja. Produktiivisuuden rajoitukset ovat ilmeisen hyvin pätenneet jo 1800-luvulla, ja muutamat poikkeukset selittyvät joko kirjoittajan henkilökohtaisilla valinnoilla tai sitten sanat ovat perua vanhasta kirjasuomesta. Aineistoni näyttäisi antavan kuvan, että johdintyyppin produktiivisuudessa ei ole 150 vuodessa tapahtunut juuri muutosta.

ntO-johtimelle ei ole esitetty rajoituksia, mikä johtunee siitä, että johdinta pidetään epäproduktiivisena (Rintala 1983: 108), produktiivisuudeltaan epäselvänä (Karlsson 1983: 252) tai vain leksikaalistumia tuottavana ja merkitykseltään vaikeasti määriteltävänä (Kangasmaa-Minn 1983: 29, 36). Oman aineistoni perusteellakaan tällaisia rajoituksia ei voi määrittää, sillä kantasanat ovat vartalotyypeiltään hyvin vaihtelevia.

Vaikka *ntO*-johtimisia sanoja on aineistossani suhteellisen paljon, johdin vaikuttaa olleen melko rajoittunut jo 1800-luvun kirjasuomessa. Sanat ovat vakiintuneet kieleemme leksikkoon, vaikka joitakin merkityksen täsmentymisiä onkin tapahtunut nykykieleen tultaessa.

2.2.5. Muut ei-leksikaalistuneet johdokset

Tässä luvussa käsittelen yksinomaan niitä johtimia, joiden avulla on tuotettu nykykielelle harvinaisia muotoja. Johdokset osoittavat osaltaan produktiivisuuden rajoitusten vakiintumattomuutta sen lisäksi, että ne kertovat paljon myös kirjoittajan omasta kielenkäyttötavasta. Luvussa tarkastellaan seuraavien johtimien produktiivisuutta: *ke^x*, *kkA*, *kki*, *nA*, *ntA*, *nUt*, *vA*. Tässä luvussa mainitsematta jääneet johtimet ovat menettäneet läpinäkyvyytensä, ja ne ovat osallistuneet aineistossani yksinomaan leksikaalistumien tuottamiseen.

ke^x-johtimen avulla muodostetaan yksinomaan substantiiveja, enimmäkseen teon välineen nimiä (Hakulinen 1979: 207). Kangasmaa-Minnin (1983: 38) mukaan *ke^x* on oppitekoinen johdin, joka liittyy myös epätoiminnallisiin ja jopa passiivimerkityksisiin verbeihin. Aineistoni ainoa *ke^x*-johtimen avulla muodostettu sana on *elake* 'se, millä eletään'.

kkA-johdosten kantasanana yleensä deskriptiivinen verbi. Lisäksi johtimen avulla on tuotettu lukuisia murteellisia johdoksia (Hakulinen 1979: 196). Edellisiä rajoituksia rikkovat aineistoni sanat *lausukka* 'verbi' ja *nimukka* 'substantiivi', joiden kantasanoina ei voida katsoa olevan deskriptiiviverbi ja joita ei voida pitää murteellisinakaan.

kki on harvinainen johdin, joka tuottaa pääasiallisesti leksikaalistumia kieleemme sanavarastoon. Näillä leksikaalistumilla on usein jokin vaikeasti määriteltävä erikoismerkitys. (Kangasmaa-Minn 1983: 31, 36.) Tähän jälkimmäiseen luonnehdintaan sopii hyvin aineistoni ainoa *kki*-johdos *viehekki* 'yllyke, houkutin'.

ntA-johdin voi liittyä useisiin eri vartalotyyppeihin. Eniten sen kantasanoissa esiintyy kaksitavuisia *i*-vartaloita (*pohtia* > *pohdinta*), seuraavaksi yleisimpiä ovat kaksitavuiset *U*-vartalot (*liikkua* > *liikunta*), kaksitavuiset *A*-vartalot (*ottaa* > *otanta*) sekä kaksitavuiset *O*-vartalot (*valvoa* > *valvonta*). Lisäksi *ntA*-johdosten kantasanana voi olla *e*-vartaloita (*purra* : *pure-* > *parenta*), supistumaverbejä, joiden vartalonloppuinen *A* on kadonnut (*tarjota* > *tarjonta*), kolmitavuisia *itse*-vartaloita, joiden vartalosta *tse* puuttuu (*harkita* : *harkitse-* > *harkinta*) sekä kolmi- tai useampitavuisien *i*- ja *U*-vartaloiden johdoksia (*maleksia* > *maleksinta*, *vieroksua* > *vieroksunta*). Vartalotyyppien lukuisuudesta huolimatta *ntA* ei ole nykyisin enää kovinkaan produktiivinen. Jonkin verran voidaan tuottaa spontaaneja muodoiteita *i*- ja *U*-vartaloisista verbeistä. (Rintala 1983: 104.)

Aineistossani on kolme *ntA*-johdosta: *liikunta*, *rikonta* ja *uskonta*. *Liikunta* pohjautuu kaksitavuisen *U*-vartaloon, *rikonta*- ja *uskonta*-johdosten kantasanana taas on *O*-vartaloineen verbi. Kaikki kolme johdosta ovat morfologisesti säännönmukaisia tuotoksia, mutta kahden jälkimmäisen sanan semantiikassa esiintyy horjuntaa. *Rikonta* ja *uskonta* ovat produktiivisen johtamisen tuottamia sanoja, jotka ovat nykykieleen tultaessa jääneet pois käytöstä. Nykykielessä niiden sijasta käytetään toisenlaista johdosta: *rikonta* on korvautunut sanalla *rikkominen*, *uskonta* puolestaan johdoksella *usko*.

nUt ja *vA* ovat partisiippien tunnuksia, jotka voivat liittyä periaatteessa millaiseen verbikantaan tahansa. Tässä suhteessa johtimia voidaan pitää produktiivisinä. On kuitenkin huomattava, että suffiksien avulla tuotetaan pääasiassa verbien nominaalimuotoja erilaisten

syntaktisten vaatimusten mukaisesti. Näin ollen suuri osa muodosteista on funktioltaan verbaalisia ja kuuluvat syntaksin piiriin¹⁵. Lisäksi valtaosa sellaisista johdoksista, joiden sanaluokka on muuttunut, toimivat adjektiivin funktiossa, ja vain harvoin johdinten avulla tuotetaan substantiiveja. Lähes kaikki substantiivijohdokset ovat eriasteisia leksikaalilistumia kielessämme.

Aineistossani on edellä mainittujen johtimien avulla tuotettu joitakin ei-leksikaalistuneita muotoja. Aktiivin toisen partisiipin *käynyt* on adjektiivin kautta substantiivistunut verbikantainen johdos, samankaltaisia muodosteita ovat ensimmäisen partisiipin muodot *palveltava* ja *kuultava*:

Soikkulalaisten tietoa hyvästä ja pahasta, oikeudesta ja vääryydestä ei voi, yleisesti katsellen, selkeäksi sanoa. – – Soikkulalainen ei tiedä pitää minään, jos esim. juopi, vaikka paljonki, vaikka yöt ja päivät, kun vaan raha kestää, kun vaan ei ylenanna. Eipä tiedä vääryydeksi toisinaan lähimmän oman ottamista. On epäluuloinen ja epäuskoinen. Monenlaisia *palveltavia* [’palvottavia esineitä’] ostaa hän joltakulta Wenäläiseltä petturilta ja maksaa niistä, mitä voi, rikas enemmän, köyhä vähemmän. Niinpä esim. pyysi eräs nainen, joka oli Novgorodissa muka *käyneeltä* ostanut ymmyriäisen kiven, mutta sen kirstunsa piilosta kadottanut, minua sitä loihdullani takasi hankkimaan. (Länkelä 1859: 272—273.)

Saarnan loputtua tulee kuitenkin kaikkein kummimmat *kuultavat* — kuuloitukset (Länkelä 1859: 289).

Esimerkkien partisiippimuodot olen katsonut substantiivisesti käytetyiksi, vaikka ne yleisemmin mielletäänkin adjektiiveiksi. Sanoja on käytetty itsenäisesti, ja niiden voidaan ajatella vastaavan substantiiveille ominaisiin kysymyksiin *mitä? mitkä? keneltä?* Erityisesti jälkimmäisessä esimerkissä *kuultava*-sanaa on jopa selvitetty, synonyymisenä esitetään substantiivi *kuuloitus*, mikä vahvistaa johdosta käytetyn nimenomaan substantiivin funktiossa. Substantiivisesti on käytetty myös murteisiin palautuvaa johdosta *elävä* ’eläin’.

Lähes kaikki edellä esitellyt johdokset ovat marginaalisia muodosteita, jotka ovat nykykielestä väistyneet. Ominaista näille johdoksille on myös niiden kirjoittajakohtaisuus, vastaavanlaisia tuotoksia eivät juuri muut käytä.

¹⁵ Partisiipit voivat toimia verbaalisessa funktiossa monella eri tavalla: erilaisina nominaalikonstruktioina, esimerkiksi nesessiivi-ilmauksissa yksipersonaisesti käytetyn olla-verbin kanssa (*on tehtävä*), teeskentelemistä ilmaisevana omistusliitteisenä monikon essiivinä (*nukkuvinaan*) jne. Ks. tarkemmin esimerkiksi Hakulinen 1979: 200; Hakulinen & Karlsson 1979.

2.2.6. Leksikaalistumat

Vaikka osa leksikaalistuneista muodoista on tullut esille jo produktiivisuuden tarkastelun yhteydessä, käsittelen niitä vielä lyhyesti erikseen. Ei ole kuitenkaan tarkoituksenmukaista käydä läpi kaikkien tuttujen sanojen etymologiaa. Tämän vuoksi tarkasteluni on pintapuolinen ja jää paikoin toteavaksi.

Edellisissä luvuissa olen esitellyt jo joitakin johtimia ja niiden produktiivisuutta. Tuolloin mainituista johtimista myös leksikaalistumia ovat tuottaneet johtimet e^x , kkA , mA , nA , ntA , ntO , nUt , O , $(U)s$, U sekä vA . Näiden johdinten avulla muodostuneet sanat ovat eriasteisesti leksikaalistuneita. Valtaosa on vakiintunut sanastoomme jo vanhan kirjasuomen kaudella, mikä osaltaan vahvistaa johdosten asemaa itsenäisinä lekseemeinä.

Leksikaalistuneita e^x -johdoksia ovat mm. *este*, *jäte*, *katse*, *liike*, *lähde*, *miete*, *murre*, *nuhde*, *näyte*, *puhe*, *puute*, *sade*, *tuote*. kkA -johdoksista vakiintuneena voidaan ainoastaan pitää johdosta *elukka*, joka sekin on nykyisin puhekieleen ja murteisiin kuuluva sana, ei kirjakielinen muodoste. mA -johtimisista sanoista tyypillisimmät leksikaalistumat kuten *elämä*, *kuolema* ja *syntymä* ovat esiintyneet jo Agricolan kirjoituksissa. Muita mA -leksikaalistumia ovat *juoma* sekä *satama*, joka on merkitykseltään jo melko kauaksi etääntynyt mahdollisesta kantasanaan¹⁶ *sataa* (aikaisempi merkitys 'laskeutua', ks. Hakulinen 1979: 197).

nA -johdin edustaa sekä semanttisesti että morfologisesti erikoisella tavalla rajoituttua produktiivisuutta. Pääosin johdin liittyy onomatopoeettis-deskriptiivisiin *ise*-vartaloiisiin verbeihin kuten *napisee* > *napina*, *rähisee* > *rähinä*. Johdosten erikoisuus piilee siinä, että johdoksista puuttuu kokonaan verbien *se*-aines; johtosuhde verbistä substantiiviin ei ole morfologisesti normaali. Lisäksi että nA -substantiivit edellyttävät verbiä, jolla on *ise*-vartalon lisäksi myös *AjA*-vartaloinen variantti (*kumisee* ~ *kumajaa* > *kumina*). nA on myös jonkin verran produktiivinen liittyessään *i*- ja *U*-vartaloiisiin onomatopoeettisiin ja deskriptiivisiin verbeihin, esimerkiksi *voihkia* > *voihkina*, *raakkua* > *raakkuna*. (Rintala 1983: 107—108.) Omassa aineistossani tällaisia *ise*- ja *AjA*-kantaisia, eriasteisesti leksikaalistuneita johdoksia ovat *körinä*, *napina*, *pauhina*, *rähinä* ja *kapina*.

ntA -johtimen sisältämistä sanoista vain *liikunta* voidaan katsoa leksikaalistuneeksi. ntO -johdoksista osa on niin vahvasti leksikaalistuneita, ettei semanttista yhteyttä kanta-

¹⁶ Toinenkin tulkinta on mahdollinen: SSA:n (s.v. *satama*) mukaan satama voi mahdollisesti olla myös germaanista lainaa.

verbiin tule edes ajatelleeksi, vaikka yhteys onkin olemassa. Kaikkia ei tunnista johdoksiksi, esimerkiksi *avanto*, *luonto*, *olento*, *ravinto*, *toisinto*. Partisiippienkin tunnuksina toimivat *nUt-* sekä *vA-*suffiksin sisältämät substantiivit taas ovat lähes poikkeuksetta leksikaalistuneita, kuten aineistoni *juopunut*, *kuollut*, *nainut*, *oppinut*; *saatava*, *tehtävä*, *tuttava*.

*O-*johtimen avulla muodostuneita leksikaalistumia esiintyy aineistossani runsaasti: *anto*, *elo*, *halko*, *hoito*, *huuto*, *johto*, *kaivo*, *kato*, *keitto*, *kosto*, *kylvö*, *lepo*, *(avio)liitto*, *luetelo*, *luulo*, *lähtö*, *menot*, *muisto*, *(ulko)näkö*, *olo*, *osto*, *paino*, *pako*, *pelko*, *pidot*, *piilo*, *riikko*, *(seka)sorto*, *(luku)taito*, *teko*, *tieto*, *toivo*, *tukko*, *tulo*, *tunto*, *usko*, *vietto*, *voitto*. Vastavasti myös (*U*)s- ja *U-*leksikaalistumia on paljon: *ajatus*, *arvoitus*, *eroitus*, *huvitus*, *ihastus*, *järjestys*, *kaipaus*, *kannatus*, *kaunistus*, *keräys*, *kirjoitus*, *kuulutus*, *käsitys*, *lisäys*, *lohdutus*, *lupaus*, *lämmitys*, *matkustus*, *menestys*, *muodostus*, *nimitys*, *odotus*, *oksennus*, *osoitus*, *pahennus*, *palvelus*, *parjaus*, *perustus*, *pyhitys*, *rukous*, *rakennus*, *(silmän)räpäys*, *rangaistus*, *rikos*, *selitys*, *seisaus*, *seuraus*, *sisällisyys*, *siunaus*, *sivistys*, *taivutus*, *tarkoitus*, *toimitus*, *todistus*, *toivotus*, *turmelus*, *unohdus*, *uskallus*, *vaikutus*, *valistus*, *valmistus*, *vastaus*, *vastustus*, *virvoitus*, *yhdistys*, *yritys*; *alku*, *itku*, *juoksu*, *kohtelu*, *kulku*, *kylvy*, *kävely*, *laulu*, *lasku*, *luku*, *maksu*, *nauru*, *näky*, *palvelu*, *puku*, *synty*, *tappelu*

Aineistossani esiintyy myös joitakin sellaisia johtimia, joiden avulla muodostetut sanat ovat kaikki leksikaalistuneita. Yksinomaan leksikaalistumia ovat aineistooni tuottaneet johtimet *i*, *in*, *iO*, *jAinen*, *kAs*, *mUs*, *nki*, *nne^x*, *nnOs*, *nti*, *Os*, *(U)ri*, *ttU* sekä *UU*.

*i-*johdin on melko harvinainen suffiksi, ja Kangasmaa-Minnin mukaan (1983: 35—36) se on nykysuomessa täysin epäproduktiivinen. Myös 1800-luvulla *i* näyttäisi olleen epäproduktiivinen, sillä sitä on käytetty vain jo aiemmin kirjasuomeen leksikaalistuneissa johdoksissa kuten *anti*, *muisti*, *oppi* ja *uhri*.

*in-*johtimen produktiivisuudella on lähinnä semanttinen rajoitus: kantaverbin on ilmaistava toimintaa, joka vaatii välineen ja sen käyttäjän (Länsimäki 1987: 294). Tällaisia välineen nimiä edustavat aineistoni sanat *asuin(paikka)*, *avain*, *elimet* ja *helistin*. Poikkeuksena tästä semanttisesta rajoituksesta ovat johdot *annin* (tavallisemmin monikossa *antimet*) sekä *eläin*. Sana *päästin* 'päästämisen väline' on sen sijaan semanttisen kriteerin täyttävä mutta ei kovinkaan leksikaalistunut enää nykysuomessa.

Johdin *iO* tuottaa pääasiallisesti leksikaalistumia, ja johtimen produktiivisuus rajoittuukin vain oppitekoisiin merkityksiin (Karlsson 1982: 253). Aineistossani *iO-*leksikaalistumia edustavat johdot *ansio*, *arvio* ja *häviö*.

jAinen-johtimen avulla muodostetaan pääasiassa juhlien nimiä, jotka ovat jo vakiintuneet sanastoon, yleensä monikkomuotoisena (Hakulinen 1979: 205; Kangasmaa-Minn 1983: 38). Johdostyyppiä voisi kuitenkin pitää sikäli produktiivisena, että periaatteessa on mahdollista tuottaa uusia juhlien nimiä jo olemassa olevien mallisanojen mukaan. Aineistossani tätä johdostyyppiä edustavat leksikaalistuneet juhlien nimitykset *hautajaiset*, *laskiaisaiset*, *peijaiset* sekä nykyisin tuntematon *vuoden-alkajaiset*. On yllättävää, että jälkimmäistä sanaa ei enää käytetä, sillä yhä nykyisinkin uuden vuoden alkamista juhlistetaan erilaisilla juhlamenoilla.

kAs on harvinainen johdin ja sen sisältämät sanat ovat enimmäkseen leksikaalistuneita (Hakulinen 1979: 207; Karlsson 1982: 253). Ainoa omassa aineistossani esiintyvä *kAs*-johdos on vanhasta kirjasuomesta asti vakiintunut *asukas*.

mUs-johdin voi liittyä sekä passiivisiin intransitiiviverbeihin että epätoiminnallisiin transitiiiviverbeihin (Kangasmaa-Minn 1983: 29). Johdin on Karlssonin (1982: 254) mukaan lievästi produktiivinen, Rintalan (1983: 108) mukaan taas täysin epäproduktiivinen. Aineistoni tukee jälkimmäistä käsitystä, sillä kaikki aineistoni *mUs*-johdokset ovat nykykielestäkin tuttuja johdoksia, enemmän tai vähemmän leksikaalistuneita: *aikomus*, *anonus*, *kertomus*, *kysymys*, *luottamus*, *vaatimus*. Johdin ei vaikuta kovin produktiiviselta edes varhaisnykysuomen kaudella, sillä sanat ovat saaneet ensiesiintymänsä jo vanhassa kirjasuomessa.

Johtimet *nki*, *nne^x* ja *nnOs* ovat nykysuomessa harvinaisia, usein murteellisiin sanoihin liittyviä ja hyvin epäproduktiivisia. Johdosten epäproduktiivisuutta jo varhaisnykysuomen kaudella osoittaa se, että kunkin johtimen sisältäviä leksikaalistumia esiintyy aineistossani vain yksi kappale: *syöminki*, *luonne* sekä *jäännös*. Näistä sanoista *syöminki* on nykyisin harvinaisempi ja jäämässä pois käytöstä, vaikka sen merkitys 'juhlat tai muu tilaisuus, jossa syödään runsaasti' onkin useimmille selvä.

nti liittyy toiminnallisuutta ilmaiseviin yksitavuisiin verbivartaloihin. Vaikka monet johdokset ovat verbivartalon abstraktioina rinnastettavissa *minen*-tyyppiin, suuri osa on kuitenkin leksikaalistuneita. (Kangasmaa-Minn 1983: 29.) Karlsson (1983: 252) sen sijaan näkee johtimen täysin produktiivisena, mikäli se liittyy yksitavuisiin verbeihin (*luonti*) tai kolmitavuisiin *Oi*-loppuisiin verbeihin (*derivointi*) Aineistoni *nti*-johdokset edustavat nimenomaan leksikaalistumia, joiden kantavartalot ovat rajoitusten mukaiset: *käynti*, *saanti*, *syönti*.

Os-johdokset ovat useimmiten merkitykseltään erikoistuneita ja alttiita leksikaalistumaan (Kangasmaa-Minn 1983: 35). Karlssonin (1983: 252) mukaan johdin voi nyky-suomessa olla produktiivinen liittyessään useampi- kuin kaksitavuisiin kantavartaloihin. Aineistoni *Os*-johdokset ovat kantavartaloiltaan kaikki kaksitavuisia: *kiitos*, *ko'etos* (*koitos*), *käytös*, *käännös*, *petos*, *päätös*, *teos*.

(*U*)*ri* on vain lievästi produktiivinen, vapaavartaloine johdin, joka voi liittyä niin toiminnallisiin kuin epätoiminnallisiinkin verbikantoihin (Kangasmaa-Minn 1983: 38; Karlsson 1983: 254). Suurin osa muodosteista on leksikaalistumia, kuten aineistossani esiintyvät *pelkuri* ja *petturi*.

ttU-johtimella muodostetaan periaatteessa yksinomaan adjektiiveja, mutta toisinaan (harvemmin kuitenkin) suffiksin avulla on tuotettu adjektiivien sekundaareja substantiivistumia (Hakulinen 1979: 220). Tällaisessa tapauksessa sanat ovat vahvasti leksikaalistuneet, kuten aineistoni sana *kristitty*.

UU-johdostyypille ominaisia kantasanoja ovat *AA*-vartaloiset supistumaverbit, esimerkiksi *kaivata* > *kaipuu*, *korjata* > *korjuu*. Rintalan mukaan suurin osa *UU*-johdoksista on leksikaalistuneita, ja näin ollen johdin ei enää nykykielessä ole produktiivinen. (Rintala 1983: 102.) Myös aineistossani esiintyvät *UU*-johdokset ovat yksinomaan leksikaalistuneita: *hakkuu*, *keruu*, *leikkuu* ja *veisuu*.

3. JOHDOSTEN MERKITYSTEN TARKASTELUA

3.1. Substantiivijohdosten semanttinen luokittelu

Verbiprosessin nimeä ja prosessin seurausta voi olla vaikea erottaa toisistaan, ja usein vasta pragmaattiset seikat paljastavat, kumpaa tarkoitetaan (Kangasmaa-Minn 1983: 27, 33). Aineistoni kuitenkin osoittaa, että aina edes konteksti ei riitä paljastamaan johdoksen semanttista laatua. Näin käy erityisesti sellaisissa tapauksissa, kun johdinta on käytetty nykykielestä poikkeavalla tavalla, eli johdoksen morfologinen rakenne on nykykielessä tuntematon (esimerkiksi johdos *tarke*), tai kun johdoksen merkitys ei ole nykylukijalle tuttu (*kantama*).

Prosessinimiä on aineistossani selvästi eniten. Tämä johtuu osaksi siitä, että aineistossani runsaana esiintyvä *minen*-johdin tuottaa yksinomaan prosessinimiä, esimerkiksi *edistyminen, hakeminen, mätäneminen, ryövääminen, ylpeileminen*. Lisäksi lukuisten muiden johtimien avulla muodostetaan *minen*-johdoksiin rinnastettavia prosessin nimiä. Nämä johtimet on lueteltu alla muutamane esimerkkeineen:

<i>e^x</i>	<i>liike, sade</i>
<i>i</i>	<i>oppi</i>
<i>iO</i>	<i>arvio, häviö</i>
<i>mA</i>	<i>kantama, käymä</i>
<i>mUs</i>	<i>aikomus, luottamus</i>
<i>nA</i>	<i>juhлина, kapina, körinä, napina, pauhina, rähinä</i>
<i>nki</i>	<i>syöminki</i>
<i>ntA</i>	<i>liikunta, rikonta, uskonto</i>
<i>nti</i>	<i>käynti, saanti, syönti</i>
<i>ntO</i>	<i>elanto 'eläminen', katsanto, olento, pyyntö 'pyynti', tutkinto</i>
<i>O</i>	<i>anto, elo, hoito, ihmettelö, kato, kilvoittelo</i>
<i>Os</i>	<i>kiitos, ko'etos, käytös, petos</i>
<i>(U)s</i>	<i>ihastus, kannatus 'kannatteleminen', keräys, menestys, rikos</i>
<i>U</i>	<i>itku, juoksu, kulku, laulu, nauru</i>
<i>UU</i>	<i>hakkuu, keruu, leikkuu, veisuu</i>

Prosessin seurauksen nimiä esiintyy huomattavasti vähemmän kuin varsinaista prosessia ilmaisevia nimiä. Prosessin seurauksen nimiä on muodostettu seuraavilla johtimilla:

<i>e^x</i>	<i>jäte, katse, koe, näyte, oso(i)te¹⁷, tuote</i>
<i>i</i>	<i>anti, uhri</i>
<i>in</i>	<i>annin, asuin-</i>
<i>iO</i>	<i>ansio</i>
<i>mA</i>	<i>anoma, asuma, juoma, kertoelma, keräilemä, kokoama, näkemä, satama, tekemä, tuottama, väitelmä</i>
<i>mUs</i>	<i>anonus, kertomus, kysymys, vaatimus</i>
<i>nnOs</i>	<i>jäännös</i>
<i>ntO</i>	<i>avanto, luonto, palkinto, ravinto, toisinto, uskonto</i>
<i>O</i>	<i>halko, kaivo, keitto</i>
<i>Os</i>	<i>käännös, päätös, teos</i>
<i>(U)s</i>	<i>kirjoitus, kuulointus, rakennus, sivistys, turmelus</i>
<i>vA</i>	<i>kuultava 'kuulutus', palveltava 'se, mitä palvellaan', saatava)</i>

Prosessiin osallistujien nimiä on aineistossani myös melko paljon, mikä selittyy *JA*-johdosten runsaalla määrällä. *JA*-tekijännimiä ovat esimerkiksi *auttaja, haltija, itkijä, kerto-*

¹⁷ *Osoite*-sanana nykyinen merkitys on esitetty ensi kerran vasta 1853, ks. Hakulinen 1979: 190.

ja, opettaja, vastustaja ja voittaja. Muita henkilöön viittaavia tekijännimiä ovat muodostaneet seuraavat johtimet:

<i>kAs</i>	<i>asukas,</i>
<i>mA</i>	<i>(Pahan) lähettämä 'lähettiläs'</i>
<i>nUt</i>	<i>juopunut, kuollut, käynyt, nainut, oppinut</i>
<i>(U)ri</i>	<i>pelkuri, petturi,</i>
<i>vA</i>	<i>tuttava</i>
<i>ttU</i>	<i>kristitty</i>

Muuhun elolliseen toimijaan tai osallistajaan kuin ihmiseen viittaavia johdoksia ovat *elää*-verbin johdokset *eläin*, *elukka* ja *elävä*. Persoonattomia prosessiin osallistujia ovat *in*-johtimiset välineet *avain*, *elin* ja *päästin*, *ke^x*-johdos *elake* 'se, millä eletään', *kki*-johdos *viehekki* 'houkutin, yllyke', *s*-johdos *ohjakset* (yksiköllisenä *ohjas*), *ntO*-johtiminen *elanto* sekä *O*-johtimella muodostettu *johto* ilmaisussa *jonkun johdolla*. Eräänlaisina persoonattomana aiheuttajina voidaan pitää myös aineistoni johdoksia *este* ja *lähde* (Hakulinen 1979: 190).

Marginaalisia merkityksiä esiintyy jo nimensäkin mukaan vain marginaalisesti. Aineistossani tyypillisimmät marginaalimerkitykset liittyvät juhlien nimiin, joita muodostetaan *jAinen*-johtimella: *alkajaiset*, *hautajaiset*, *laskiais aika*, *peijaiset*. Tekokykyä kuvaava marginaalinen merkitys sisältyy sanaan *muisti*. *in*-johtimella muodostetaan pääasiallisesti teon välineen nimiä (Länsimäki 1987: xix), mutta aineistoni *in*-johdos *helistin* viittaa kontekstin¹⁸ perusteella helyihin eli koruihin, joita nainen käyttää. *Helistin* ei siis ole varsinaisesti helistämisen väline, vaikka helisemisen ääni johdokseen epäsuorasti sisältyykin. Tuttu sana *luonne* on nykymerkitykseltään oppitekoinen, alkujaan sana on kansankielinen ja tarkoittanut 'silman luontia' Uusi merkitys 'ihmisluonne, karaktääri, laatu, ominaisuus' on esiintynyt ensi kerran 1830—40-lukujen kirjallisuudessa. (Rapola 1948: 71, 76; Hakulinen 1979: 213.) Paikkaan viittaava merkitys on sanalla *asunto*. *Haasto* puolestaan tarkoittaa aineistossani 'uhkaa', eli sanan 1800-lukuinen merkitys on kadonnut nykykielestä kokonaan.

Lopuksi on vielä huomattava, että joitakin vahvasti leksikaalistuneita sanoja, kuten *elämä*, *kuolema* ja *syntymä* ei voida sijoittaa luontevasti edellä mainittuihin semanttisiin kategorioihin.

¹⁸ *Helistin*-sana on konteksteineen esitetty sivulla 44.

3.2. Nykymerkityksestä poikkeavat johdokset

Tässä luvussa olen ottanut tarkasteltavakseni vain sellaiset johdokset, jotka nykykielessä tarkoittavat jotakin muuta kuin aineistossani. Yksi mahdollinen selittäjä sanojen poikkeavaan esiintymiskontekstiin piilee 1800-luvun kielelle ominaisessa tavassa käyttää runsaasti omaperäistä ja useimmiten kansankieleen pohjautuvaa sanastoa, ja valtaosa tässä luvussa esiteltävistä poikkeavista merkityksistä palautuukin juuri murteisiin. Tuomo Tuomen (1989: 29) mukaan ”murteissa sanalla voi olla jopa seitsemän kahdeksan kertaa enemmän merkityksiä kuin yleiskielessä, ja yleensäkin sanan merkityskirjo on murteissa laajempi kuin kirjakielessä”. Edelleen Tuomen (mts.) mukaan murteissa esiintyvää merkitysten runsautta ei tule tulkita siten, että murteet kattaisivat myös kaikki yleiskieliset merkitykset. Tästä siis oletettavasti ainakin jossain määrin johtuu se, että kaikkien aineistoni kansankieleen pohjautuvien sanojen merkitys ei avaudu nykylukijalle.

Seuraavia johdoksia on aineistossani käytetty nykykielestä poikkeavassa merkityksessä:

jäte ’jäännös’

Kristillisiin juhliin sekauntui niin paljon pakanuuden *jätteitä* ja taikoja – – (Salmelainen 1852: 126).

jäte ’tähte’

Vaan jos ruokaa kuitenkin olisi *jätteeksi* jäänyt – – (Salmelainen 1852: 133).

Jäte-sanan kantaverbinä on *jättää*, mutta ensimmäisessä esimerkissä johdos lähestyy semanttisesti pikemminkin *jäädä*-verbiä, ja itse asiassa *jäännös* onkin *jäädä*-verbin johdos (SSA s.v. *jäädä*). *Jättää* on puolestaan kausatiivinen¹⁹ johdos verbistä *jäädä*. Verbeissä on vain muutaman foneemin ero, ja semanttisestikin ne lähestyvät toisiaan ainoastaan sillä erotuksella, että *jättää* kuvaa aktiivista toimintaa (eli aiheutetaan jääminen) kun taas *jäädä* ilmaisee passiivista tapahtumista: pakanuudesta on nimenomaan *jäänyt* joitakin tapoja tai uskomuksia (edellinen esimerkki), sen sijaan ihminen aktiivisena toimijana *jättää* ruokaa tähteeksi (jälkimmäinen esimerkki). Vanhassa kirjasuomessa *jättää*-verbillä on kuitenkin myös ‘säilyttämisen, jälkeenjättämisen’ merkitys (VKSK), mikä selittänee ensimmäisessä

¹⁹ Kausatiivi- eli ns. aiheutusverbit ilmaisevat kantasanana tarkoitetun aiheuttamista (Laaksonen & Lieko 1998: 111). Tässä tapauksessa *jättää* merkitsee siis ‘aiheuttaa, että jää’.

esimerkissä olevan johdoksen käyttöä. Toisaalta kyllä esimerkiksi *jäännös* on tullut kirjakielen jo 1670, mutta jostain syystä kirjoittaja ei ole tätä johdosta käyttänyt.

koe 'koe, kokeilu'

Ristin ja Isä meidän luvun avulla voit ajaa pahoja henkiä luotasi ja tehdä muita semmoisia. Satuimpa minäki tuommoisen ihmetyön *kokeen* aineeksi. (Länkelä 1859: 273.)

koe 'yritys'

Itkuvirsiä on vaikea kokoon saada – –. Kaikella *kokeellani* en saanut enempää kuin 24 itkuvirttä, neki suurella tuskalla. (Länkelä 1859: 283.)

Koe-sana palautuu alunperin verbiin *kokea*, joka merkitsee mm. 'joutua kestämaan, kärsiä; perehtyä; koettaa, koetella, yrittää, pyrkiä' (SSA). Ensimmäisessä esimerkissä johdos ilmaisee jonkinlaista koetta tai kokeilua: ihmetyötä koetellaan kirjoittajaan eli kirjoittaja joutuu jonkinlaisen kokeilun kohteeksi. Toisessa esimerkissä johdoksella viitataan aineiston keruuseen: kaikista *yrityksistään* huolimatta kirjoittaja on saanut kootuksi vain 24 virttä. Myös NS:n mukaan *koe*-sanana yksi mahdollinen, tosin melko harvinainen merkitys on 'yritys'. Koska vakiintuneita johdoksia ei varhaisnykysuomen kaudella ole ollut, on yhdellä sanalla ilmaistu hyvinkin laaja-alaisesti erilaisia merkitysisältöjä.

Tietoisien kehittelyn ohella sanojen merkitysisällöt täsmentyvät myös spontaanisti. Pulkkinen (1972: 68) mukaan monien ennen merkitykseltään hyvin laajojen sanojen ilmaisutehtävät ovat supistuneet, kun samakantaiset johdokset tai kokonaan eri sanat ovat ottaneet kantaakseen oman osansa alkuperäisestä ilmaisusta: esimerkiksi Lönnrotin sanakirjassa esiintyvä sana *keskuus* kattaa lukuisia nykyisiä sanoja kuten *keskus*, *piiri*, *keskustelu*, *yhteys*, *kosketus*, *suhde* ja *kohtuus*. Itse *keskuus* on sen sijaan väistynyt sanastostamme (paitsi muoto *keskuudessa*). Vastaavanlainen merkitysten täsmentyminen jatkuu nykyisinkin, mutta erityisen voimakasta se on ollut 1800-luvulla. Tämänkaltainen kehitys näkyy myös esimerkin *koe*-sanana käytössä.

osoite 'osoitin'

Tässä kuuntelet tarkkaan jos tarkkaan, mutta etpä muuta paljo käsitä kuin Raamatun sanat ja niiden *osoitenumerot*, joita pappi ei ensinkään unhota (Länkelä 1859: 289).

osote 'osoitus'

Hurjuudessaan on toisinaan ollut menettää henkensä, mutta tätä ei pidetä pahana miinään, ainoastaan urhoollisuuden *osotteena* (Länkelä 1859: 292).

Osoite tai *osote* on johdos *osoittaa*-verbistä. Oletan, että kysymys on samasta johdoksesta, vaikka kirjoitusasut poikkeavatkin hieman toisistaan. Ero selittynee *otta*- ja *oitta*-verbien horjuvuudella, joka on tasoittunut vasta 1900-luvun puolella (Häkkinen 1994a: 502—503). Tietenkin on myös mahdollista, että kirjoittaja käyttää tarkoituksellisesti erilaista kirjoitusasua erottamaan merkityksiä. Nykyisin *osoite* on vahvasti leksikaalistunut, eikä sanalla ole enää juurikaan yhteyttä kantaverbiinsä. Nykymerkitys 'lyhyt (postilähetyksissä yms. käytetty) tiedonanto tai merkintä henkilön asuin-, olinpaikasta tai jonkin laitoksen tms. sijainti-, toimintapaikasta' on vakiintunut kieleen Lönnrotin sepittämänä vasta 1853, esimerkeissä sen sijaan johdosta käytetään 'osoittimen' tai 'osoituksen' merkityksessä.

tarke 'tarkoitus'

Tämän pitopäivän [= juhlan] perustuksena ja *tarkkeena* oli eläinten terveys ja menestyminen – (Salmelainen 1852: 132).

Kontekstin perusteella *tarke*-sana viittaisi *tarkoitukseen*. Myös fonologisesti näyttäisi siltä, että sanalla on jonkinlainen yhteys *tarkoittaa*-verbiin. Johdokselle ei ole esitetty minkäänlaisia selityksiä sanakirjoissa eikä sanaa mainita muussakaan kirjallisuudessa; *tarke*-sanana etymologia jää siis loppujen lopuksi epäselväksi — voimme vain arvailla, millä perusteella kirjoittaja on tällaista sanaa käyttänyt, sillä muissa yhteyksissä hän käyttää luontevasti johdosta *tarkoitus*.

elin 'se, millä eletään'

Vasta voimansa pitkällisestä vastustamisesta viimeinkin rau'ettua, koska hän väkivämmälle vastustajallensa kadotti kansallisen vapautensa, täytyi hänen pakosta tunnustaa voittajoidensa oppia; vaan salaa kyti yhä kuitenkin vielä entisen uskouden *elimet*, ja niitä oli vaikea tukkonansa sammuttaa (Salmelainen 1852: 126).

Salmelainen kuvaa tekstissään sitä, miten hankalaa ihmisten on omaksua uutta uskontoa, kun vanhat tavat ja käsitykset uskonnosta (esimerkissä *uskouden elimet*) elävät vahvasti kansan keskuudessa. Uusi uskonto kohtaa väistämättä vastustusta, kun sitä yritetään väkivämmällä syöttää ihmisille, joilla jo on oma uskonsa. Tätä taustaa vasten *elin*-sanana voisi katsoa viittaavan yleisesti uskontoon liittyviin tapoihin ja käytäntöihin. Toisaalta johdos

voi tarkoittaa konkreettisemmin nimenomaan 'sitä, minkä avulla usko elää'. Periaatteessa sanalla on nykyisinkin tämä jälkimmäinen merkitys²⁰, onhan orgaaninen elin ennen kaikkea elämisen väline, se, minkä avulla me elämme. Merkitys on tarkentunut ja johdoksen käyttöteyhtyys kaventunut nykypäiviin tultaessa.

helistin 'hely'

– – rinta, kaula ja korvat helmillä, rahoilla ja kaikenlaisilla muilla *helistimillä* koristellut – – (Ahlqvist 1857: 13).

Helistin on onomatopoeettinen sana, jonka kantasanana on verbi *helistä*. Esimerkin kontekstin mukaan *helistin* viittaa heliseviin koruihin, vaikka nykyisin vastaavaa merkitystä ilmaisemaan on vakiintunut sana *hely*, jolla on mm. merkitys 'helisevä koriste, kulkunen' (SSA s.v. *helistä*). Nykykielessä *helistimellä* ymmärretään lähinnä jonkinlaista helisevää soitinta tai muuta välinettä, jonka avulla helisevä ääni tuotetaan (NS), mutta murteissa sillä voidaan tarkoittaa laajemminkin 'välinettä, esinettä, varustetta tms., josta liikkeessä, liikutteltaessa tai ravistettaessa lähtee kirkas ääni' (SMS). Esimerkin lauseyhteydestä päätellen sanaa käytetään nimenomaan tässä laajassa murteellisessa merkityksessä.

päästin 'päästämisen väline'

[Miehet olivat lähteneet Vetehiseltä tiedustelemaan tulevaisuutta ja mananneet sen esiin avannosta.] – – Saatuansa näistä kaikista tietoa, olisi mies laskenut Vetehisen pois, vaan *päästin* sana oli haihtunut mielestänsä, ett'ei muistanut sitä, vaikka miten olisi aprikoinnut. Toiset kun näkivät, ett'ei se noita *päästin* sanaa muistakaan, läksivät hätäissänsä pakoon; mutta Vetehinen huusi miehelle: ”missä on mun *päästime-ni*?” (Salmelainen 1852: 136.)

Päästin on johdettu verbistä *päästää*. Maija Länsimäki, joka on väitöskirjassaan tutkinut verbikantaisia *in : ime* -johdoksia, mainitsee johdoksen *päästin* (tai mon. *päästimet*), joka tarkoittaa lähinnä synnytyksessä käytettävää apuvälinettä tai instrumenttia, jonka avulla lapsi saatetaan maailmaan (ns. *lapsenpäästö*; Länsimäki 1987: 75). Omassa aineistossani sanalla on hieman erilainen merkitys. Esimerkistä nähdään, että *päästin* on kyllä päästämisen väline, mutta erilaisessa kontekstissa kuin lapsenpäästö. Sanan käyttö selittyy sillä, että kyseessä on oikeammin yhdyssana *päästinsana* (alkuperäistekstissä kirjoitettu erikseen),

²⁰ *elin* s. 1. (*biol., anat.*) eläimen tai kasvin osa, jolla on määrätehtävänsä ja joka yhdessä muiden osien kanssa ylläpitää sen elämää, orgaani; 2. *tekn.* koneen tai muun teknillisen laitteen osa, jolla on sen toiminnalle välttämätön tehtävä; 3. *kuv.* laitos tai henkilöt, jotka yhteisö (valtio, kunta, yhdistys tms.) asettaa jotakin määrätehtävää varten; 4. *sot.* tietyissä puitteissa toimiva, määrätehtävää hoitava yksikkö tai sen osa (NS).

jota nykyisin vastaisi tutumpi *päästösana*. Toisaalta NS:n (s.v. *päästin*) mukaan myös Aleksis Kivi on käyttänyt *päästin*-sanaa: – – *onhan omassa kädessäni päästin tästä kurjuudesta*. Johdoksen käyttö osoittaa, että johdinten vakiintuminen omiin merkitystehtäviinsä on vielä 1800-luvulla ollut kesken.

saalis 'palkka; saanti?'
työ-ansio 'ansio'

En tiedä miten nämä raukat eläisivät, jos ei onnekseen Narvan ja Laukaan jokien suilla olisi paljo *työ-ansiota* ja hyvä rahan *saalis*; sillä käsitöissä ovat tuiki typerät (Länkelä 1859: 281).

Esimerkissä johdoksia *ansio* ja *saalis* käytetään mielenkiintoisella tavalla. Ensinnäkin yhdyssana *työ-ansio* on semanttisesti epätavallinen: *ansio*-sanaa emme ole tottuneet liittämään yhdyssanan jälkiosaksi ainakaan *työn* sitä määrittäessä, sillä *ansio* itsessään sisältää nykykielessä työn käsitteen (ks. NS s.v. *ansio*). *saalis*-sanaa puolestaan käytetään kuvaanollisessa 'tehdyn työn tuloksena saatavan ansion' merkityksessä. Toisaalta esimerkki voi myös tarkoittaa abstraktimpaa 'rahan saantia, saamista', eli *saalis* olisikin kontekstissa teonnimijohdos. NS:n mukaan myös tällainen jälkimmäinen käyttö on mahdollista, tosin harvinaista ja tunnettua vain kansankielessä.

vaivaaja 'se, joka vaivaa'

Vanhukset, miehet ja naiset, sekä pojat istuvat ikkunalla (tuvan seinän vieressä hiekkapenkillä) ihailen isä ja äiti tyttärtään, poika mielensä *vaivaajaa* eli ilahduttajaa, nainut kaunista nuorikettaan (Länkelä 1859: 283).

Vaivaaja on tekijännimijohdos verbistä *vaivata*. *Vaivata*-verbi merkityksessään 'aiheuttaa vaivaa, huolta tai rasieta' ei vaadi elollista subjektia²¹, vaan pikemminkin huolta, vaivaa tai rasieta aiheuttaa jokin asia tai muu eloton objekti. Kontekstista huomataan, että verbi ja sen johdos ovat saaneet tekstissä merkityksen, joka vaikuttaa subjektiin inhimillistämällä sen. *Vaivaaja* onkin tässä nimenomaan 'henkilö, joka vaivaa toisen mieltä'. Mahdollisena synonyymina voisi kantaverbille esittää verbin *kiusata* 'viekoittelemisen, viehättämisen' merkityksessä. Myös Lönnrotin sanakirjassa *vaivaaja*-sanaa on selitetty ruotsinkielisellä sanalla *plågare*, joka palautuu verbiin *plåga* 'vaivata, kiusata'.

⁴ Jos kysymys on 'taikinan vaivaamisesta', subjektin tulee olla elollinen.

Nykyisin ei enää sanottaisi *mielen vaivaaja*, vaan pikemminkin voitaisiin käyttää aktiivin 1. partisiippia: *mieltä vaivaava* (asia, henkilö tms.). Näin ajateltuna aineistossani esiintyvän *vaivaajan* käytössä ei ole todellista eroa nykykieleen.

lausukka 'verbi' ja *nimukka* 'substantiivi'

Vaan paitse näitä omituisuuksia tämän kielen *lausukassa*, jotka tästä esimerkistä nähdään, on Mordvalaisella kielellä vielä se merkillinen tapa, joita en tiedä missään muussa kielessä löytyvän, että vaikuttavat *lausukat*, kuin niillä on kohtaama-sanana alainsiainen *nimukka*, kutoutuvat sen kanssa yhteen ja näin syntyy kuusi uutta *lausukan* muotoa.

Lausukka ja *nimukka* ovat vanhoja kieliopillisia termejä. 1800-luvulla suomen kieli oli voimakkaassa kehitysvaiheessa, kielioppi oli uusi asia ja sen terminologia vakiintumatonta, koska sitä ei aiemmin ollut tarvittu. Kun kielioppiin alettiin 1800-luvun kuluessa tarvita termejä, muodostettiin niitä jo olemassa olevien omakielisten sanojen pohjalta. *Lausukan* ja *nimukan* kaltaisia muitakin muodosteita yritettiin tuoda kieleen, esimerkiksi *substantiiville* ehdotettiin termejä *perukka*, *perusana*, *päänimukka* ja *itseinen nimikkö*, *verbille* taas vastaavasti termejä *tehdikkö*, *toimisana*, *tehokas*, *lausukas* ja *teko-sana* (Koukkunen 1990: 610).

Sanojen alkuperä on osittain epäselvä. Mahdollisiksi kantasanoiksi voisi olettaa verbit *lausua* ja *nimetä*, toisaalta taas sanat voivat olla myös nominikantaisia, jolloin kantasoina olisivat substantiivit *lause* ja *nimi*. Joka tapauksessa johdokset on muodostettu *kkA*-johtimen avulla. 1800-luvun sanakirjoista sanat tunnustetaan vain Lönnrotin sanakirjassa (1874—80), jonka mukaan *lausukka* saa selityksekseen latinankielisen sanan *verbum* ja vastaavasti *nimukka* termin *nomen*. Näissä merkityksissä myös Ahlqvist näyttää sanoja käyttäneen omassa kieliopillisessa analyysissään. Vaikka kielioppiterminologiassa on ollut alkuaikoina horjuvuutta, käsitteet ilmeisesti kuitenkin alkoivat vakiintua jo 1800-luvun jälkipuolella, sillä pyrkimys sanojen nykykielisten vastineiden käyttöön näkyy mm. Ahlmanilla (1865 *substantiwo*), Godenhjelmillä (1873 *substantiwi*) sekä Ahlqvistilla itsellään (1877 *substantivi*, *verbi*) (Koukkunen 1990: 555). Vuoden 1888 kielioppikomitean mietinnön mukaan ei ole ollut aihetta luopua latinankielisestä terminologiasta, jos vain samaa termiä eri kieliopeissa käytetään samassa merkityksessä (Heikkinen 1981: 89), ja viimeistään kieliopin nimitykset ovat vakiintuneet 1915, kun E. N. Setälän johtaman kielioppikomitean mietintö valmistui (Häkkinen 1994: 113).

elake 'se, millä eletään'

Ulkonaisesti ei siis ole mitään moittimista, mutta sisällinen seikka ei ole niin kaunis ja ihana; mistäpä tämä viimeinen olisikaan saanut *elaketta*, mistäpä oikeaa juurta ja alkuakaan (Länkelä 1859: 290).

Elake (tai tutummin etuvokaalisena *eläke*) on vanha kansankielinen sana, joka alkujaan on merkinnyt 'sitä, millä eletään' (Hakulinen 1979: 207). SMS:n mukaan (s.v. *eläke*) sanalla esiintyy murteissa lukuisia rinnakkaisia variantteja, kuten *elinki*, *eläkki*, *elänne*, *eläte* ja *muona*. Lisäksi murteissa tunnetaan monia eri merkityksiä, joista yksi on 'elintarpeet, ruoka, ravinto, elatus'. Kontekstin perusteella kirjoittaja on käyttänyt sanaa nimenomaan tässä kansankielisessä merkityksessä; tosin hän käyttää tätä sanaa vain kerran, muissa yhteyksissä esiintyy poikkeuksetta erijohtiminen muodoste *elanto*:

Laulunsa ja *elantonsa* on merkillinen (Länkelä 1859: 276).

Tämä [= kun kyläläiset hankkivat yhteisiä verkkoja kalanpyyntiin] on varmaan auttava *elantoon* paremmalle kannalle (Länkelä 1859: 281).

Nykyisin *eläke* on vakiintunut tarkoittamaan 'jatkuvaa elatusmaksua, määrätuloa' (NS). Sillä on siis yhä merkityksensä 'elämisen välineenä', vaikkakaan tätä elämisen välinettä ei enää hahmoteta yhtä konkreettisesti kuin aiemmin. Nykymerkityksessään johdosta voidaankin pitää leksikaalistuneena.

viehekki 'viehätys, yllyke, houkutin'

Alinomaisena *viehekinä* rehellisyyden rikkoon on haaksirikot, joita joka vuosi sattuu. Tämä turmeluksen alku, rikkautuneiden alusten ryövääminen, jos kerran tulisi karkotetuksi, putoaisi varmaan pois monta muutaki virheä. (Länkelä 1859: 290.)

Viehekki-sanan kantaverbi ei ole täysin selvä. Fonologis-morfologisesti sen kantasanaa ei voida täysin varmasti määritellä, oletettavasti johdoksen taustalla on verbi *viehtää*. Semanttisesti tarkasteltuna kantasanaksi voisi olettaa verbin *viehättää*, josta itse asiassa myös *viehtää* on murteellinen variantti. Mm. Lönnrotin sanakirjassa *viehättää*- ja *viehtää*-verbien kanssa samaan pesyeeseen kuuluu runsaasti sanoja, kuten *viehde*, *viehdellä*, *viehdyntä*, *viehdäke*, *viehdäntä*, *viehdättää*, *viehe(ellinen)*, *viehkata*, *viehke* jne. Oletettavaa onkin, että aineistoni johdos kuuluu tähän samaan pesyeeseen ja sen vieras muoto perustuu korrelaatio-
osuhteiden varaan.

Merkitykseltään *viehekki* lähenee nykykielen sanoja *yllyke* tai *houkutin*. Ilmeisesti esimerkki sisältää ajatuksen siitä, että tilaisuus tekee varkaan: varkauden kohde ja siitä saatava hyöty viehättävät ihmistä ja toimivat samalla yllyttäjänä — myös NS:ssa *viehättää*-verbi saa merkityksen 'vetää puoleensa, houkutella, kiehtoa, vietellä'. Näin *viehekki*-sanassa yhtyvät kahden sanan merkitykset uudella tavalla.

Hakulisen (1979: 390) mukaan on mahdollista, että jo olemassa olevasta sanasta syntyy uusi sana muutoin kuin johtimitse tapahtuvan äänteellisen erilaistumisen tietä, ja tämän erilaistumisen seurauksena sana voi saada kokonaan uuden merkityksen. Erityisen alaryhmänsä muodostavat sanat, jotka syntyvät ns. kontaminaation ja assosiaation kautta. Kontaminaatio tarkoittaa sitä, että kaksi merkitykseltään samanlaista tai lähisukuista sanaa sulautuu yhteen siten, että molemmista liittyy uuteen sanaan joitakin ainesosia. Tätä kautta muodostuneesta sanasta pystytään selvästi erottamaan kahden tai useamman eri pohjasanan ainekset. Kontaminaatiota väljempää sanamuodostustapaa edustaa sen sijaan assosiaatio: saman semanttisen kentän sanat muistuttavat toisiaan myös jossakin määrin äänteellisesti, mutta niin vähän, ettei kyse ole johtamisesta eikä puhtaasta kontaminaatioilmiöstäkään. (Hakulinen 1979: 397; Häkkinen 1990: 121; Kulonen 1996: 29—30.)

Viehekki voidaan nähdä tämänkaltaisena assosiaation kautta syntyneenä tuotoksena, vaikka *yllyttää*- ja *viehättää*-verbit eivät toistensa synonyymeja olekaan. Silti *yllyttää*-verbi voi sisällyttää itseensä intuitiivisesti myös verbin *viehättää*: se jokin, mikä yllyttää, voi samanaikaisesti viehättää toimijaa, ja itse asiassa tämä viehätys toimii *yllykkeenä* toimintaan. *Viehekki* ei kuitenkaan ole fonologialtaan omaksunut näiden kahden kantaverbin aineksia, vaan johdos perustuu yksinomaan *viehättää*-verbiin, ja siksi kysymyksessä ei ole puhdas kontaminaatioilmiö.

kantama '??'

Merkillinen on elantonsa. Kaiken hoidon sekä hengellisissä että maallisissa (tässä sanoin liiaksi; kyllä näillääki on nimismies ja lakimme) asioissa voipi sanoa omassa huostassaan olevan. Molemmat saaret kuuluvat Koiviston seurakuntaan, jonka papit ovat näiden hengellisinä hoitajina ainoastaan nimeksi ja saalisten *kantamalla*. (Länkelä 1859: 287.)

Kantama palautuu luonnollisesti verbiin *kantaa*. SMS:n mukaan *kantaa*-verbiä voidaan käyttää, kun puhutaan maksun perimisestä, samoin vanhassa kirjasuomessa verbi on tunnettu myös tässä merkityksessään (VKS). Myös itse johdos *kantama* tavataan vastaavassa

asussa jo vuoden 1642 Raamatussa, mutta pääosin yhdyssanan jälkiosana kuten *jousenkantama*, *silmäkantama*, *tykinkantama*. (Jussila 1998: 86; VKS). Merkitys ja käyttö näyttäisi olleen siis vastaavanlaista kuin nykyisinkin.

Itsenäisenä sanana *kantama* esiintyy Ganaderin sanakirjassa (1787 s.v. *kandama*), jossa sen merkitys selitetään ruotsin kielellä 'så mycket, som kan bäras; buret (= kannettu)'. Vastaavanlaiset merkinnät löytyvät 1800-luvun sanakirjoista (esimerkiksi Helenius 1838 s.v. *kandama*, Lönnrot 1874—80 s.v. *kantama*), tosin lisäyksenä on ruotsinkielinen selitys 'börda (= taakka, kuorma, kantamus)'. Vieläpä Suomen kielen keräilyosanasto I vuodelta 1899 tunnistaa muodon, vaikka sen merkitys onkin jätetty selittämättä. Nykykielessä johdos esiintyy vain agenttipartisiippina tai yhdyssanan osana kuten *silmäkantama*, ei varsinaisesti itsenäisenä substantiivina.

Länkelän (1867: 81) itsensä mukaan *mA*-suffiksia voidaan käyttää substantiivien muodostamisessa silloin, kun ilmaistaan päätettyä, täytettyä tekoa eli jo tehtyä. Näistä lisävalaisuista huolimatta esimerkin *kantama*-sanana merkitys ei täysin selkiydy. Ganaderin selitys 'kannettu' ei sovi lauserakenteeseen, kuten ei myöskään sisällöllisesti tulkinta, että *kantama* olisi 'niin paljon kuin on mahdollista kantaa'. Lisäksi ruotsin kielen *bära*-verbi, jonka avulla sanan merkitystä selvitetään, merkitsee 'kantamista, pitämistä, johtamista', ei siis vanhassa kirjasuomessa tunnettua merkitystä. Myöskään kieliopillisesta tiedosta ei tässä esimerkkitapauksessa ole apua. Ehkä ilmaisu on ymmärrettävä siten, että papit eivät täytä hengellisiä velvollisuuksiaan, vaan haluavat hyötyä taloudellisesti toimestaan: he siis saalista kantaen rahastavat seurakuntalaisia eli perivät heiltä maksuja.

kohtaama 'objekti'

Vaan paitse näitä omituisuuksia tämän kielen lausukassa, jotka tästä esimerkistä nähdään, on Mordvalaisella kielellä vielä se merkillinen tapa, joita en tiedä missään muussa kielessä löytyvän, että vaikuttavat lausukat, kuin niillä on *kohtaama*-sanana alainsiainen nimukka, kutoutuvat sen kanssa yhteen ja näin syntyy kuusi uutta lausukan muotoa (Ahlqvist 1857: 7—8).

Esimerkki on erikoinen, mutta koska *lausukka* on 'verbi' ja *nimukka* 'substantiivi' (ks. edellä), hahmottuu *kohtaama*-sana kontekstin ja aineistossani olevien esimerkkien perusteella 'kohteeksi' eli objektiksi. Myös Lönnrotin (1874—80) mukaan *kohtaama*-johdoksen yksi merkitys on 'objekt'. Kieliopillinen sanasto ei ollut 1800-luvulla vielä muotoutunut, mikä selittää terminologian erilaisuutta. Nykyisen *objekti*-sanana sijaan esitettiin 1800-luvun

aikana erilaisia ehdotelmia, mm. sellaisia kuin *esine*, *tarkoitus*, *kohtine*, *kohde-sana* ja *kohdelma* (Koukkunen 1990: 387).

poikkeaminen 'ero, eroavuus'

Erilaisuus heidän [ersäläisten ja moksalaisten] välillänsä on, josko osaksi tavoissakin ja vaatteuksessa, suurimmasti kielessä, jossa jos molempien murrekuntien kaukaisimmat *poikkeamiset* pannaan vastakkain, eroitus on niin suuri, että niiden puhujat eivät ymmärrä toistansa – – (Ahlqvist 1857: 2).

Poikkeaminen kuvastaa hyvin *minen*-johtimen suosimista 1800-luvun kielessä. Kantaverbi *poiketa* ilmaisee täsmällisesti sen, mitä kirjoittaja haluaa sanoa: 'tehdä poikkeus jonkin suhteen, toimia jostakin eriävästi; olla erilainen kuin jokin toinen, erota jostakin' (NS). Sikäli se on hyvin ilmaisuvoimainen ja osuva tässä kontekstissa. Nykykielessä tosin tällainen käyttötapa on harvinaista, koska *poikkeaminen*-sanan tilalle tällaiseen kontekstiin sopii paremmin sana *ero* tai *eroavuus*. Katkelman lopussa kirjoittaja käyttääkin sanaa *eroitus*, joka on jo lähempänä nykyistä johdosta.

viivyttelminen 'viipyminen'

Aikomukseni oli kuitenkin kävelyni alkaa Kaarostasta, mutta matkapassin *viivyttelminen* esti Pietariin pääsöni ainaki samalla viikolla – – (Länkelä 1859: 268).

Johdos *viivyttelminen* on nykykielessäkin tunnettu sana, jonka merkitys ei juurikaan poikkea esimerkistä. Sana on kuitenkin tarkasteluni kohteena sen vuoksi, että sen semantiikassa on tapahtunut tarkentumista ja sanan käyttö on tullut täsmällisemmäksi. Kantaverbinä on *viivytellä*, joka on frekventatiivinen johdosverbistä *viivyttää*, joka puolestaan on kausatiivijohdos verbistä *viipyä*. *Viivyttely* 'viivyskely, viipyily, vitkastelu, aikailu' (NS) vaatii aktiivista toimijaa. Kuitenkin esimerkissä toimijana esitetään matkapassi, jonka on vaikea kuvitella itse viivyttelvän; sen sijaan kyse on pikemminkin *viipymisestä*, passiivisesta tapahtumisesta. Tietysti on myös mahdollista, joskin mielestäni epätodennäköistä, että kysymyksessä on transitiivinen viivyttäminen eli joku tai jokin viivytti matkapassia jostakin syystä.

virkaileminen 'viran hidas hoitaminen'

Jo matkaan lähtöni viivähtyi yli määrätyn ajan. No mikäs tämän teki? Tuo ainonen *virkaileminen*. Seuran määrättyä matkarahan minulle annettavaksi, panin Yliopiston Konsistoriumiin passin saantiluvan anomuksen, toivoin sen saavani käteeni Kesäkuun

1 päiväksi, milloin olin valmis vaeltamaan. Passin saanti viivähtyi, joten vasta mainitun kuun 9 p. pääsin lähtöön. (Länkelä 1859: 265.)

Johdoksen *virkaileminen* kantasanana on käyttöyhteyteen erittäin hyvin osuva verbi *virkailla*, joka on kansankielistä alkuperää; johdos on siis otettu kirjakieleen murteista. Kanta-verbi merkitsee 'hidastella, viivytellä, vetelehtiä, laiskotella', harvemmin myös 'viran tai toimen hoitamista' (NS, SSA). Nykysuomessa sana ei enää liene tunnettu. Sana kuvaa kuitenkin oivaltavalla tavalla ja nimenomaan esimerkin kontekstissa sitä byrokraatiaan liittyvää todellisuutta, jossa asioiden kulku näyttää toisinaan kestävän loputtomasti.

rikonta 'rikkominen'

Vaan olipa talossa viinaan menevä poika, joka Ristin-päivänä humala-päissänsä rupesi ylellisesti melskaamaan ja kaikenlaista kurjuutta pitämään. — Vanhemmat, jotka pyhän *rikonnasta* pelkäsivät jumaloiden kostoja, kokivat hillitä poikaansa; vaan siitä nousi tämä niin pahaan intoonsa, jotta surmasi vanhempansa. (Salmelainen 1852: 129.)

Rikonta on johdettu verbistä *rikkoa*. Verbi ilmaisee sekä konkreettista esineen hajottamista, särkemistä että abstraktimpaa rikettä jotakin sääntöä tms. vastaan. Esimerkissä johdosta on käytetty jälkimmäisessä merkityksessä.

uskonta 'usko, uskominen'

Missä ei *uskonta* lievitä sydämen katkeruutta, siinä on alinomainen tora, riita ja tapelu eli ainaki nurjuus ja napina (Länkelä 1859: 279).

Uskonta on samankaltainen johdos kuin *rikontakin*. Taustalla on verbi *uskoa*, josta on muodostettu teonnimi *ntA*-johtimen avulla. Tämänkin johdoksen merkitys on ymmärrettävä, vaikka nykyisin vastaava teonnimi olisikin *usko* tai *uskominen*.

komento 'tapa; meno'

Mitenhän lieneekin, se vaan, että karjan hoitamisessa oli monta *komentoa* ja taikaa tehtävää, jos sille oli menestystä toivominen (Salmelainen 1852: 127).

Muuten pidettiin yhdenlaisia menoja, kun Villa-Vuonnaakin viettäessä, se vaan että Keyrinä tehtiin vielä enemmän taikoja ja *komennoita*. Keyri olutta tehtäessä, ei saanut kukaan maltaita jyvääkään suuhunsa pistää — (Salmelainen 1852: 132.)

Komento-sanana kantaverbinä on tuttu *komentaa*. Murteellisesti johdoksen alkuperäinen merkitys voi kuitenkin vaihdella, ja tässä yhteydessä sanaa on ilmeisesti käytetty toisin kuin kirjakielessä: NS antaa sanalle myös hieman arkisen merkityksen 'kuri, järjestys, elämän- tms. -tapa, meno', mihin sana oletettavasti kontekstissaan viittaa. *Komento*-sana ei itsessään ole vieras, vaan vierasta on sen kirjakielinen käyttöyhteys: ymmärtäminen vaikeutuu, koska sana esiintyy epäodotuksenmukaisessa kontekstissa. Murteissa tosin tämänkaltaisen käyttö on täysin luonnollista.

pyyntö 'pyynti, pyytäminen'

Muutamissa kylissä ovat viime vuosina ruvenneet tarkastamaan kalan *pyynnön* hyötyä (Länkelä 1859: 281).

pyyntö 'anomus, pyyntö'

Itkuissa ei ole mitään hengellistä, ainoastaan maallisia *pyyntöjä* ja toivotuksia (Länkelä 1859: 274).

Johdosta *pyyntö* on kirjoittaja käyttänyt kahdessa eri merkityksessä, jotka molemmat ovat myös kantaverbin *pyytää* mahdollisia merkityksiä. Ensimmäisessä kontekstissa *pyyntö* merkitsee 'kalan pyyntiä, pyytämistä', toisessa *pyyntöä* puolestaan käytetään merkityksessä 'anomus'. Nykyisin *pyyntö* on vakiintunut merkitsemään yksinomaan jälkimmäistä, edelliseen merkitykseen on tuotettu *i*-johtiminen *pyynti*. Sanapari *pyyntö*—*pyynti* osoittaa kenties parhaimmalla mahdollisella tavalla sen, millaista semanttista eriytymistä ja tarkentumista eri johdinten välillä on tapahtunut nyky-suomen aikana. 1800-luvun kielelle on tyypillistä, että johdinten merkitystehtävät ovat epäselvät (esimerkiksi johdinten *ntA ~ nti ~ ntO* suhde toisiinsa; ks. tarkemmin Hakulinen 1979) ja samallakin sanalla saattaa näin olla lukuisia eri merkityksiä.

tutkinto 'tutkimus, tutkinta'

Jos tarkoitukseksi asetettaisiin Kansa-tiedollisetki *tutkinnot*, olisi hyvä Liissilästä käydä katselemassa Novgorodin läänissä asuvia Karjalaisia – – (Länkelä 1859: 284).

Hänelle, joka elää kansan keskellä, on tämä *tutkinto* mahdollista, mutta tuskin muille, kun pelko on niin summatoiminen (Länkelä 1859: 276).

– – menetin kuluneesta ajasta lähes kolme kuukautta Ersäläisen murteen *tutkinrossa* ja neljä kuuta samalla tarkoituksella Mokschan kielen kanssa askaroiden (Ahlqvist 1857:).

Tutkia-verbistä esiintyy nykykielessä lukuisia eri johdoksia, joukkoon kuuluu mm. esimerkissämme mainittu *tutkinto*. *Tutkinto*-sanalla on nykyisin itsenäinen, kantasanasta jo etääntynyt merkitys 'kuulustelu(je)n, koke(id)en tms. muodossa tapahtuva jonkin oppiarvon, virka- tai ammattipätevyyden tms. saavuttamiseksi vaadittujen tietojen ja taitojen osoittaminen, niiden edellyttämien oppikurssien ja opinnäytteiden suorittaminen' (NS). 1800-luvulla johdosta on sen sijaan yleisesti käytetty teonnimeä ilmaisevassa merkityksessä 'tutkinta, tutkimus' (Lönnrot 1974—80: s.v. *tutkinta*).

haasto 'uhka'

Aatto-iltana taikka varahin Keyri-aamulla tapettiin vuoden vanha lammas, jota ruo'aksi keittäessä tarkasti oli varottava, ett'ei yhtään luuta särkynyt eikä kukaan kovan taudin *haastolla* saanut keittoa maistella, ennenkun emäntä kantoi sen ruokana pöytään (Salmelainen 1852: 132).

Haasto-sanalla on sekä murteissa että vanhassa kirjasuomessa ollut mm. merkitys 'käsky, vaatimus, uhkaus' (SMS, VKS s.v. *haasto*). Lisäksi em. lähteiden mukaan sanaa on käytetty sanaliitossa *jonkin haastolla* 'jonkin uhalla'. Kontekstin perusteella voidaan nähdä, että sanaa on käytetty juuri tässä merkityksessään: tauti on uhka tai jonkinlainen pelote. Nykykielessä tällaista johdosta ei enää ole, mahdollisena johtimena käytettäisiin *e^x*:tä, jolloin johdos olisi muodoltaan *haaste*. Sanalla on kuitenkin eri merkitys kuin esimerkkinne tekstissä. Itse asiassa 1800-luvun johdos on semanttisesti melko kaukana kantasanastaan *haastaa*-verbistä, kantasanan ja johdoksen välillä voi aistia vain hennon intuitiivisen yhteyden.

huuto 'maine'

Mitä taas Seitskarron ja Lavansaaren lauluihin tulee ja mistä ne semmoiseen summatomaan *huutoon* Inkerissä ovat päässeet, josta seikasta Europaeuski lienee päättänyt siellä niitä paljon löytyvän, luulen olevan seuraavan syyn. Saarien rahvas on raitis luontoinen, laulua kaikella mahdollisella innolla rakastava, joka kerää ja omistaa laulun, missä vaan sen kuulee. (Länkelä 1859: 270.)

Nykyisinkin tunnetaan *huuto*-sanan vastaavanlainen kuvaannollinen merkitys: erityisesti puhutussa kielessä inessiivi- ja illatiivimuodossa esiintyessään sana saa merkityksen 'maine', joka voi olla neutraalia, positiivista tai negatiivista (NS). Aineistossani sana viitanee positiiviseen suosioon, mikäli esimerkkiä on oikein tulkitseminen. Ilmaisuu palautuu

yllättäen niinkin kauas kuin vanhaan kirjasuomeen, jossa huudon yksi merkitys on 'huhu, kuulopuhe; maine, huono maine' (VKSK). Tämä merkitys tunnetaan myös Kalevalassa (Turunen 1981: 57).

rikko 'rikkoutunut, rikottu'

Lähdet jostaki solukasta [= kujalta] tuletta — *rikoille*, jotka yhden talon asukkaat lienevät toisen kartanon, jos sitäkään on, kaunistukseksi heittäneet (Länkelä 1859: 285—286).

rikko 'rikkominen, rikonta; haaksirikko'

Alinomaisena viehekkinä [= yllykkeenä] rehellisyyden *rikkoon* on *haaksirikot*, joita joka vuosi sattuu (Länkelä 1859: 290).

Rikkoa-verbin semantiikka ei ole aineistossani yksiselitteinen. Sama kirjoittaja käyttää verbistä johdettua *rikko*-sanaa useassa eri merkityksessä. Ensimmäisessä esimerkissä ainoa potentiaalinen merkitys on konkreettisesti talojen rauniot: talot ovat rikkoutuneet, ja jäljelle on jäänyt rikko eli raunio. Toisessa esimerkissä *rikko* viittaa selvästi abstraktimpaan tapahtumiseen: normina on rehellisyys, ja jos siitä poiketaan, tapahtuu *rehellisuuden rikko*. Johdoksen tämänkaltainen käyttö on nykykielelle vierasta. *Haaksirikko* taas on nykykielessäkin tunnettu leksikaalistunut sana, joka merkitsee 'aluksen vaurioitumista tai tuhoutumista, erityisesti ajautumalla karille' (NS).

petos 'pettymys'

Ihastuksella laskinki laukkuni veneen pohjalle päästäkseni tätä kauneutta kuulemaan. *Petokseni* havaitsin saarille saatuan, virsiä kuusi, seitsemän päivää kuunneltuani. (Länkelä 1859: 271.)

Petos-sanalla on aineistossani kokonaan eri merkitys kuin nykyisin; kontekstista huomataan, että johdos tarkoittaa 'pettymystä'. *Petos*-sana palautuu *pettää*-verbiin kun taas *pettymyksen* kantaverbinä on *pettyä*. *Pettyä* on passiivinen²² johdos verbistä *pettää*, ja verbit ovat myös fonologisesti ja semanttisesti hyvin lähellä toisiaan, mikä selittää johdoksen käyttöä: johdos ei nykykielen näkökulmasta katsottuna vastaa semanttisesti kantasanaan. Tämänkaltainen sekaantuminen osoittaa vahvasti sen, että kieleemme on todella ollut mur-

²² Suomen passiivi edellyttää epämääräistä inhimillistä tekijää, joka ei kuitenkaan reaalistu pintarakenteessa. Passiivinen verbijohdos ilmaisee siis tapahtumista, joka kohdistuu subjektin tarkoitteeseen, mutta itse subjekti ei ole toiminnassa mukana, esimerkiksi *estää* > *estyä*, *kaataa* > *kaatua* (Räisänen 1988: 22.)

rosvaiheessa 1800-luvulla ja siksi horjuntaa uudissanojen muodostamisessa on esiintynyt runsaasti.

päätös 'päätelmä'

Pää-murteena voipi pitää Ersäläistä ja päättää, että jos Mordvalaiset voisivat kerran rakentaa itsellensä kirjallisuuden, jota kuitenkin ei ole toivomista, tämä murre tulisi olemaan sen kielenä. Tämä *päätös* astuu tutkijan mieleen niin hyvin siitä syystä – – (Ahlqvist 1857: 3.)

Päätös-sanan kohdalla on ilmeisesti kysymys samankaltaisesta kantaverbien merkitysten horjuvuudesta kuin *petos*-sanankin kohdalla. *Päätös* on johdettu verbistä *päättää*, kuten aineistostani voidaan havaita. Esimerkki on kuitenkin ymmärrettävä siten, että kysymys on ennen kaikkea *päättelemisestä*, *päätelmien tekemisestä*. Erona *petos*-esimerkkiin on se, että nyt johdos on muodostettu morfologisesti oikein *päättää* > *päätös*. Jo kantasanan merkitys siis poikkeaa nykyisestä. *Päättää*-verbillä onkin ollut 1800-luvulla myös 'päätelmien tekemisen' merkitys.

kohtelu 'käyttäytyminen'

Näin kaikki katsahdettuasi rupeat tarkemmin silmäilemään ihmisiä, jotka jo taloon tultuasi *kohtelullaan* näyttävät olevansa toisella kannalla, kuin millä entiset ystäväsi mantereessa (Länkelä 1859: 286).

Kangasmaa-Minnin (1983: 25) mukaan deverbaalinominin aktiivinen osallistuja (agentti) ja passiivinen osallistuja (kohde) paljastuu nominin genetiiviattribuutista, joka on subjektiivinen tai objektiivinen. Transitiiiviverbistä johdetun nominin tulisi periaatteessa saada molemmat. *Kohdella* on transitiiiviverbi, joka saa sekä subjektin että objektin, ja näin ollen myös nominijohdoksen tulisi saada molemmat. Tästä huolimatta esimerkissämme ero käytössä subjektiivisen ja objektiivisen genetiivin²³ välillä on huomattava: ihmisten kohtelu käsitetään nykyisin enemmän kaksipaikkaiseksi, esimerkissä selvästi vain yksipaikkaiseksi (subjektiiviseksi) eli nimenomaan *ihmiset kohtelevat* ilman objektia. Esimerkin kaltaisessa subjektiivisessä käytössä nykyisin käytettäisiin sanaa *käyttäytyminen*, joka esiintyy jo Agricolalla, tosin refleksiivipronominittomana *kieutteminen* (Hakulinen 1965: 25). Merkityksen kuitenkin ymmärtää, samoin syyn, miksi kirjoittaja on valinnut tällaisen sa-

²³ Vaikka genetiivi ei edustukaan suoranaisesti pintarakenteessa, sen implisiittisen läsnäolon paljastaa johdosnominin possessiivisuffiksi *-an*.

nan: *kohdella*-verbi merkitsee 'käyttäytymistä tai menettelyä jollakin tavalla jotakuta kohtaan' (NS).

loihtu 'loitsu'

Niinpä esim. pyysi eräs nainen, joka oli Nougorodissa muka käyneeltä ostanut ymyriäisen kiven, mutta sen kirstunsa piilosta kadottanut, minua sitä *loihdullani* takasi hankkimaan (Länkelä 1859: 273).

Loihtu on nykyisin epätyypillinen, mutta 1800-luvulla yleisesti tunnettu johdos *loihtia*-verbistä, nykykieleen on vakiintunut tunnetumpi (*loitsia* >) *loitsu*. Molempia äänneasuja voidaan käyttää rinnakkain, vaikka tällainen käyttö onkin nykysuomessa melko harvinaista. Varhaisnykysuomen kaudella sen sijaan mm. Lönnrot käyttää molempia muotoja (Rapola 1960: 46).

(*olla*) *ryömy(llään)* 'polvillaan, kontallaan'

Eivät itkuvirret eikä haudalla itkeminen ole kadonneet Suomenuskoisistakaan. Ihmetellen sanoi eräs nainen: "meidän uusi pastori ei saali itkeä haudalla eikä hautaan vietäissäkään, vaikka Wenäen pappi ei pidä siitä mitään". Usein näet näidenki olevan *ryömyllään* haudoilla, kun ei vaan pappi näe. (Länkelä 1859: 275.)

Olen tulkinnut *ryömy*-sanan *ryömiä*-verbin nominijohdokseksi²⁴ sillä perusteella, että se semanttisesti lähestyy oletettua kantasanaansa. Tosin sana on etääntynyt melko kauaksi kantasanaan, ja täten sitä voidaan pitää leksikaalistuneena. *Ryömy* esiintyy aineistossani vain kerran ja, kuten esimerkiksi huomataan, sanaliitossa *olla ryömyllään*, joka tarkoittaa 'olla ryömimisasennossa (varsinaisesti kyynärpäihinsä nojaten), kontillaan; rähmällään' (NS s.v. *ryömyllä(än)*, -e). *Ryömy* on mitä ilmeisimmin murteellinen sana, jota on yritetty istuttaa kirjasuomeen. Sana käyttö nykyisessä kirjasuomessa on kuitenkin tuntematonta.

hairaus 'hairahdus, erehdys'

Moiset luulot, menot ja palvelukset juurtihe välttämättömästi pakanuuteen, taikka toisin sanoen, pakanuus ja kristillisyyt sulivat vähitellen toisiinsa, ja siittivät tämmöisiä kummallisia taikoja ja *hairauksia* (Salmelainen 1852: 137).

Hairaus on *hairahdus*-sanan murteisiin vakiintunut muoto. Kantaverbinä on *hairahtaa*-verbin murteellinen vastine *hairata*. *Hairaus* merkitsee 'erehdystä, vahinkoa, lipsahdusta,

²⁴ Myös SSA:n (s.v. *ryömiä*) mukaan *ryömyllänsä* tulkitaan deverbaalinominiksi. Sen sijaan NS:ssa ilmaisu on katsottu adverbiksi.

väärinkäsitystä'. (SMS s.v. *hairahdus*, *hairaus*.) Murteellisen muodon käyttö osoittaa sen, että 1800-luvun kielessä ero kirja- ja puhe-suomen välillä on ollut liukuvampi kuin nykyisin. Koska kirjakieli on ollut monessa suhteessa riittämätön ja sanasto suppeahko, ovat kirjoittajat joutuneet turvautumaan puhutusta kielestä tuttuihin sanoihin, jotka ovat ilmaisuvoimaisia ja joiden merkitys on lukijoillekin selvä.

havaus 'havainto'

Kuitenki olisi hyvä, jos Seura määräisi, että keräysmatkoilleki lähtevän on kaikin mokomin Kansa-tiedossa valmistautuminen, sillä vähätki matkat ja *havaukset* selittäisivät paljon, jota ei lukien niin selkeästi käsitä – – (Länkelä 1859: 272).

Havaus on poikkeuksellinen ja vakiintumaton johdos sanasta *havaita*, kantavartalona on itämurteinen *havata*-verbi (SMS s.v. *havata*). Tämän sanan käytössä voidaan todeta sama asia kuin *hairaus*-sanankin kohdalla: murteellisiin muotoihin on turvauduttu sopivan kirjakielisen vastineen puuttuessa; *havainto* on tullut kieleemme vasta 1845, eli kirjakielinen muoto on ollut uusi ja siksi vieras.

nuotin-kannatus '??'

Mordvalaisista lauluista voimme tässä kertoa sen, mitä tshuvaschilaisista tätä ennen sanoimme, että niiden runollisuus on hyvin vähäinen ja että niitä siinä katsannossa kerääminen ei olisi vaivaa maksanut. Ne eivät ole niin kuin Suomen kansan laulut täyden sydämen tulville puhkeaminen, vaan pidetään laulajiltansa enemmän *nuotin-kannatuksena* yhdessä laulettaessa, jonka tähden sisällys on jäänyt korjaamatta, on useasti tumma ja poikkinainen ja viittailee vaan sitä, mitä sanoa tahdotaan ja jonka laulajat ja kuulijat — ei ehkä syrjäinen lukija niin hyvästi — niinkin ymmärtävät. (Ahlqvist 1857: 9.)

Kannatus on johdettu verbistä *kannattaa*, joka voi tarkoittaa niin konkreettista 'kantamista, koholla pitämistä' kuin abstraktia 'samaa mieltä olemista, puoltamista, yhtymistä johonkin mielipiteeseen' (NS). Vaikka esimerkissämme sana *kannatus* onkin morfologiselta rakenteeltaan yksinkertainen, sen semanttinen sisältö on hyvin vaikeasti tulkittavissa edes kontekstin perusteella. Mielestäni tulkinnan mahdollisuuksia on useita: Ensinnäkin kirjoittaja voi viitata sanalla siihen, että laulajat laulavat sävelmiä tottumuksesta. Yhteislauluhetket ovat tapa säilyttää elossa vanhoja lauluja, eli toisin sanoen laulajat pitävät yllä (kannattavat) perinnettä lauluissaan. Toinen mahdollisuus on se, että *kannatus* on jonkinlainen sävelmän tuki tai apu: laulajilla on siis jotakin mitä laulaa, vaikka sisältö ei itsessään antaisi riittävästi aihetta lauluun. Kolmanneksi *kannatus* saattaa viitata yhteisymmärryk-

seen kansan keskuudessa. Laulajat osallistuvat laulantaan osoittaakseen hyväksyntäänsä ja samamielisyyttään kanssalaulajiaan kohtaan; näin he siis kannattavat samojen nuottien ilmaisua. Neljänneksi on vielä mahdollista, joskin mielestäni epätodennäköistä, että kirjoittaja haluaa ilmaisullaan viitata hyvin konkreettiseen, jopa fysiologiseen nuotissa pysymiseen, jolloin yhdessä laulaminen olisi vain yritelmää saada sävel kulkemaan edes jollakin tavoin oikein. Oletettavasti oikea tulkinta päättyy jonnekin ensimmäisen, toisen ja kolmannen vaihtoehdon välimaastoon. Virkkeen semanttisesta sisällöstä en kuitenkaan uskalla sanoa mitään absoluuttisen varmaa ja lopullista.

käsitys 'versio; näkemys'

[Sekä ersän että moksan murteessa eräs laulu kertoo, että ersäläinen Mitjuha oli tapannut äitinsä vaimonsa tähden.] Ersäläisessä *käsityksessä* tätä laulua on se lisäys, että M:n hevoset, äitin tapettua, puhkesivat ihmisten kielillä puhumaan ja uhkasivat murhatyön kylän vanhemmille ilmoittaa. Tämän kertoi M. kotiin tultua vaimollensa, joka neuvoi hänen näistä kaipaajista siten vapautumaan, että heidät tappaisi. Sen hän teki ja sitten elivät mies ja vaimo hyvästi, sillä rangaistuksesta murhan tähden ei kummassakaan *käsityksessä* virketä mitään. (Ahlqvist 1857: 12—13.)

käsitys 'käsitys'

Tietonsa jättää polvi polvelta kukin sukukunta aina valistuneimmille jälkeentulevaisille, jotka niin ikään vuorostansa hyödyttävät perimää tietoansa, parannellen sitä oman selvenneen *käsityksensä* mukaan (Salmelainen 1852: 125).

Käsitys on semanttisesti melko abstrakti sana, mikä selittänee sen epäjohdonmukaista käyttöä. Kantasanana on *käsittää*-verbi. Johdos merkitsee 'havainnon, kokemuksen tai ajattelun perusteella omaksuttua mielikuvaa, tietoa, ajatusta, vakaumusta, arvelua tai vaikutelmaa' (NS). Rapolan (1960: 44) mukaan *käsitys* on saanut nykyisen merkityksensä 'käsityskanta' vasta 1879, sitä ennen sana on merkinnyt 'säädestä, määräystä' (ks. myös Jussila 1998: 127). Aineistoni perusteella Eero Salmelainen on kuitenkin jo artikkelissaan käyttänyt nykyistä merkitystä, sillä en näe vaihtoehtoja, mihin muuhunkaan sanalla voitaisiin jälkimmäisessä esimerkissä viitata.

Sen sijaan Ahlqvistin käytössä johdos saa merkityksen, jota ei voi täysin yksiselitteisesti ymmärtää. Olen tulkinnut Ahlqvistin käyttäneen johdosta ilmaisemaan jonkinlaista versiota tapahtumista. Alkujaan nämä näkemykset ovat olleet yhdenmukaiset, mutta ilmeisesti muuttuneet perinteen kehittyessä eri suuntiin, jolloin alkutarinasta syntyneet erilaiset versiot poikkeavat toisistaan.

muodostus 'muodostelma'

Vaikka eivät esi-vanhempamme sentähden juuri uponneet ihan raakaiseen epäjumaluuteen ylistämällä käsi tekosia kuvia ja semmoisia, luulivat kuitenkin siitä apua olevan, jos erinomaisille luonnon *muodostuksille* osoittivat kunniaa ja hoitoa (Salmelainen 1852: 137).

Muodostus on prosessin seurausta tai harvemmin itse prosessia ilmaiseva johdos verbistä *muodostaa*. Esimerkissä sanaa on käytetty nykyisin vastaavaan kontekstiin vakiintuneen *muodostelma*-johdoksen asemesta, mikä selittyi ainakin osittain sillä, että (*U*)s vaikuttaa olleen hyvin suosittu johdin 1800-luvun sananmuodostuksessa. Lisäksi nykyisen *muodostelma*-sanan kantasanana on verbi *muodostella*, joka on frekventatiivinen johdos *muodostaa*-verbistä ja näin ollen myöhempää perua kuin kantaverbinsä.

perustus 'perusta'

Tämän pitopäivän *perustuksena* ja tarkkeena oli eläinten terveys ja menestyminen – – (Salmelainen 1852: 132).

Perustus-sanan käytössä on havaittavissa vastaavanlainen vakiintumattomuus kuin edellisen *muodostus*-sanan kohdalla: kantaverbistä *perustaa* on johdettu suosituilla (*U*)s-johtimella sana *perustus*, joka vastaavassa kontekstissa korvattaisiin nykyisin johdoksella *perusta*. *Perustus*-sanan käyttö on sikäli kuitenkin ymmärrettävää, että kantaverbi *perustaa* merkitsee konkreettisen 'rakennuksen perustamisen' lisäksi myös abstraktimpaa 'lähtökohdan kiinnittämistä johonkin' (NS). Esimerkki osoittaa jälleen sen, että eri johdinten merkitystehtävät ovat olleet vakiintumattomia varhaisnykysuomen kaudella.

rakennus 'rakennelma'

Mikä oli heistä varsin ihanaa, voimallista taikka muutoin ihmis-henkeä liikuttavaa, sille osoittivat myös erinomaisen kunnian, lepyttääksensä sillä luonnon herraa, jota eivät muutoin kuitenkaan voineet tajuta eikä lähestyä, kun ylistämällä hänen voimaa ja viisauttansa kaikissa hänen *rakennuksissansa* (Salmelainen 1852: 137).

rakennus 'rakenne'

Vaan jos kansan oma-synnyttämä uskous vielä on täydessä elossansa, ett'ei sen totuutta vielä ole ruvettu edes epäelemäänkään, ja vanhaa uskouden *rakennusta* silloin al'etaan ulkoa päin sortaa kansalle uutta oppia väkisen työntämällä – – (Salmelainen 1852: 125—126).

Rakennus-sanaa on käytetty aineistossani kahdessa eri merkityksessä. Ensimmäisessä esimerkissä johdos kattaa vastaavan merkityksen myös nykysuomessa, mutta juuri nimenomaiseen kontekstiin on vakiintunut merkitykseltään abstraktimpi johdos *rakennelma*: rakentaminen on yleensä hyvin konkreettista ja ihmisen aikaan tuottamaa, kun taas jumala, johon katkelmassa oletettavasti viitataan, on luonut luonnon abstraktilla ja ihmisjärjen ylittävällä voimallaan, ei rakentanut sitä samalla tavoin kuin talo rakennetaan.

Toisessa esimerkissä *rakennus* muistuttaa käytöltään edellä mainittua *perustus*-sanaa. *Rakennus* on ensisijaisesti prosessin tai sen seurauksen nimi, vasta toissijainen ja vanhahava merkitys sillä on 'rakenteen' merkityksessä. Kuitenkin 1800-luvulla johdosta on käytetty tässä abstraktissa merkityksessä, kuten havaitaan mm. Ahlqvistin kielioppiteoksen nimestä Suomen kielen rakennus.

sisällys 'sisältö'

Historiallisesta *sisällyksestä* ei minun kokoamissani ole kuin yksi laulu, vaan se on sangen merkillinen – (Ahlqvist 1857: 9).

Myös seuraavan laulun *sisällys* juohduttaa mieleen erästä Kantelettaressa löytyvää laulua (Ahlqvist 1857: 10).

Sisällys-sanalla on konkreettisen merkityksensä lisäksi tähän liittyvää abstraktimpaa ja kuvaannollisempaa käyttöä, jolloin saatetaan viitata mm. suullisen tai kirjallisen esityksen sisältämiin ajatuksiin ja aiheisiin eli sisältöön (NS). Nimenomaan tässä jälkimmäisessä merkityksessä johdosta on käyttänyt myös Ahlqvist. Nykysuomessa vastaavassa kontekstissa soveltuvampi johdos on samakantainen *sisältö*.

uskous 'usko, uskominen, uskonto'

Kussakin kansassa herää jo aikaseen joku jumaluuden tieto ja käsitys. Vaan kukali sukukunta edestyy sivistyksen tiellä, sikäli muuttuu ja muodostuu entinen *uskoutensakin*; ja jommoinen kansa tietonsa ja laatunsa puolesta itse omi, arvoim semmoisia ovat ne jumalatkin, joita se mielessänsä kuvaelee ja ylistää. (Salmelainen 1852: 125.)

Silloin raukeaa vanhentunut tumma *uskous* vähitellen itsestänsä, ja uutta täydellisempää oppia tavoitellaan vaan sitä mieluisemmasti, kuta paremmin kansa entisen *uskoutensa* turhuuden huomaa (Salmelainen 1852: 125).

Uskoa-verbistä on runsaasti käytetyn (*U*)s-johtimen avulla muodostettu poikkeava johdos *uskous*. Johdoksen mahdolliset vastineet *usko* ja *uskominen* periytyvät jo vanhasta kirja-

suomesta, sen sijaan *uskonto* on 1800-luvun uudissanastoa ja vielä artikkelin ilmestymisajankohtana vakiintumaton johdos. Onkin oletettava, että vanhojen johdosten rinnalle on haettu uutta ilmaisuja, ja erilaisia johdoksia on kokeiltu eri yhteyksissä.

yhdistys 'yhteys'

Saarelaiset ovat myötäisessä *yhdistyksessä* Inkeröiden ja Suomalaisten mannermaalaisten kanssa (Länkelä 1859: 270).

Yhdistys vastaa lauseyhteyden perusteella merkitykseltään nykysuomen sanaa *yhteys*. *Yhdistys*-sanan kantaverbi *yhdistää* sekä sana *yhteys* ovat molemmat *yksi*-sanan johdoksia (SSA). Vanhassa kirjasuomessa *yhdistystä* on käytetty myös 'yhteyden' merkityksessä (Rapola 1960: 79), mikä on todennäköisesti saattanut vaikuttaa sanan käyttöön yllä olevassa kontekstissa. Nykyisin tämänkaltaista käyttöä ei kuitenkaan enää tunneta.

elävä 'eläin'

Lammasta ruo'aksi keittäessä ja sittemmin syödessä oli tarkasti katsottava, ett'ei mitkään *elävät* saaneet lihoja koskea eli maistella, jonka vuoksi ei suvaittu koiraa eikä kissaakaan huoneeseen (Salmelainen 1852: 127).

Elävä on murteellinen muoto, joka merkitsee jonkinlaista eläintä mukaan luettuna myös hyönteiset ja syöpäläiset (NS, SMS). Tämän merkityksen voi selvästi päätellä myös kontekstista, ja mitä ilmeisimmin eläimiin viitataan erittäin laajasti: kirjoittaja haluaa korostaa, että mikään elävä olento ei saa koskea ruokaan. Tämänkin johdoksen käytössä on huomattava, että muissa lauseyhteyksissä kirjoittaja käyttää yleiskielistä varianttia *eläin*, joka on vakiintunut sanastoomme jo Agricolan aikana.

4. SANASTOON LIITTYVIÄ HAVAINTOJA

4.1. Johdosten ensiesiintymät

Tässä luvussa tarkastelen aineistoni johdosten ikää kirjasuomessa: milloin kukin sana esiintyy ensi kerran kirjoitetussa kielessä ja kuka sitä on ensimmäisenä käyttänyt. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymät tyydyn vain luetteloimaan. Sen sijaan päähuomio on varhais-

nykysuomen uudissanoissa, ja ikäyksen lisäksi pyrin kommentoimaan muutamia mielenkiintoisia seikkoja, jotka ensiesiintymistä käyvät ilmi.

Ensiesiintymän määrittelen Rapolan (1960: 15) sanoin:

”[E]nsi kerran paperille joutuessaan se [= sana] on tulokas, ensiesiintymä kirjakielessä. Käytännössä ensiesiintymänä tietysti voidaan pitää vain sellaista, joka on säilynyt vanhimpana tapauksena muidenkin kuin kirjoittajansa todettavaksi.”

Vastaavansisältöiseen määritelmään päätyy implisiittisesti myös Jussila (1998). On kuitenkin huomattava, että kaikkia johdoksia ei katsota itsenäisiksi leksemeikseen niiden taivutuksenomaisuuden vuoksi, ja täten ensiesiintymäluetteloissa ei useinkaan mainita erityisen produktiivisten johdinten tuottamia sanoja. Tyypillistä johdostyyppiä, jota ensiesiintymäluetteloissa ei juurikaan tapaa, edustaa aina käyttökelpoinen *minen*.

4.1.1. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymät

Valtaosa aineistoni johdoksista on peräisin jo Agricolan kirjoituksista. Kaikkiaan Agricolalta periytyviä sanoja on 136 kappaletta: *ajatus, alku, anoma, anomus, ansio, antaja, antimet, anto, arvio, asuma-, auttaja, avain, elo, eläin, elämä, elävä, eroitus (i-ttömänä), este, haasto, halko, haltia, huuto, ihastus, itku, juoksu, juoma, juominen, juopunut, kaipaus, kaivo, kantaja, kapina, katselija, kaunistus, kiitos, kirjoitus, kosto, kristitty, kulku, kuolema, kuollut, kuulija, kuulutus, kylvö, kysymys, käytös, lasku, laulaja, laulu, lepo, lisäys, lohdu-tus, lukija, luku (‘lukeminen’), lupaus, luonto, luulo, lähde, matkustus, menestys, meno, muisto, nainut, nauru, napina, nuhde, näky, odotus, oksennus, olento (‘olemassaolo’), opettaja, oppi, oppinut, osoitus, pahennus, pako, palvelia, (jumalan)palvelus, pauhina, pelko, pelkuri, perustus, petos, puhe, puhuja, puku pyhitys, päätös, rakennus, rangaistus, ravinto, rikos, rukous, saalis, sade, satama, seuraus, sisällyys, siunaus, sorto, synty, syntymä, syöminen, taito, tappaja, tarkoitus, tehtävä, tekijä, teko, tieto, todistus, toimitus, toivo, toivotus, tulo, tunnustaja, tunto, tuoja, turmelus, tutkija, tuttava, uhri, unohdus, uskallus, usko, vaikutus, vaivaaja, valistus, valmistus, varjelija, vastaus, vietteliä, virvoitus, voittaja, voitto sekä yhdistys.*

Muita jo 1500-luvulla ensiesiintymänsä saaneita johdoksia on yksitoista (11) ja ne ovat *asunto, kaipaaja, laskiainen, nimitys, osto, peijaiset, pidot, puute, pyyntö, rikkoja ja rikko*.

1600-luvulla ensimmäistä kertaa kirjakielessä esiintyneitä sanoja on aineistossani 37 kappaletta. Nämä johdokset ovat *aikomus, anti, arvoitus, elanto, (peri)häviö, itkiä, johto, järjestys, jäännös, kantama, kapinoitsija, katsanto, kertoja, kokoaminen, komento, kuultava, kylvy, käsitys, kääntäjä, leikitsijä, liike, (avio)liitto, luottamus, lämmitys, muisti, murre, mätäneminen, ohjaket, olo, paino, parjaus, rukoilija, räpäys, selitys, tutkiinto, vaatimus ja yritys.*

1700-luvun ensiesiintymiä on 47 kappaletta: *(vuoden-)alkajaiset, asukas, avanto, hairaus, hakkuu, helistin, hoitaja, hoito, huvitus, irvisteliä, istuttaja, jäte, katō, katse, keitto, kertomus, keräilemä, koe, käynti, käännös, päästin, leikkuu, luonne, lämmittäjä, maksu, matkustaja, näkemä, (ulko)näkö, palkinto, perustaja, petturi, piilo, pääsö, ryömy(llään), rähinä, saanti, saatava, seisaus, syönti, taivutus, tappelu, teos, vastustaja, vastustus, veisuu ja vietto*

4.1.2. 1800-luvun uudisjohdokset

Aineistoni johdoksista vain pieni osa on 1800-luvun uudissanaja. Varsinaisia 1800-luvulla ensiesiintymänsä saaneita johdosnomineja on aineistossani 19 kappaletta. Seuraavassa on lueteltu aineistoni 1800-luvun uudisjohdokset ensiesiintymävuosineen ja lähteineen. Lisäksi kantaverbin ensiesiintymä on mainittu, mikäli tämä tieto on ollut saatavilla.

<u>Johdos</u>	<u>Lähde</u>	<u>Kantaverbin ensiesiintymä</u>
<i>elin</i>	1853 Europaeus	<i>elää</i> 1543 Agricola ym.
<i>hautajaiset</i>	1835 SSV ²⁵	<i>haudata</i> ”
<i>historioitsija</i>	1836 Lönnrot	?
<i>kertoelma</i>	1835 Lönnrot	<i>kertoa</i> 1621 Sorolainen
<i>keruu</i>	1835 Lönnrot	<i>kerätä</i> 1740 Argillander
<i>keräilemä</i>	1858 ²⁶	”
<i>keräillä</i>	1853 Europaeus	”
<i>keräys</i>	1847 Hannikainen	”
<i>kohtaama</i>	1853 Europaeus ²⁷	<i>kohdata</i> 1544 Agricola
<i>kohtelu</i>	1851 tuntematon	<i>kohdella</i> 1648 Kollanius ²⁸
<i>loihtu</i>	1800-luvulla Lönnrot	<i>loihtia</i> 1784 Ganander
<i>luettelo</i>	1836 Lönnrot	<i>luetella</i> 1544 Agricola

²⁵ Sanan Saattaja Viipurista.

²⁶ Lähdetietoja ei saatavilla.

²⁷ Rapolan ja Jussilan ensiesiintymäluetteloissa johdosta ei mainita lainkaan. Lähdetieto perustuu Koukkusen Vierassanojen etymologiseen sanakirjaan (1990: 387) eikä välttämättä ole täysin luotettava, mitä ensiesiintymän ajankohtaan tulee.

²⁸ Kollaniuksella *kohdella* on merkinnyt 'kohdata, tavata'. Nykyisessä merkityksessä 'menetellä jollakin tavoin' verbiä on käyttänyt ensi kerran Stenbäck 1750.

<i>miete</i>	1845 v. Fieandt	<i>miettiin</i> 1786 Ganander
<i>näyte</i>	1826 Renvall	<i>näyttää</i> 1544 Agricola
<i>oso(i)te</i>	1836 Lönnrot	<i>osoittaa</i> 1544 Agricola ym.
<i>runoelija</i>	1826 Renvall	<i>runoilla</i> 1745 Juslenius
<i>toisinto</i>	1835 Lönnrot	<i>toistaa</i> 1769 Varia
<i>tuote</i>	1847 Ahlqvist, Tikkanen	<i>tuottaa</i> 1544 Agricola
<i>uskonto</i>	1848 Tikkanen	<i>uskoa</i> 1543 Agricola ym.

Edellä lueteltujen sanojen lisäksi aineistossani esiintyy sellaisia muodosteita, joita ei mikään ensiesiintymäluettelo mainitse. Näitä sanoja on kaikkiaan yhdeksän kappaletta: *e^x*-johtiminen *tarke*, *kkA*-johtimiset *lausukka* ja *nimukka*, *mA*-johdokset *kokoama*, *lähettämä*, *tuottama* ja *väitelmä* sekä *Us*-johdokset *muodostus* ja *uskous*. Varmoja voitaneen joka tapauksessa olla siitä, että nämä sanat ovat varhaisnykysuomen kaudelta, koska niiden alkuperää ei ole aiemmilta vuosisadoilta pystytty jäljittämään. Myös näiden sanojen semanttinen tarkastelu puoltaa tätä tulkintaa (ks. tarkemmin luku 3.2.).

Suurin osa aineistoni johdoksista palautuu sellaiseen kantaverbiin, joka on esiintynyt jo 1500-luvun kirjakielessä. Johdoksia on siis synnytetty jo olemassa olevista verbeistä, mikä osoittaa vahvasti, että sanastoa tuotetaan paljon oman kielen aineksista. 1800-luvun uudissanastosta vain *JA*-johdokselle *historioitsija* ei voida tavoittaa kantaverbiä aiemmasta kirjasuomesta. *Historia* esiintyy jo Agricolalla, *historian kirjoittajan* on tuonut kieleemme ensi kerran Sorolainen 1621 (Jussila 1994: 56; Rapola 1960: 31). Epävarmaa on, onko verbiä *historioita*²⁹ käyttänyt kukaan koskaan. Oletettavasti *historioitsija* onkin johdettu analogisesti sellaisten tekijännimijohdosten kuin (*kapinoita* >) *kapinoitsija*, (*vartioita* >) *vartioitsija* mukaan. Tämänkaltainen johtaminen perustuu kielen korrelaatio-suhteiden varaan (ks. tarkemmin mm. Räisänen 1978: 120—121).

Aineistoni johdosten yleisimmät kantaverbit edustavat keskeisimpiä elämänalueita ja kuuluvat nykyisinkin taajaan esiintyvien sanojen joukkoon. Eniten johdoksia on muodostettu verbistä *elää*, josta on johdettu kahdeksan eri substantiivina: *elimet*, *eläin*, *elake*, *elukka*, *elämä*, *elanto*, *elo*, *elävä*. Seuraavaksi suosituimpiin kantasanoihin kuuluvat verbi *tehdä*, josta esiintyy viisi eri johdosta (*tehtävä*, *tekemä*, *tekiä*, *teko*, *teos*) sekä verbit *antaa*, *asua*, *palvella* ja *rikkoa*, josta kustakin on muodostettu neljä eri johdosta. Varhaisnykysuomen uudissanoina *kerätä*-verbi osoittautuu attraktiokeskukseksi: aineistossani verbistä

²⁹ *Historioita* sekä aineistoni kaksi muuta samarakenteista verbiä *vartioita* ja *kapinoita* kuuluvat ns. *itse-*verbeihin. Verbit ovat vanhalle kirjasuomelle sekä 1800-luvun kielelle ominaisia muotoja nykyisistä *Oi-*verbeistä. Sanat taipuvat nykysuomesta poikkeavalla tavalla *vartioita* : *vartioitsen*, *kapinoida* : *kapinoitsen*. (ks. mm. Hakulinen 1979: 263.)

on johdettu jopa neljä erilaista substantiivina (*keruu, keräilemä, keräiliä, keräys*), ja niillä kaikilla on omat merkitystehtävänsä. Tietenkin voi olla sattumaa, että juuri tästä verbistä esiintyy näin monta eri johdosta. Toisaalta voi myös olla niin, että verbin ja sen johdosten runsas käyttö kuvastaa aikakauden ilmapiiriä: 1800-luvulla alettiin suunnata kiinnostusta kansanperinnettä kohtaan ja kansanperinteen kokoamiseen ryhdyttiin systemaattisesti, jolloin keräämiseen liittyvät sanat olivat tarpeellisia. Tietysti myös aineistoni artikkeleiden aihepiirit suuntaavat *kerätä*-verbiin liittyvien johdosten käyttöä, sillä kukin kirjoittaja on koonnut aineiston, jota sitten artikkelissaan esittelee.

Loihdu-sana on sikäli mielenkiintoinen, että tarkkaa ensiesiintymävuotta ei sille ole osattu mainita. Kantaverbi *loihdia* esiintyy vuonna 1784 Gananderilla. Rinnakkaisverbi *loitsia* on varhaisempi, sen mainitsee ensi kerran Juslenius 1745. Lönnrot käyttää teksteissään molempia äänneasuja *loihdu* ja *loitsu*, mikä näkyy mm. Kalevalassa (Turunen 1981: 182—185). Rapolan (1960: 46) mukaan alkujaan johdos *loihdo* on ollut Lönnrotilla yksinomainen, ja ilmeisesti *loihdu* tässä nimenomaisessa *U*-johtimisessa muodossaan esiintyy ensi kerran vuonna 1853 yhdyssanan osana *loihduluvut*, tosin Rapola ei erittele tarkemmin, missä.

Aineistoni 1800-luvun kirjakielessä käytössä olleet murrepohjaiset sanat ovat esiintyneet jo aiemmin kirjasuomessa. Murteellisella tarkoitan tässä yhteydessä joko alkuperältään semanttisesti murteellista sanaa tai johdoksen kantasanan murteellista alkuperään (ks. murteellisuuden määrittelystä sekä rajankäynnistä yleiskieleen Tuomi 1989). Kaikkiaan selvästi murteellisiksi luokiteltavia sanoja on 10 kappaletta: *elake, elukka, elävä, hairaus, havaus, komento, körinä, (maito)lämmitys* (jonkinlainen ruokalaji tai syötävä), *ryömy* ja *virkaileminen*. Se, että aineistooni mahtuu mukaan näinkin monta murteisiin palautuvaa sanaa, on osoituksena siitä, että varhaisnykysuomen kaudella raja kirjakielen ja puhekielen välillä on ollut liukuva. Vaikka kirjoittajilla on ollut pyrkimys erityisesti julkisessa kielenkäytössä suhteellisen viralliseen ja kirjakieliseen ilmaisuun (ks. esim. Suojanen 2000), he eivät ole kokonaan pystyneet irrottautumaan oman kotimurteensa vaikutuspiiristä.

Lopuksi on vielä huomattava, että vaikka sanat esiintyvät jo aikaisemmilla vuosisadoilla, merkitykset saattavat ja todennäköisesti poikkeavatkin nykymerkityksistä tai 1800-luvulla tarkoitetuista. Ensiesiintymäluetteloissa ei kovinkaan usein mainita sanojen kontekstuaalisia merkityksiä, jolloin yksittäisten sanojen merkityksen arvaileminen on vaikeaa.

Valitettavasti tässä tutkimuksessa ei ole ollut mahdollisuutta tarkastella näitä merkityksen muutoksia sen laajemmin kuin luvussa 3.2. on tehty.

4.2. Synonymiaa

Silva Kiuru on artikkelissaan Painosten vertailu 1800-luvun kirjasuomen tutkimuskeinona tarkastellut mm. Ahlqvistin suomentaman maantietoa käsittelevän oppaan eri painoksia. Hänen tekemiensä sanavertailujen perusteella sanasto on uusiutunut runsaasti eri painosten välillä, esimerkiksi teoksen nimi on kolmen eri painoksen myötä vaihtunut *Maan-Oppaasta* (1844) *Maan-Tiedon* (1855) kautta *Maan-Tieteeksi* (1859), ja tämä muutos on tapahtunut vain 15 vuodessa. Kiurun mukaan sanasto onkin kehittynyt erittäin voimakkaasti nimenomaan vuosina 1845—55. (Kiuru 2000: 121.)

Vastaavanlaista sanaston kehittymistä on havaittavissa omasta aineistostani. Sanoilla on runsaasti synonyymeja niin eri kirjoittajien välisissä teksteissä kuin samankin kirjoittajan tekstin sisällä. Esimerkiksi eläimeen viitataan sanoilla *eläin* (Länkelä), *elukka* (Länkelä) sekä *elävä* (Salmelainen), samoin mm. sana nykysuomen 'yritystä' merkitsevä sana saa kaksi eri varianttia: *koe* (Länkelä) ja *yritys* (Ahlqvist).

Synonymia on mielenkiintoinen tarkastelukohde myös siksi, että semanttisesti poikkeavien johdosten käyttöä ei näytä rajoittaneen se seikka, että vastaavan merkityksinen sana on ollut jo ennestään olemassa. Lukuisten edellisissä luvuissa käsiteltyjen sanojen sijaan voidaan asettaa synonyyminen sana, joka on useimmiten peräisin vanhasta kirjasuomesta. Jostakin syystä kirjoittaja on kuitenkin valinnut tekstiinsä kirjasuomessa vakiintumattoman johdoksen.

Seuraaville johdoksille voidaan esittää vanhasta kirjasuomesta periytyvä synonyymi tai ainakin semanttisesti hyvin lähellä oleva sana:

<u>Johdos</u>	<u>Synonyymi</u>	<u>Synonyymien ensiesiintymä</u>
<i>elävä</i>	~ <i>eläin</i>	1544 Agricola
<i>haasto</i>	~ <i>uhka</i>	1787 Ganander
<i>hairaus</i>	~ <i>hairahdus</i>	1786
<i>jäte</i>	~ <i>jäännös</i>	1670 tuntematon
<i>koe</i>	~ <i>yritys</i>	1673 J. Salenius
<i>osoite</i>	~ <i>osoitus</i>	1544 Agricola
<i>poikkeaminen</i>	~ <i>ero</i>	1548 Agricola
<i>pyyntö</i>	~ <i>pyytö</i>	1544 Agricola

	~ <i>anonus</i>	1548 Agricola
<i>rikko</i>	~ <i>raunio</i>	Agricola
<i>rikonta</i>	~ <i>rikkomus</i>	1651 Raumannus
<i>tarke</i>	~ <i>tarkoitus</i>	1544 Agricola
<i>viehekki</i>	~ <i>yllytys</i>	1544 Agricola
	~ <i>houkutus</i>	1597 vala, 1786 Ganander
<i>uskonta, uskous</i>	~ <i>usko</i>	1544 Agricola & 1540
<i>yhdistys</i>	~ <i>yhteys</i>	1544 Agricola & 1540— Westh

Murteellisten sanojen käyttö on sikäli ymmärrettävää, että niillä on ilmeisen vahva osa kirjoittajien itsensä kieli-identiteettiä, minkä vuoksi sanat tulevat luonnostaan myös heidän teksteihinsä. Kirjakieliset sepitteet sen sijaan selittynevät sillä, että uusia sanoja on pyritty tuomaan esiin vanhojen rinnalle ja vakiinnuttamaan niitä tätä kautta leksikkoon. Mielestäni tämä uudissanonjen käyttö ei aina kuitenkaan ole täysin onnistunutta, vaan virkkeistä muotoutuu näiden sanojen myötä milloin epäsuomalaisia, milloin muutoin kömpelöitä ja vaikeaselkoisia, toisinaan melko huvittaviakin.

5. JOHDOKSET OSANA SYNTAKTIS-TYYLILLISIÄ RAKENTEITA

5.1. Syntaktis-tyylillisen analyysin lähtökohtia

Viimeinen tutkielmassani tarkasteltava näkökulma on johdosten rooli koko lauserakenteen kannalta. Aina ei ole mielekäästä — eikä edes mahdollista — korvata 1800-luvun vierasmerkityksistä johdosta toisella tutummalla sanalla, vaan koko lauserakennetta täytyy muuttaa, jotta virkkeen sisällön voisi ilmaista nykyisen tyylin ja syntaktisen rakenteen mukaisesti.

Valtaosa ennen 1800-lukua julkaistusta suomenkielisestä kirjallisuudesta on käännettyä. Lähtötekstit olivat useimmiten hengellisiä, minkä vuoksi monet kääntäjät suhtautuivat niihin kunnioittavasti: alkuperäistekstin kieltä ei juurikaan muokattu suomen kieleen sopivaksi, vaan pyrittiin lähinnä sanatarkkaan käännökseen. Vieraiden kielten rakenteet eivät kuitenkaan välttämättä sopineet suomen kieleen, ja siksi vanhan kirjasuomen ja varhaisnykysuomenkin tekstit sisältävät runsaasti lauseopillisiä muokaluksia, joita nykykielessä ei enää esiinny. Erityisesti vanhaan kirjasuomeen on vierailta kielillä ollut huomattava vaikutus. (Häkkinen 1994a: 323; Lehikoinen & Kiuru: 1998: 132.)

Tässä luvussa tarkoitukseni ei ole tarkastella kaikkia mahdollisia syntaktisia epäsuomalaisuuksia, joita aineistossani esiintyy. Olen ottanut mukaan vain sellaisia esimerkitapauksia, jotka liittyvät johdoksiin ja niiden käyttöön osana syntaktista rakennetta, ja näistäkin tapauksista vain joitakin tyypillisimpiä. Toisaalta myös nämä tapaukset esittelevät olennaisilta osin 1800-luvun lauseopillisia ja tyyllillisiä ominaispiirteitä. Esimerkit ovat usein pitkiä ja tilaa vieviä, mutta lienevät välttämättömiä asian selvittämiseksi. Analyysini perustuu pääasiallisesti traditionaalisen kielioopin tapaan jäsentää lauseita, mutta tarvittaessa otan huomioon myös muita syntaktisia malleja rakenteen kuvaamisen avuksi.

5.2. Subjektinen ja objektiivinen genetiivi teonnimijohdoksen määritteenä

Yksi merkittävimpiä ryhmiä syntaktisen tarkasteluni kannalta ovat *minen*-johdoksen sisältävät virkkeet. 1800-luvulla *minen*-suffiksia näkyy käytetyn jonkinlaisena yleisjohtimena, joka voidaan liittää millaiseen yhteyteen tahansa verbin morfologisesta ja semanttisesta olemuksesta sekä koko lauserakenteesta riippumatta. Seuraavat esimerkit valaissevat asiaa:

Ovatko herjat eläimiä huonompia, jotka *ihmisiä hyödyttämistään saavat ainaki ruokansa ja hoitonsa* (Länkelä 1859: 287—288).
nyk. Eläimet ovat hyödyksi ihmisille ja ansaitsevat siitä hyvästä ruokansa ja hoitonsa.

Eikös ole näiden tila sama kuin Castrén vainaamme sanoo Samojedistä. ”Samojedit elävät pimeässä hämärässä uskossa, kuoleman lopettavan ihmisen koko olennon”. Tämän todistaaksemme, katselkaamme miten he kohtelevat kuollutta. Hengen lähtiessä ei sielu erkanekaan ruumiista. *Sen todistaa ruumista vartioitsemisensa*, ”jotta ei paha mies pääsisi ottamaan sielua”. (Länkelä 1859: 274.)
nyk. Tämän todistaa se, että he vartioivat ruumista, jotta ei paha mies pääsisi ottamaan sielua.

Näissä esimerkeissä ero varhaisnykysuomen ja nyky-suomen syntaksin välillä paljastuu ennen kaikkea johdosnominin objektista: nykykielessä partitiivimuotoinen attribuutti ei voi määrittää pääsanaansa, vaan tilalla on genetiiviattribuutti, eli *ihmisiä hyödyttäminen* > *ihmisten hyödyttäminen*, *ruumista vartioiminen* > *ruumiin vartioiminen*. Lisäksi ensimmäisessä esimerkissä edustuu hyvin *minen*-johtimen kaksijakoinen käyttö, kun kantasana on transitiiiverbi: Kangasmaa-Minnin (1983: 29) mukaan sekä subjektiivinen että objektiivinen genetiivi ovat mahdollisia tällaisissa tapauksissa. Näin ollen *ihmisten hyödyttäminen* voisi toisaalta merkitä ’ihmiset hyödyttävät’, toisaalta taas ’joku tai jokin hyödyttää ihmisiä’. Kontekstista voidaan kuitenkin päätellä genetiiviattribuutin objektiivisuus.

Genetiivimuotoisesta attribuutista on kyse myös seuraavissa *minen*-johdoksen sisältämissä virkkeissä:

Ne eivät ole niin kuin Suomen kansan laulut täyden sydämen tulville puhkeaminen, vaan pidetään laulajiltansa enemmän nuotin-kannatuksena yhdessä lauletaessa – – (Ahlqvist 1857: 9).

nyk. Ne eivät ole niin kuin Suomen kansan laulut, jotka ilmaisevat sydämen syvimpiä tunteja – –

Eihän lahjoitta mitään saada, sen näkevät jo herroistaki. *Luonnollista on siis rukoiltavan mielen lahjoilla viehättäminen.* (Länkelä 1859: 275.)

nyk. On luonnollista, että he yrittävät lahjojen avulla viehättää (miellyttää?) rukoilemaansa vainajaa.

Ensimmäisessä esimerkissä huomio kiinnittyy ennen kaikkea nominaalistukseen *täyden sydämen tulville puhkeaminen*. Hakulisen ja Karlssonin (1988: 391—392) mukaan kyseessä on lausepohjainen ilmiö, jota on kuvattava transformatorisesti, eli leksikaalistumattomat teonnimet on johdettavissa täysistä lauseista. Näin ollen *täyden sydämen tulville puhkeaminen* voitaisiin kuvata seuraavasti:

Ne eivät ole niin kuin Suomen kansan laulut [täysi sydän puhkeaa tulville]_s³⁰
⇒ ⇒ Ne eivät ole niin kuin Suomen kansan laulut [täyden sydämen tulville *puhkeaminen*].

Tosin on huomattava, että tämänkaltainen syntaktinen analyysi ei ole riittävä selittämään lauseen merkitysisältöä. Yksittäisten sanojen semantiikka ei selitä sanojen käyttöä esimerkin kontekstissa. Kuitenkin merkitys on ainakin intuitiivisesti ymmärrettävissä, kun tarkastellaan koko esimerkin virkettä. Olen tulkinnut ilmauksen *täysi sydän puhkeaa tulville* siten, että kysymyksessä on sydän, joka täyteydestään johtuen vuotaa ikään kuin yli äyräidensä. Sisällön tulkinnanvaraisuudesta johtuen nykykielistämisehdotukseni ei ole sanatarkka muotoilu, vaan se perustuu tähän intuitiiviseen merkityksen ymmärtämiseen.

Toisessa esimerkivirkkeessä ero nykykieleen näkyy itse *minen*-johdoksen käytöstä lauserakenteessa: liittopredikaatti (*on luonnollista*) saa subjektikseen pikemminkin sivulauseen tai infinitiivirakenteen (siis: *on luonnollista viehättää*) kuin nominaalistuksen (**on luonnollista viehättäminen*). Hakulisen ja Karlssonin (1988: 393—394) mukaan *minen*-rakenne ja vastaava 1. infinitiiviin perustuva rakenne ovat osittain täydennysjakaumassa. Tämä koskee ainakin kyseistä esimerkkilauseitamme.

³⁰ Alaindeksi _s merkitsee tässä nominaalistamisprosessia.

Ylipäänsä voidaan todeta, että *minen*-nominaalistuksen sisältävät virkkeet ovat rakenteeltaan hyvin monimutkaisia, ja virkkeiden jäsentäminen perinteisen lauseenjäsennystekniikan avulla on vaikeaa. Itkosen (1981: 147) mukaan *minen* useinkin mutkistaa sanontaa ja ”tekee elävästä verbivoittoisesta ilmauksesta jähmeän substantiivivoittoisen”. Vaikka Itkosen huomautus koskeekin nykysuomen asiatyyliä, voidaan sama asia todeta myös 1800-lukuisista esimerkeistä.

Aineistossani esiintyy myös joitakin virkkeitä, joista ei voi yksiselitteisen varmasti päätellä, mitä kirjoittaja on halunnut ilmaista:

Molemmat saaret kuuluvat Koiviston seurakuntaan, jonka papit ovat näiden hengellisinä hoitajina ainoastaan nimeksi ja *saalisten kantamalla* (Länkelä 1859: 287).
nyk. – – ja keräävät seurakuntalaisiltaan rahaa.³¹

Tästä näkee hän hyväksi pitää kaikkia kotonaan ystävinä, saadakseen *toisten tarpeensa* nauttia samaa etua (Länkelä 1859: 289).
nyk. ?

Näissä molemmissa esimerkeissä johdosta (*kantama, tarve*) on käytetty syntaktisesti hyvin erityislaatuisella tavalla, vaikka itse sanoissa ei vierautta esiinny. Ymmärrän esimerkit siten, että kysymyksessä on teonnimijohdos, johon liittyy objektiivinen genetiivi: *kantaa saalista > saalisten kantama, tarvita toisia > toisten tarve*. Pohjimmiltaan siis näitä johdoksia käytetään syntaktisesti vastaavalla tavalla kuin *minen*-johdoksiakin. Tästä huolimatta sisällön ymmärtäminen jää jossain määrin epävarmaksi.

5.3. Lauseenjäsenten semanttisista rooleista

Yritettäessä ottaa selkoa virkkeiden merkitysisällöstä ei riitä yksinomaan johdoksen korvaaminen jollakin toisella sopivammalla, vaan sanojen syntaktisia statuksia sekä keskinäistä järjestystä on muutettava sekä mahdollisesti joitakin sanoja lisättävä. Erityisen mielenkiintoisia ovat sellaiset virkkeet, joissa lauseenjäsenet ovat erilaiset kuin vastaavissa nykykielisissä virkkeissä. Lisäksi tämänkaltaisissa virkkeissä usein myös semanttiset eli valenssiroolit menevät sekaisin. Semanttisilla rooleilla tarkoitetaan verbin aktanteilla esiintyviä erilaisia semanttisia funktioita. Vaikka semanttiset roolit muodostavat hierarkian siten, että tietyillä rooleilla on etuoikeus tiettyihin kieliopillisiin funktioihin (esimerkiksi

³¹ *Kantama*-sanana semantiikasta ks. s. 23–24.

AGENTIIVI³² toimii yleensä subjektin funktiossa), ei sanottu päde 1800-luvun esimerkkeihin (semanttisista rooleista tarkemmin ks. mm. Hakulinen & Karlsson 1988: 101—103). Tämä osaltaan aiheuttaa vieraan ja vanhanaikaisen vaikutuksen koko lauserakenteeseen:

Tullessani Suomenuskolaisen eli Karjalaisen, miten heitä täällä kutsutaan, köyhään majaan, *saat tosin tämän karkean kysymyksen perhemieheltä* eli joltakulta muulta, joka on vanhin eli arvoisin talossa: Mitäs haet? (Länkelä 1859: 277).
nyk. — — perheen pää esittää sinulle tämän karkean kysymyksen — —

Saada on kaksipaikkainen verbi (vaatii subjektin ja objektin), lisäksi valinnaisia määritteitä on yksi (adverbiaali *joltakin*). Tähän valenssiin sopii periaatteessa myös esimerkin *saada*-verbin käyttö:

subjekti	predikaatti	objekti	adverbiaali
<i>joku</i>	<i>saa</i>	<i>jotakin</i>	<i>joltakin</i>
<i>sinä</i>	<i>saat</i>	<i>kysymyksen</i>	<i>perhemieheltä</i>

Lauseessa on kuitenkin muutama ongelma. Ensinnäkin saamisen kohde on yleensä jotakin konkreettista, *kysymys* sen sijaan on abstrakti (poikkeuksena *luvan saaminen*). Toiseksi, kieliopilliset roolit eivät lauseessa vastaa semanttisia rooleja. Kieliopillinen subjekti *sinä* (joka siis edustuu esimerkkilauseessa verbin persoonapäätteenä *t*) onkin semanttiselta syväsjaltaan saamisen KOHDE tai HYÖTYJÄ ja valinnainen adverbiaali *perhemieheltä* toiminnan aikaansaaja eli AGENTIIVI. Kieliopillisella objektilla *kysymys* ei sen sijaan ole selvää semanttista roolia, lähinnä tulee mieleen jonkinlainen prosessiin osallistuja, johon tekeminen ei ratkaisevasti vaikuta, eli sen semanttinen rooli on NEUTRAALI. Semanttisista rooleista esimerkiksi AGENTIIVI esiintyy melkein aina subjektin funktiossa (ks. edellä). Näin ollen myös esimerkkilauseemme AGENTIIVIN kuuluisi olla subjekti, mikä näkyikin nykykielitämisedotelmassani.

Hieman samansuuntainen edellisen esimerkin kanssa on seuraava:

Mutta miten jo ennen sanoin, lähtiessäni ja matkalla *puutuin tietoa monesta somaasta* [?] *asiasta*, jotka aina olisivat semmoisissa liikkeissä tarpeelliset (Länkelä 1859: 283).
nyk. — — minulta puuttui tietoa monesta asiasta — —

Puuttua-verbin valenssiin kuuluu kaksi pakollista määrettä: *joltakin puuttuu jotakin*. Näiden määreiden muoto on verbistä käsin tarkoin määrätty (rektio): adverbiaali on elatiivissa,

³² Semanttisten roolien nimet olen merkinnyt kapiteeleilla.

subjekti partitiivissa. Kuitenkin esimerkin lauseenjäsenet ovat vaihtuneet siten, että nykyisestä subjektista on tehty objekti (*tietoa*) ja lauseeseen on lisätty uusi kieliopillinen subjekti adverbiaalille tilalle (*minä*, joka pintasubjektittomassa lauseessa reaalistuu predikaatin persoonapäätteenä *n*). Kuitenkaan tämä uusi kieliopillinen subjekti ei edusta lauseen loogista subjektia (*tietoa*). Näyttääkin, että esimerkin lauseessa on toteutettu hyvin yksioikoisesti käsitystä suomen kielestä SVO-kielenä; ainahan tämä sanajärjestys ei päde. Lisäksi semanttiset roolit ovat 1800-luvun lauseessa epäselvät: *puuttua*-verbi on merkitykseltään passiivinen eikä siihen näin ollen voi liittyä elollista subjektia eli AGENTIVIA, korkeintaan jonkinasteinen KOKIJA, millaiseksi nykylauseessa oleva adverbiaali *minulta* ehkä voitaisiin katsoa.

5.4. Johdoksen epäodotuksenmukainen muoto

Melko runsaasti aineistoni artikkeleissa on sellaisia virkkeitä, joiden rakenne on nykylukijalle osittain tuntematon, mutta jotka tästä huolimatta ovat sisällöltään ymmärrettäviä. Usein lauserakenteeseen liittyy vain jonkin yksittäisen lauseenjäsenen epäodotuksenmukainen muoto. Toisinaan taas koko rakenne täytyisi korvata toisella ja mahdollisesti joitakin sanoja pitäisi lisätä lauseen sisäisen koheesion saavuttamiseksi. Tässä yhteydessä käsittelem vain sellaisia tapauksia, jotka eivät liity verbin rektioseikkoihin, sillä niistä tulee puhe myöhemmin. Esimerkit olen numeroinut numeroin 1—7.

- (1) *Vanhemmat, jotka pyhän rikonnasta pelkäsivät jumaloiden kostoja*, kokivat hillitä poikaansa – – (Salmelainen 1852: 129).
nyk. *Vanhemmat pelkäsivät pyhäpäivän sääntöjen rikkomisesta aiheutuvaa jumalien kostoja* ja – –

Esimerkissä verbi *pelätä* saa intuitiivisesti kaksi aktanttia: pelätään *jotakin* ja *jostakin* syystä. Lisäksi vielä objektin asemaan lauseessa sijoittuvaan *kostoon* voidaan liittää määre, joka ilmaisee miksi kostetaan: *jostakin* syystä. Ilmaus *jostakin* syystä muodostaa nykykielessä kiinteän postpositiorakenteen, jossa kumpikaan rakenteen osa ei yksin riitä edustamaan koko suhdetta (ns. eksosentrinen suhde). Tämä rakenne jää kuitenkin esimerkissä vajaaksi.

- (2) Mikä heistä oli varsin ihanaa, voimallista taikka muutoin ihmis-henkeä liikuttavaa, sille osoittivat myös erinomaisen kunnian, lepyttääksensä sillä luonnon herraa,

jota eivät muuten kuitenkaan voineet tajuta eikä lähestyä, kun *ylistämällä hänen voimaa ja viisauttansa kaikissa hänen rakennuksissansa* (Salmelainen 1852: 137).

nyk. – – ihailemalla hänen rakennelmiaan, joissa näkyy hänen voimansa ja viisautensa.

Esimerkin kursivoidusta katkelmasta voidaan hahmottaa *jotakin on jossakin* -rakenne (*voima ja viisaus rakennuksissansa*), sillä lokatiiviadverbiaali tuskin viittaa ylistäjien sijaintiin. Virke muodostuu upotuksesta, jonka syvärakenteessa ilmenevät subjektit (*voima* ja *viisaus*) eivät reaalistu pintarakenteesta. Tosin voidaan kysyä, onko kyseessä todellinen upotus, koska itse asiassa pintarakenteesta puuttuu myös upotteeseen oletettava predikaatti. Mahdollisen syvärakenteen voisi kuvata mm. seuraavasti (yksinkertaisuuden vuoksi olen käsitellyt hallitsevaa rakennetta päälauseena, vaikka koko esimerkkivirkkeessä tämä hallitseva rakenne esiintyy itse alisteisena lauseenvastikkeena):

He ylistävät hänen voimaa ja viisauttansa [voima ja viisaus näkyvät kaikissa hänen rakennuksissansa],³³

⇒ He ylistävät hänen voimaa ja viisauttansa kaikissa hänen rakennuksissansa.

Virkkeen ongelmana on siis se, että *voima* ja *viisaus* toimivat samanaikaisesti sekä hallitsevan rakenteen objekteina että oletetun upoterakenteen subjekteina. Nykykielessä tällaista rakennetta ei voisi esiintyä. Lisäksi vielä sana *rakennus* on nykysuomessa konkreettisesti merkityksinen, mikä saattaa osaltaan vaikuttaa lauseen vierauden vaikutelmaan.

(3) – – *menetin kuluneesta ajasta lähes kolme kuukautta Ersäläisen murteen tutkinnossa ja neljä kuuta samalla tarkoituksella Mokschan kielen kanssa askaroiden* (Ahlqvist 1857: 1).

nyk. – – käytin lähes kolme kuukautta ersän murteen sekä neljä kuukautta mokschan murteen tutkimiseen.

Esimerkkivirkkeessä huomiota kiinnittää ensimmäiseksi finiittiverbin valinta: nykyisin tuskin käytettäisiin *menettää*-verbiä ‘ajan kulumisen’ merkityksessä, etenkin kun voidaan olettaa, että kirjoittaja ei liene kärsinyt tästä ajan kulumisesta. Joka tapauksessa kirjoittaja katsoo menettäneensä aikaa *jossakin* ja *jollakin*, vaikka yleensä menetetään *jotakin jonkin vuoksi*. Poikkeavaa on siis tässä kahden johdoksen muoto: *murteen tutkinnossa* (inessiivi) sekä *samalla tarkoituksella* (adessiivi).

(4) Metsästä ei ole puhumistakaan kaikissa Kosemkinan kylissä, sillä herrain metsistä saavat risuja ainoastaan. *Paremmat puut ovat ostossa*. (Länkelä 1859: 281.)

³³ Alaindeksinen merkintä _t tarkoittaa transformaatioprosessia.

nyk. Paremmat puut joudutaan ostamaan.

Esimerkin ilmaus *olla ostossa* korvautuu paremmin nesessiivirakenteella *on ostettava* tai *joudutaan ostamaan*.

(5) Matalat, toisin paikoin hiekkaiset, toisin kivikot rannikot *ovat vaivaloiset maalle pääsölle* (Länkelä 1859: 284—285).

nyk. – – vaikeuttavat maalle pääsyä.

Varhaisnykysuomen predikatiivilause kääntyy nykysuomeksi parhaiten transitiiivilauseeksi. Vaikka ilmaus *olla vaivalloinen pääsölle* sopii johdosnominin rektion puolesta esimerkkiin (*pääsölle* on allatiivissa), asettaa vaivalloisena oleminen semanttisen vaatimuksen: sen, jolle jokin on vaivaksi, tulee olla elollinen. Tässä tapauksessa *pääsö* ei sitä ole.

(6) Asunhuoneiden ja muidenki näet olevan sievempäin ja kaikkein huoneikossa ker-
ralla rakennettu, eikä, miten Inkerissä, *yhden rakennettu silloin, toisen tällöin
mittäkään perustuksesta*, nurkat sievät ja katto tasainen (Länkelä 1859: 285).

nyk. – – yksi rakennettu silloin, toinen tällöin ilman minkäänlaista perustusta – –

Virke voisi olla nykysuomalainen yhtä pientä poikkeusta lukuun ottamatta: nykysuomessa ei voitaisi käyttää abessiivia tällaisessa yhteydessä, kun pääsanalla (*perustus*) on taipumaton indefiniittipronomini määreenä. Tämä käy ilmi jo esimerkin oudosta pronominin muodosta *mittäkään*. Parempi ilmaus olisi abessiiville synonyyminen prepositiorakenne *ilman minkäänlaista perustusta*.

(7) Tästä tuskasta päästää pappimme, joka istuen lukkarin penkissä lukee rukoukset selkiästi, *sillä ne hän osaa ulkomuistilta*, ja rupeaa latelemaan postillasta saarnaa (Länkelä 1859: 289).

nyk. – – sillä hän muistaa ne ulkoa – –

Tässä esimerkissä johdoksen muoto, ablatiivinen *ulkomuistilta*, korvattaisiin nykysuomessa adverbilla *ulkoa*. Lauseen merkitys on kuitenkin selvä muodon poikkeavuudesta huolimatta.

5.5. Muita syntaktisia huomioita

Yksi eroavuus varhaisnykysuomen ja nykysuomen välillä näyttäisi aineistoni perusteella olleen transitiivi- ja intransitiiviverbien sekalainen käyttö. Seuraavasta esimerkistä puuttuu objekti, vaikka se intuitiivisesti siellä onkin:

Häät Kallivieren kylässä pidetään muiden kylän tavasta eroavaisesti, jonka tähden näistä *annan kertomuksen ennätettyäni kirjoittaa* (Länkelä 1859: 283).
nyk. – – kirjoitan näistä selonteon kunhan ehdin.

Kirjoittaa on transitiiiverbi, ja vaikka objekti ei olekaan kaikissa tapauksissa *kirjoittaa*-verbin pakollinen aktantti, niin tässä tapauksessa se sitä olisi. Esimerkki on mielenkiintoinen sikäli, että itse asiassa finiittiverbillä (*annan*) ja 1. infinitiivillä (*kirjoittaa*) on sama objekti (*kertomus*). Kirjoittaja siis lyö ikään kuin kaksi karpästä yhdellä iskulla, kun hän viittaa kahdella eri verbimuodolla samaan objektiin. Kuitenkaan päälauseella (*annan kertomuksen*) ja upotuksella (*ennätettyäni kirjoittaa kertomuksen*) ei voi olla yhteistä objektia esimerkissä olevalla tavalla. Koska *kirjoittaa*-verbiltä puuttuu oma objektinsa, lause tuntuu loppuvan kesken ja jää roikkumaan ilmaan.

Joissakin virkkeissä koko johdoksen voi luontevasti korvata verbirakenteella, esimerkeissä pääosin infinitiivimuodolla. Seuraavassa on esimerkkejä tästä:

Mordvalaisista lauluista voimme tässä kertoa sen, mitä tschuvashilaisista tätä ennen sanoimme, että niiden runollisuus on hyvin vähäinen ja että niitä *siinä katsannossa kerääminen ei olisi vaivaa maksanut* (Ahlqvist 1857: 9).
nyk. – – tästä näkökulmasta katsottuna ei olisi maksanut vaivaa (so. kannattanut) kerätä.

Passin saanti viivähtyi, joten *vasta mainitun kuun 9. p. pääsin lähtöön* (Länkelä 1859: 265).
nyk. – – pääsin lähtemään vasta mainitun kuun 9. päivänä.

Tämä päätös astuu tutkijan mieleen niin hyvin siitä syystä, että Ersäläisen murteen taivutus-muodot ovat täyteläisemmät – – (Ahlqvist 1857: 3).
nyk. Tutkija voi päätellä tämän siitä, että – –

Näissä tapauksissa kankea syntaksi ei ehkäise merkitysisällön ymmärtämistä. Ensimmäisen ja viimeisen esimerkin johdosnomini kääntyy 1. infinitiivin muodoksi, keskimmäisessä esimerkissä kontekstiin sopii parhaiten kolmannen infinitiivin illatiivi.

Yksi eroavuus näyttäisi liittyvän verbin rektioseikkoihin:

Täällä ei tarvitse *vastata tuota karkeata kysymystä* – – (Länkelä 1859: 286).
nyk. – – vastata tuohon karkeaan kysymykseen – –

Vastata-verbillä on rektionaalinen vaatimus: sanaan liittyy aina illatiivi *vastata johonkin*. Esimerkissä tämä vaatimus ei täyty. Vaikuttaa siltä, että *vastata* on jostain syystä käsitetty

transitiiviverbiksi, minkä mukaan *tuokarkea kysymys* on laitettu objektin tyypilliseen sijaan partitiiviin.

Passiivilauseesta voidaan havaita selvästi vieraiden kielten vaikutus:

Näin muodoin mahtoi myös se *monelta historioitsijalta perihäviöön kadonneeksi päätetty Muroman kansa* – ei olla muuta kuin lännemmäksi ulonnut lahko Mordvan kansaa – (Ahlqvist 1857: 1–2).

nyk. – kansa, jonka moni historioitsija on päätellyt kadonneen kokonaan –

Esimerkkivirkkeessä esiintyvä agentti (*historioitsija*) kääntyy nykysuomessa subjektiksi, sillä suomen passiivilauseissa ei tämänkaltaista agenttia tunneta, ruotsin ja englannin kielessä kylläkin. Todennäköisesti edellinen onkin ollut vaikuttamassa agentin käyttöönottopyrkimykseen myös suomen kielessä.

Tässä luvussa kaksi viimeksi käsiteltyä seikkaa (rektio ja passiivilauseet) eivät koske yksinomaan johdoksia, vaan yleisemmin koko lauserakennetta. Näiden lisäksi aineistossani on runsaasti myös muita syntaktiseen rakenteeseen liittyviä erikoisuuksia, jotka heijastelevat varhaisnykysuomen kielenkäyttöä. En kuitenkaan pidä mielekkäänä käsitellä syntaksia tämän laajemmin, sillä tällöin ajautuisin jo liiaksi tutkimustehtävästäni.

6. PÄÄTÄNTÖ

Kun vanhan merkityksen rinnalle asettuu uusi merkitys, tai kun uusi merkitys syrjäyttää kokonaan vanhan merkityksen, voidaan puhua merkityksen muuttumisesta. Aina ei kuitenkaan tapahdu näin kokonaisvaltaista muutosta, vaan joissakin tapauksissa on oikeammin puhuttava merkityksen laajentumisesta tai supistumisesta. (Vilppula 1989: 79.)

Vaikka luvussa 3.2. käsitellyistä johdoksista monet voidaan käyttöyhteyksiensä perusteella tulkita lähes vastaavanlaisia merkityksiä sisältäviksi kuin nykyisinkin, on semantiikassa tapahtunut nykysuomeen tullessa huomattavaa tarkentumista ja täsmentymistä. Havaittavissa on kaksi selvää tendenssiä, jotka limittyvät toisiinsa.

Ensiksikin voidaan huomata, että hyvin monia sanoja, jotka nykykielessä kuvaavat jotakin konkreettista, on varhaisnykysuomessa käytetty viittamaan abstraktiin tarkoitukseen. Ilmeisesti vastaavaan kehityslinjaan viittaa myös Suojanen (2000: 301), jonka mukaan uudet tieteet ja ideologiat vaativat 1800-luvulla valtavasti uutta sanastoa, joka usein saattoi olla rahvaalle vaikeaa ja monitulkintaista. Suojanen kysyykin, onko tällaista abst-

raktisanastoa todella käytetty jo tuolloin vai vasta myöhemmin. Oman aineistoni perusteella näyttäisi siltä, että enimmäkseen abstraktisanat puuttuvat, ja niiden sijaan on käytetty hyvin konkreettismerkityksisiä sanoja.

Sanojen merkitysten kehitys vaikuttaisikin olleen jatkumon käsitteellisestä ääripäästä kohti materiaalisempaa ja konkreettisempaa merkitystä. Tähän abstraktiin käyttötapaan liittyy myös vaikutelma, että kirjoittajat ovat turvautuneet sellaisiin sanoihin, joiden merkitys on heistä itsestään tuntunut olevan sitä, mitä ilmaisutarve osoittaa. Sanoilla ei siis ole tarkkoja merkityksiä, vaan ne perustuvat enemmänkin intuitioon ja kunkin kirjoittajan kirjoittamishetkellä vallitsevaan mielikuvaan ja mahdollisuuksiin, mitä sana voisi merkitä.

Toiseksi: ”Sana ’merkitys’ voidaan määritellä niin, että määritelmä kattaa *suuren* taustusten luokan — vaikkakaan ei *kaikkia* sen käyttötapauksista: Sanan merkitys on sen käyttö kielessä”, sanoo Ludwig Wittgenstein (1999: 49). Tämä ns. merkityksen käyttöteorian ydinteesi todentuu aineistoni esimerkeissä parhaalla mahdollisella tavalla, sillä sanat saavat merkityksensä juuri sen mukaan, millaisissa yhteyksissä niitä on käytetty.

Merkityksen käyttöteoriaan kuuluu olennaisesti myös ajatus kontekstuaalisuudesta: sanan merkitys muotoutuu kaikista niistä konteksteista, joissa se esiintyy (tästä tarkemmin ks. esimerkiksi Wittgenstein 1997). Kieli kuitenkin muuttuu ja merkitykset muuttuvat siinä mukana. Voisikin todeta, että suomen kielen sanojen käyttöala on varhaisnykysuomesta kaventunut, johdinten merkitystehtävät ovat eriytyneet voimakkaasti, ja osittain myös kiemme sanojen ilmaisuvoima on kadonnut potentiaalisten kontekstien supistuessa; esimerkiksi johdokset *muodostus*, *perustus*, *päätös* ja *rakennus* esiintyvät nykysuomessa vain tietynlaisissa konteksteissa. 1800-luvulla kieli on ollut huomattavasti elävämpää, kielen käyttö kirjallisessa ilmaisussa vakiintumatonta, normittamatonta ja suhteellisen vapaata. Kukin kirjoittaja on kirjoittanut itselleen ominaisella tyyllillä ja kielellä. Poikkeavat sanavalinnat kuvaavat kirjoittajan persoonallisuutta ja henkilökohtaista kielenkäyttötapaa, mutta toisaalta myös yleisemminkin varhaisnykysuomelle ominaista sallivuutta ja säännötömyyttä. Kokonaisuutena 1800-luvun kielenkäyttö jättääkin nykylukijalle hyvin kirjavan kuvan kielestä.

Semanttinen tarkastelu osoittaa myös sen, että 1800-luvulla verbejä on johdettu toisista verbeistä, jolloin merkitys luonnollisesti muuttuu. Kuitenkin johtamisprosessissa alkuperäinen verbi ja siitä muodostettu verbijohdos eivät välttämättä erotu semanttisesti toisistaan, jolloin substantiivijohdos voi palautua semanttisesti aivan erilaiseen kantasanaan

kuin kirjoittaja on tarkoittanut tai kuin nykykielessä nämä sanat ymmärrämme. Morfologinen ja semanttinen tieto ei ole 1800-luvulla ollut vielä niin tarkentunutta kuin nykyisin, mikä puolestaan johtuu kieliopin kehittymättömyydestä.

Aineistoni vakiintumattomat ja nykykielessä tuntemattomat johdokset osoittavat, että johdinten käytössä on tapahtunut eriytymistä ja toiset, yhä produktiiviset johtimet ovat vallanneet alaa toisilta, vähemmän tai jopa täysin epäproduktiivisilta johtimilta. Aineistosta on havaittavissa myös kielenkehittelijöiden pyrkimys tuoda tietyytyyppejä johdoksia kirjakieleen: 1800-luvun suosikkijohtimiin kuuluva *mA* ei ole onnistunut säilyttämään elinkykyyään nykysuomeen, samoin *minen*-johtimen käyttö on kaventunut, kun sen rinnalle on noussut muita teonnimeä ilmaisevia johtimia. Johdinten käyttöalue onkin selvästi tarkentunut nykypäiviin tultaessa.

Yllättävän pieni osa aineistoni johdoksista oli puhtaasti 1800-luvun uudismuodosteita. Vain reilut 20 sanaa on tuotu kieleen 1800-luvulla. Aineistoni perusteella paljon puhuttu 1800-luvun kielenkehittämisspyrkimys ei näytä kovinkaan voimakkaalta, sillä enimmäkseen on tukeuduttu jo olemassa oleviin sanoihin. Tätä näkemystä vastaan asettuu kuitenkin se, että johdosten semantiikka paljastaa sanoja käytetyn hyvin luovasti, monipuolisesti ja ilmeikkäästikin. Sanoilla on ollut huomattavasti laajempia ja samalla myös epämääräisempiä merkityksiä kuin nykyisin. Johdosten käyttökontekstien määrä on niin ikään ollut mittaavasti suurempi. 1800-luvun kirjoittajilla ei ole ollut niin rajoittavia ja selviä normeja kuin nykysuomessa, mikä mahdollistaa hyvin vapaan assosiatiivisuuteen perustuvan ilmaisun. Sanottu koskee nimenomaan merkityseroja nykysuomen ja varhaisnykysuomen välillä. Sen sijaan sanojen käyttöä vanhassa kirjasuomessa ja varhaisnykysuomessa ei ole tässä tutkielmassa ollut mahdollista tarkastella, joten merkityserot menneisyyden suuntaan jäävät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta avoimiksi. Mielenkiintoista tulevaisuudessa olisi-kin tarkastella johdosten semantiikkaa aina Agricolan ajoista nykypäiviin saakka.

Semantiikan ja leksikografian välimaastoon sijoittuu synonymia. Mielenkiintoista on, että kirjoittajat ovat todellakin käyttäneet sellaisia muodosteita, joille on ollut kirjakielessä vastineensa. Synonyymien käyttö osoittaa sen, että uutta sanastoa on yritetty tuoda kieleen niin kirjakielisinä seipiteinä kuin murteellisina variantteinakin. Kirjakielen sanastoa on siis pyritty kehittämään ja rikastuttamaan monin eri tavoin. Aina tämä pyrkimys ei kuitenkaan täysin vastaa tarkoitustaan, sillä erityisesti murteellisten sanojen käyttö aiheuttaa ymmärtämisiongelmiä eri murrealueelta kotoisin olevalle lukijalle. Selvät murteellisuudet ovatkin

väistyneet kirjasuomesta 1900-luvulle tultaessa. Ennen nykysuomen kautta ei kuitenkaan ole tehty selvää eroa puhutun ja kirjoitetun kielen välille.

Varhaisnykysuomen ajoista syntaksi on huomattavasti muuttunut. Pulkkisen (1972: 72—77) mukaan tekstit ovat tyyllillisesti keventyneet, kun virkkeistä on kadonnut liika kompleksisuus ja pituus. Monimutkaisten rinnastus- ja alistussuhteiden sekä erilaisten upotusten käyttö samassa virkkeessä on vähentynyt, ja lauseenvastikkeiden käyttö ylipääntään on supistunut. Nykyisin suositaan enemmänkin lyhyttä ilmaisua, ja virkkeissä näkyy päälausevaltaisuus. Tämä johtunee osittain myös siitä, että epäsuomalaisia rakenteita on yritetty karsia ja korvata kotoperäisillä ilmaisutavoilla. Oma aineistoni tukee tätä käsitystä 1800-luvun syntaktis-tyyllillisistä piirteistä.

Kuten jo johdannossa totesin, aineistoni kuvaa 1800-luvun kieltä hyvin rajallisella alueella niin ajallisesti kuin kirjoittajienkin osalta. Tulevaisuudessa olisikin mielenkiintoista tarkastella johdoksia laajentamalla ajallista perspektiiviä, jolloin olisi mahdollista ottaa aineistoon useampien eri kirjoittajien tekstejä. Mahdollista olisi myös valita jokin tietty johdin, jonka käyttöä ja merkitystä voisi hahmottaa tutustumalla koko kirjasuomen historiaan. Henkilökohtaisesti minua erittäin innostava tutkimuskohde olisi *mA*-johtimeen liittyvä tematiikka. Myös syntaktista tutkimusta voisi jatkaa. 1800-luvussa riittää työsarkaa useammallekin tutkijalle, sillä se lienee toistaiseksi melko tuntematon ja tutkimaton alue suomen kielen historiassa.

LÄHTEET

Aineistolähteet

- AHLQVIST, AUGUST 1857: Aug. Ahlqvistin kolmas matkakertomus. Suomi. SKS, Helsinki.
LÄNKELÄ, JAAKO 1859: Matkakertomus. Suomi. SKS, Helsinki.
SALMELAINEN, EERO 1852: Vähänen kertoelma Muinois-Suomalaisten pyhistä menoista. Suomi. SKS, Helsinki.
SUOMI. Kirjoituksia isänmaallisista aineista. 1841— . SKS, Helsinki.

Muut lähteet

- AHLQVIST, AUGUST 1877: Suomen kielen rakennus. Vertaavia Kieliopillisia Tutkimuksia. I. Nominien Synty ja Taivutus. Suomalainen Runo-oppi. SKS, Helsinki.
EKMAN, E. A. 1899: Suomen kielen keräilysanasto I. SKST 92, Helsinki.
GANANDER, KRISTFRID 1997: Nytt Finskt Lexicon. Alkuperäiskäsikirjoituksesta (1787) ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. SKST 676 & KKTKJ 95, Helsinki.
HAKULINEN AULI & KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKST 350, Helsinki.
HAKULINEN, AULI & LEINO, PENTTI (toim.) 1983: Suomen kielen rakenne ja kehitys 1. Tietolipas 93. SKS, Helsinki.
HAKULINEN, LAURI 1965: Muutamista sosiaalisen sanastomme käänöslainoista. — Virittäjä s. 18—29.
————— 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Keuruu.
HEIKKINEN, LIISA 1981: Suomenkielisen suomen kielen oppikirjan synty ja kehittyminen 1880-luvulla. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 4.
HELENIUS, CARL 1838: Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja. Turku.
HÄKKINEN, KAISA 1990: Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. Tietolipas 117. SKS, Helsinki.
————— 1994a: Agricolasta nykysuomeen. WSOY, Juva.
————— 1994b: Miten suomesta tehtiin sivistyskieli 1800-luvulla. Teoksessa Volgalaiskielet muutoksessa. Volgalaiskielten symposiumi Turussa 1.—2.9.1993. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 45.
————— 2000: Suomen kirjakielen sanaston vakiintuminen. Teoksessa Pipliakielestä kirjakieleksi. KKTKJ 105, Helsinki.
ITKONEN, ERKKI 1945: Onko kantasuomessa ollut keskivokaaleja? — Virittäjä s. 158—182.
ITKONEN, TERHO 1981: Näillä näkymin. Kirjoituksia nykysuomesta ja sen huollosta. Toinen, täydennetty painos. SKST 316, Helsinki
————— 2000: Uusi kieliopas. Tarkistanut ja uudistanut Sari Maamies. Tammi, Helsinki.
JUSSILA, RAIMO 1998: Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. SKST 696. SKS, Helsinki.

- KANGASMAA-MINN, EEVA 1983: Derivaatiokielioppia 2: verbikantaiset nominijohdokset. — Sananjalka 25, s. 23—41.
- 1994: Derivaatio kielellisenä prosessina. — Sananjalka 36, s. 37—43.
- KARLSSON, FRED 1983: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Juva.
- KAUPPINEN, ANNELI & KERAVUORI KYLLIKKI (toim.) 1989: Kielen käyttö ja käyttäjä. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 36. Helsinki.
- KIURU, SILVA 1988: Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä. Teoksessa Mikael Agricolan kieli. Tietolipas 112. SKS, Helsinki.
- 2000: Painosten vertailu 800-luvun kirjasuomen tutkimuskeinona. Teoksessa Piipliakielestä kirjakieleksi. KKTKJ 105, Helsinki.
- KEIPI, LAURA 1958: Nuhdella. — Virittäjä s. 332—340.
- KKTKJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: Ankara puutarhuri. August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana. SKST 248, Helsinki.
- KOIVUSALO, ESKO (toim.) 1988: Mikael Agricolan kieli. Tietolipas 112. SKS, Helsinki.
- KOUKKUNEN, KALEVI 1990: Nykysuomen sanakirja 8. Vierassanojen etymologinen sanakirja. WSOY, Porvoo.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1996: Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. Etymologista leksikografiaa. Suomi 181. SKS, Helsinki.
- LAAKSONEN, KAINO & LIEKO, ANNELI 1998: Suomen kielen äänne- ja muotooppi. Kolmas painos. Oy Finn Lectura Ab, Helsinki.
- LEHIKONEN, LAILA & KIURU, SILVA 1998: Kirjasuomen kehitys. Neljäs painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEHTINEN TAPANI 1974: Johto-opin periaatteita. Virittäjä s. 302-308.
- LÄNKELÄ, JAAKO 1867: Suomen kielen kielioppi. Alkeisopetuksen tarpeeksi. — Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja, nide 6.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1987: Suomen verbikantaiset *in* : *ime* -johdokset. SKST 469, Helsinki
- LÖNNROT, ELIAS 1874—80: Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I—II. SKST 50, Helsinki.
- MIKKOLA, J. M. & LEINONEN, ARTTURI & REKOLA, SULO (toim.) 1937: Jyväskylän seminaari 1863—1937. Muistojulkaisu. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki.
- NS = Nykysuomen sanakirja 1—7: 1951—1987. WSOY, Porvoo.
- PAUNONEN, HEIKKI 1993: Suomen mieli - oikea kieli. Virittäjä s. 81—88.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. Toinen, tarkistettu painos. WSOY, Porvoo.
- PUNTTILA, MATTI & JUSSILA, RAIMO & SUNI, HELENA (toim.) 2000: Piipliakielestä kirjakieleksi. KKTKJ 105, Helsinki.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: Nykysuomen kehitys. Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakieleen sekä tekstinäytteitä. Tietolipas 72. SKS, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1925: Abraham Kollaniuksen kielestä. Suomi V: 5. SKS, Helsinki.
- 1948; Hiukkasen kirjasuomen *luonne*-sanat taustaa. Virittäjä s. 70—78.
- 1960: Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen. SKS, Helsinki.
- 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283, Helsinki.
- RAVILA, PAAVO 1957: Suomalais-ugrialaisten kielten tempusvartaloiden muodostamisesta. Virittäjä s. 173—180.
- RINTALA, PÄIVI 1983: Sananjohdon produktiivisuudesta ja sen rajoituksista. Teoksessa Nykysuomen rakenne ja kehitys 1. Tietolipas 93. SKS, Helsinki.
- RÄISÄNEN, ALPO 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. Teoksessa Nykysuomen rakenne ja kehitys I. SKS, Helsinki.
- 1988: Suomen kielen *u*-johtimiset verbit. Suomi 141. SKS, Helsinki.
- SANANJALKA. Suomen kielen seuran vuosikirja. Turku.

- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1—3: 1992—2000. SKST 556 & KKTKJ 62, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja 1—6: 1985—1999. KKTKJ 36, Helsinki.
- SUIHKONEN, PENTTI 1994: Frekventatiividerivaatio suomen murteissa. Morfologis-fonologista tarkastelua. SKST 613, Helsinki.
- SUOJANEN, MATTI K. 2000: Miten kansa vastasi? Eräs varhaisnykysuomen tutkimusalue. Teoksessa Piiphiakielestä kirjakiieleksi. KKTKJ 105, Helsinki.
- TUOMI, TUOMO 1989: Yleiskielemme murrepohjainen sanasto. Teoksessa Nykysuomen sanavarat. WSOY, Juva.
- TURUNEN, AIMO 1981: Kalevalan sanat ja niiden taustat. Toinen painos. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö.
- VESIKANSA, JOUKO 1978: Johdokset. Nykysuomen oppaita 2. WSOY, Porvoo.
- (toim.) 1989: Nykysuomen sanavarat. WSOY, Juva.
- VILPPULA, MATTI 1989: Merkitykset muutoksen kourissa. Teoksessa Kielen käyttö ja sen käyttäjät. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 36. Helsinki.
- VIRITTÄJÄ. Kotikielen seuran aikakauslehti.
- VIRTARANTA, PERTTI 1958: Tuokkosen nimitykset suomen murteissa. Virittäjä s. 19—38.
- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja 1—2: 1985—1994. KKTKJ 33, Helsinki.
- WIIK, KALEVI (toim.) 1987: SWK eli Suomen Wanhat Kieliopit. Nide 6: 1863—1868. Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG 1997: Tractacus Logico-Philosophicus eli Loogis-filosofinen tutkielma. Suomentanut Heikki Nyman. Viides painos. WSOY, Juva. Alkuteos Tractacus Logico-Philosophicus 1922.
- 1999: Filosofisia tutkimuksia. Suomentanut Heikki Nyman. Toinen painos. WSOY, Juva. Alkuteos Philosophische Untersuchungen 1953.

LIITE: Kaikki aineistossa esiintyvät verbikantaiset substantiivijohdokset (johdokset on ilmoitettu itsenäisinä sanoina, vaikka ne esiintyisivätkin aineistossa yhdyssanan osana).

<i>aikomus</i>	<i>hoito</i>	<i>kerääminen</i>	<i>liike</i>
<i>ajatus</i>	<i>huuto</i>	<i>kiitos</i>	<i>liikunta</i>
<i>alkajaiset</i>	<i>huvitus</i>	<i>kiljuminen</i>	<i>liitto</i>
<i>alku</i>	<i>hylkiminen</i>	<i>kilvoittelo</i>	<i>lisäys</i>
<i>anoma</i>	<i>hylkääminen</i>	<i>kirjoitus</i>	<i>lohdutus</i>
<i>anonus</i>	<i>hyödyttäminen</i>	<i>ko'etos</i>	<i>loihdu</i>
<i>ansio</i>	<i>häviö</i>	<i>koe</i>	<i>luettelo</i>
<i>antaja</i>	<i>ihaileminen</i>	<i>kohtaama</i>	<i>lukija</i>
<i>anti</i>	<i>ihastus</i>	<i>kohtelu</i>	<i>luku</i>
<i>antimet</i>	<i>ihmettelö</i>	<i>kokoama</i>	<i>luonne</i>
<i>anto</i>	<i>ilahduttaja</i>	<i>kokoaminen</i>	<i>luonto</i>
<i>arvio</i>	<i>irvisteliä</i>	<i>komento</i>	<i>luottamus</i>
<i>arvoitus</i>	<i>istuttaja</i>	<i>koreileminen</i>	<i>lupaus</i>
<i>asuin</i>	<i>itkeminen</i>	<i>kosto</i>	<i>luulo</i>
<i>asukas</i>	<i>itkiä</i>	<i>kristitty</i>	<i>lähde</i>
<i>asuma</i>	<i>itku</i>	<i>kuihtuminen</i>	<i>lähettämä</i>
<i>asunto</i>	<i>johto</i>	<i>kulku</i>	<i>lähteminen</i>
<i>auttaja</i>	<i>juoksu</i>	<i>kuolema</i>	<i>lähtö</i>
<i>avain</i>	<i>juoma</i>	<i>kuoleminen</i>	<i>lämmittäjä</i>
<i>avanto</i>	<i>juominen</i>	<i>kuollut</i>	<i>lämmitys</i>
<i>edesasettaminen</i>	<i>juopunut</i>	<i>kuulija</i>	<i>maistelija</i>
<i>edistyminen</i>	<i>järjestys</i>	<i>kuuloitus</i>	<i>maksu</i>
<i>elake</i>	<i>jäte</i>	<i>kuultava</i>	<i>matkustaja</i>
<i>elanto</i>	<i>jännös</i>	<i>kuulutus</i>	<i>matkustus</i>
<i>elimet</i>	<i>kaipaaja</i>	<i>kylvy</i>	<i>menestyminen</i>
<i>elo</i>	<i>kaipaus</i>	<i>kylvö</i>	<i>menestys</i>
<i>elukka</i>	<i>kaivo</i>	<i>kysymys</i>	<i>menot</i>
<i>eläin</i>	<i>kannatus</i>	<i>käsitys</i>	<i>miete</i>
<i>elämä</i>	<i>kantaja</i>	<i>kävely</i>	<i>muisti</i>
<i>elävä</i>	<i>kantama</i>	<i>käymä</i>	<i>muisto</i>
<i>eneneminen</i>	<i>kapina</i>	<i>käynti</i>	<i>muodostus</i>
<i>eroitus</i>	<i>kapinoitsija</i>	<i>käynyt</i>	<i>murre</i>
<i>este</i>	<i>katovuosi</i>	<i>käytös</i>	<i>muuttuminen</i>
<i>haasto</i>	<i>katsanto</i>	<i>käännös</i>	<i>mätäneminen</i>
<i>hairaus</i>	<i>katse</i>	<i>kääntäjä</i>	<i>nainut</i>
<i>hakeminen</i>	<i>katselija</i>	<i>körinä</i>	<i>napina</i>
<i>hakkuu</i>	<i>kaunistus</i>	<i>laittaminen</i>	<i>nauru</i>
<i>halko</i>	<i>keitto</i>	<i>laskiais</i>	<i>nimitys</i>
<i>haltija</i>	<i>kertoelma</i>	<i>lasku</i>	<i>nimukka</i>
<i>hankkiminen</i>	<i>kertoja</i>	<i>laulaja</i>	<i>nuhde</i>
<i>hautajaiset</i>	<i>kertominen</i>	<i>laulu</i>	<i>näkemä</i>
<i>havaus</i>	<i>kertomus</i>	<i>lausukka</i>	<i>näky</i>
<i>helistin</i>	<i>keruu</i>	<i>leikitsiä</i>	<i>näyte</i>
<i>historioitsija</i>	<i>keräilemä</i>	<i>leikkuu</i>	<i>odotus</i>
<i>hoitaja</i>	<i>keräiliä</i>	<i>lepo</i>	<i>ohjokset</i>
<i>hoitaminen</i>	<i>keräys</i>	<i>levittäjä</i>	<i>oksennus</i>

<i>olento</i>	<i>rukoilija</i>	<i>tuottama</i>
<i>olo</i>	<i>rukous</i>	<i>turmelus</i>
<i>opettaja</i>	<i>runoelija</i>	<i>tutkija</i>
<i>oppi</i>	<i>ryömy</i>	<i>tutkinto</i>
<i>oppinut</i>	<i>ryövääminen</i>	<i>tuttava</i>
<i>oso(i)te</i>	<i>rähinä</i>	<i>uhraaminen</i>
<i>osoitus</i>	<i>räpäys</i>	<i>uhri</i>
<i>osto</i>	<i>rääkkääminen</i>	<i>ulkonäkö</i>
<i>ottaminen</i>	<i>saalis</i>	<i>unohdus</i>
<i>pahennus</i>	<i>saanti</i>	<i>uskallus</i>
<i>paino</i>	<i>saatava</i>	<i>usko</i>
<i>pako</i>	<i>sade</i>	<i>uskonta</i>
<i>palaaminen</i>	<i>satama</i>	<i>uskonto</i>
<i>palkinto</i>	<i>seisaus</i>	<i>uskous</i>
<i>palvelia</i>	<i>sekasorto</i>	<i>vaatimus</i>
<i>palveltava</i>	<i>selitys</i>	<i>vaikutus</i>
<i>palvelu</i>	<i>seuraus</i>	<i>vaivaaja</i>
<i>palvelus</i>	<i>sisällys</i>	<i>valistus</i>
<i>parjaus</i>	<i>siunaus</i>	<i>valmistus</i>
<i>pauhina</i>	<i>sivistys</i>	<i>varjelija</i>
<i>peijais</i>	<i>synty</i>	<i>vartioitseminen</i>
<i>peittäminen</i>	<i>syntymä</i>	<i>vastaus</i>
<i>pelko</i>	<i>syöminen</i>	<i>vastustaja</i>
<i>pelkuri</i>	<i>syöminki</i>	<i>vastustaminen</i>
<i>perustaja</i>	<i>syönti</i>	<i>vastustus</i>
<i>perustus</i>	<i>säästäminen</i>	<i>veisuu</i>
<i>petos</i>	<i>taito</i>	<i>viehekki</i>
<i>petturi</i>	<i>taivutus</i>	<i>viehättäminen</i>
<i>pidot</i>	<i>tappaja</i>	<i>vietteliä</i>
<i>piilo</i>	<i>tappelu</i>	<i>vietto</i>
<i>pitäminen</i>	<i>tarke</i>	<i>viettäminen</i>
<i>poikkeaminen</i>	<i>tarkoitus</i>	<i>viihtyminen</i>
<i>puhe</i>	<i>tehtävä</i>	<i>viivyttelyminen</i>
<i>puhkeaminen</i>	<i>tekemä</i>	<i>virkaileminen</i>
<i>puhuja</i>	<i>tekiä</i>	<i>virvoitus</i>
<i>puku</i>	<i>teko</i>	<i>voittaja</i>
<i>puute</i>	<i>teos</i>	<i>voitto</i>
<i>pyhitys</i>	<i>tieto</i>	<i>väitelmä</i>
<i>pyyntö</i>	<i>todistus</i>	<i>yhdistys</i>
<i>päästin</i>	<i>toimitus</i>	<i>ylpeileminen</i>
<i>pääsö</i>	<i>toisinto</i>	<i>yritys</i>
<i>päätös</i>	<i>toivo</i>	
<i>rakennus</i>	<i>toivotus</i>	
<i>rangaistus</i>	<i>tulo</i>	
<i>ravinto</i>	<i>tunnustaja</i>	
<i>rikko</i>	<i>tunteminen</i>	
<i>rikkoja</i>	<i>tunto</i>	
<i>rikonta</i>	<i>tuoja</i>	
<i>rikos</i>	<i>tuote</i>	